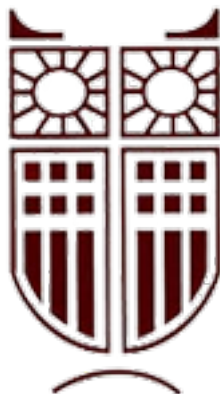

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

**« Η εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης και η σύνδεση της με την προνοιακή
πολιτική στην Ελλάδα (1947-1959) »**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Καραντζιά Βασιλική

A.M: 1120M009

Σύμβουλος Σπουδών: Δέσποινα Παπαδημητρίου

ΑΘΗΝΑ 2022

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Δέσποινα Παπαδημητρίου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Βασίλης Μπογιατζής, ΕΔΙΠ, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Λουκιανός Χασιώτης, Αναπληρωτής καθηγητής ΑΠΘ

Copyright Βασιλική © Καραντζιά, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στους γονείς μου,
Γιώργο και Αθανασία.*

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της εργασίας αυτής θα ήταν αδύνατη χωρίς την στήριξη και τον χρόνο που αφιέρωσαν κάποιοι άνθρωποι. Η εκπόνηση της εργασίας πραγματοποιήθηκε στους δύσκολους καιρούς της πανδημίας του Κορονοϊού, με την φυσική παρουσία να είναι ακατόρθωτη. Παρ' όλα αυτά ένιωσα την καλοσύνη και την ζεστασιά πολλών ανθρώπων που δεν συνάντησα ποτέ από κοντά, αλλά μόνο πίσω από την οθόνη ενός υπολογιστή.

Κατ' αρχάς θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την κυρία Δέσποινα Παπαδημητρίου, την επόπτριά μου, η οποία με την ευγενική φυσιογνωμία της, την εμπειρία και τις γνώσεις της μου προσέφερε την πολύτιμη υποστήριξη της.

Έπειτα, ευχαριστώ πολύ τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής, τους κύριους Βασίλη Μπογιατζή και Λουκιανό Χασιώτη.

Ο Ιάσωνας Ζαρίκος αποτέλεσε έναν από τους πιο σημαντικούς αρωγούς μου στην εκπόνηση αυτής της εργασίας. Πρόκειται για έναν εξαιρετικό άνθρωπο και επιστήμονα, γεμάτο γνώσεις, ευγένεια και προθυμία να στηρίξει ανιδιοτελώς τους νέους ερευνητές. Το ευχαριστώ μου είναι λίγο .

Ακόμη, ευχαριστώ θερμά το προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Παντείου Πανεπιστημίου καθώς και της Γραμματείας του Μεταπτυχιακού, που ήταν πάντα τόσο εξυπηρετικό και ευγενέστατο. Ακόμη, τους καθηγητές που γνώρισα και παρακολούθησα τα σεμινάρια τους στον μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών.

Για το τέλος άφησα την αρχή μου, τους ανθρώπους μου, αυτούς που ήταν πάντα δίπλα μου στα εύκολα και στα δύσκολα κατά τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Πρώτα από όλους ευχαριστώ τους γονείς μου, τον πατέρα μου Γεώργιο Καραντζιά, τον προστάτη και στήριγμα μου και την μητέρα μου Αθανασία Παναγοπούλου, την καλύτερη μητέρα του κόσμου και ήρωα της οικογένειας. Ευχαριστώ τα αδέρφια μου, Παναγιώτη και Μαρία. Πώς να μην ευχαριστήσω τον Βασίλη, σύντροφο ζωής και συνοδοιπόρο μου, που ίσως ταλαιπωρήθηκε περισσότερο από όλους και με ανέχτηκε όταν η πίεση και το άγχος με κυριεύε. Ευχαριστώ για όλα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

1. Το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο: Εθνικοφροσύνη και Βασιλοφροσύνη
2. Βασίλισσα Φρειδερίκη και Εμφύλιος πόλεμος
3. Το «παιδοφύλαγμα» της Φρειδερίκης και το διεθνές κοινωνικό ζήτημα για το παιδί
4. «*Η μητέρα του Έθνους*»: η βασίλισσα Φρειδερίκη ως εθνικό σύμβολο
5. Οι βασιλικές περιοδείες
6. Το μετεμφυλιακό καθεστώς, ο θεσμός της μοναρχίας και η εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης
7. Η προνοιακή πολιτική της Φρειδερίκης στο μετεμφυλιακό καθεστώς
8. Ο Αμερικανικός παράγοντας στο ζήτημα της πρόνοιας και η συνεργασία με την μοναρχία
9. Η εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης στην Αμερική

Επίλογος - Συμπεράσματα

Βιβλιογραφία

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει την εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης από το 1947 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1950, εστιάζοντας στην σύνδεση της Φρειδερίκης με την προνοιακή πολιτική στην Ελλάδα. Αρχικά, μελετάται η επικρατούσα ιδεολογία της περιόδου, η εθνοφοροσύνη και εντοπίζεται η θέση της βασιλοφοροσύνης σε αυτή. Έπειτα, προσδιορίζονται τα πρώτα βήματα της βασίλισσας σχετικά με την ενασχόληση της με την πρόνοια κατά την διάρκεια του Εμφυλίου, με αναφορές στον Έρανο ΠΒΕΕ, το «παιδοφύλαγμα» και τις Παιδοπόλεις. Η Φρειδερίκη, μέσω της πρόνοιας, συμμετείχε ενεργά στον αντικομμουνιστικό αγώνα της περιόδου και αποτέλεσε εθνικό σύμβολο, ως «η Μητέρα του Έθνους». Οι βασιλικές περιοδείες αποτέλεσαν ένα πολύ ενδιαφέρον σημείο σχετικά με την δράση του βασιλικού ζεύγους Παύλου-Φρειδερίκης, συντελώντας στην ενίσχυση της βασιλοφοροσύνης σε όλη τη χώρα. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στο μετεμφυλιακό καθεστώς και προσδιορίζεται ο ρόλος του θεσμού της μοναρχίας και συγκεκριμένα η θέση της βασίλισσας Φρειδερίκης, ώστε να ακολουθήσει με λεπτομέρειες η παρουσίαση της προνοιακής πολιτικής της βασίλισσας την δεκαετία του 1950. Τέλος, στα πλαίσια του Ψυχρού πολέμου δεν γινόταν να παραλειφθεί ο ρόλος του Αμερικανικού παράγοντα στα ελληνικά πράγματα, όπως και στο ζήτημα της πρόνοιας με την συνεργασία του θεσμού της μοναρχίας. Η θετική εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης στην Αμερική, αποδεικνύει την ευνοϊκή στάση των Αμερικανών στο πρόσωπο της Φρειδερίκης και την καλή σχέση του Στέμματος με την Αμερική.

Λέξεις κλειδιά: βασίλισσα Φρειδερίκη, προνοιακή πολιτική, Εμφύλιος πόλεμος, δεκαετία 1950, εθνοφοροσύνη – βασιλοφοροσύνη, Αμερική-Ψυχρός Πόλεμος.

Abstract

The present dissertation examines the profile of Queen Frederica, during the period from the 1947 until the end of 1950s, focus on her connection with the social welfare policy in Greece. At first, is being studying the prevailing ideology of that period, the ideology of National-Mindedness («ethikofrosyni») and identified the meaning of royalism thereto. Moreover, are mentioned Queen's Frederica first steps concerning social welfare during the Greek Civil War, with references to the Queen's Fund, the child rescue («paidofylagma») and the Childtowns. Queen Frederica participates actively in the anti-communist campaign, in the fight against communism, that happened that period and she became a national symbol as «*the mother of the Greek nation*». Royal tours are a very interesting part of the action of the royal couple Pavlos-Frederica. Through them, they manage to enhance the royalism to the Greek people. Furthermore, the research refers to the post-civil war regime in Greece, the role of the monarchy and especially the position of Queen Frederica there. After that, follows with details Queen's Frederica welfare policy during 1950s. In the end, it could not be omitted the involvement of America to the Greek State, in the framework of the Cold War, specifically concerning the social welfare, in collaboration with the monarchy. The profile of Queen Frederica in America was very positive, that also proves the connection and the good relationship between America and the Greek Crown.

Keywords: Queen Frederica, social welfare, Civil War, 1950s, royalism - «ethnikofrosyni», America- Cold War

Εισαγωγή

Μια χαρακτηριστική εικόνα της δεκαετίας του 1950, που συναντούσε κανείς στα περισσότερα σπίτια και παραδοσιακά καφενεία ιδιαίτερα στην Βόρεια Ελλάδα, είναι η φωτογραφία του βασιλιά Παύλου και της βασίλισσας Φρειδερίκης να δεσπόζει κρεμασμένη στον τοίχο, σε κάποιο κεντρικό σημείο. Αυτόματα σε κάνει να αναρωτιέσαι, γιατί άραγε να έχει κανείς τους βασιλείς του σαν εικόνισμα στο σπίτι του; Τί έκαναν και κατάφεραν να βρίσκονται σε περίοπτη θέση σχεδόν σε κάθε ελληνικό σπίτι, ειδικά της επαρχίας; Έχει ενδιαφέρον να αποδοθεί ποιος ήταν πραγματικά ο ρόλος της μοναρχίας στα ελληνικά πράγματα την περίοδο εκείνη.

Ειδικά το όνομα της Φρειδερίκης μονοπωλεί μέχρι και σήμερα σε πολλές συζητήσεις, φαίνεται ότι ήταν ένα πρόσωπο που απασχόλησε ιδιαίτερα, τόσο για την προσωπικότητα της αλλά και για τον ρόλο της στα ελληνικά πράγματα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να σκιαγραφήσει την εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης από την στιγμή που ανέλαβε τα βασιλικά της καθήκοντα το 1947 μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1950. Σε ένα πρώτο επίπεδο κρίθηκε απαραίτητο να παρουσιαστεί το ιστορικό και ιδεολογικό πλαίσιο της περιόδου, με μια αναφορά στην ιδεολογία της εθνικοφροσύνης και τη θέση της βασιλοφροσύνης σε αυτήν. Στην συνέχεια, θα ακολουθήσει ένα κεφάλαιο σχετικά με το ποια ήταν η εικόνα της Φρειδερίκης όταν ανέλαβε τα βασιλικά καθήκοντα και πως διαμορφώθηκε σταδιακά στα πλαίσια του Εμφυλίου πολέμου, με κεντρικό σημείο την σύνδεση της με την προνοιακή πολιτική, που θα την ακολουθήσει σε όλα τα χρόνια της βασιλείας της.

Ιδιαίτερη εντύπωση μου έκανε όταν πρωτοδιάβασα για τις γνωστές Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης, το «παιδοφύλαγμα» στον Εμφύλιο πόλεμο και τον Έρανο της βασίλισσας. Ήταν ένας από τους λόγους που με ώθησε να μελετήσω περισσότερο την δράση της Φρειδερίκης στο ζήτημα της πρόνοιας. Γιατί ασχολήθηκε με την πρόνοια, και τί διαστάσεις πήρε η ενασχόληση της με την προνοιακή πολιτική, κυρίως μετεμφυλιακά.

Θεώρησα απαραίτητο να γίνει μια αναφορά στο «παιδοφύλαγμα», το οποίο μελετάται στα πλαίσια του αντικομμουνιστικού αγώνα της εποχής και σε συνάρτηση με ένα

διεθνές κοινωνικό ζήτημα για το παιδί, που προέκυψε με το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Τότε άρχισε η Φρειδερίκη να διαμορφώνει την εικόνα που θα την ακολουθήσει και μετεμφυλιακά σε μεγάλο βαθμό, ως εθνικό σύμβολο στον αντικομμουνιστικό αγώνα και ως βασικός υποστηρικτής ενός εθνικού έργου, με σημαντικό σημείο τις βασιλικές περιοδείες, στις οποίες βρέθηκε στην πρώτη γραμμή προς υποστήριξη του ελληνικού λαού¹, κάτι που την βοήθησε παράλληλα να πετύχει και την ενίσχυση της βασιλοφροσύνης, να κερδίσει την αγάπη του λαού.

Τι συνέβη όμως με το τέλος του Εμφυλίου πολέμου; Αρχικά θα πρέπει να γίνει μια αναφορά στο μετεμφυλιακό καθεστώς, ώστε να εισάγει τον αναγνώστη στο κλίμα και τα χαρακτηριστικά της εποχής. Σε αυτά τα πλαίσια θα γίνει προσπάθεια ώστε να σχολιαστεί και η θέση του θεσμού της μοναρχίας, με συγκεκριμένες αναφορές ειδικά για την θέση και την εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης.

Μέσα από την μελέτη της δράσης της βασίλισσας, προκύπτει ότι ο σημαντικότερος ρόλος της αφορούσε την σύνδεση της με την προνοιακή πολιτική. Επομένως σε ένα κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την παρουσίαση της προνοιακής πολιτικής της Φρειδερίκης μετεμφυλιακά, στο κατά πόσο διαφοροποιήθηκε ή εξελίχθηκε σε σχέση με την περίοδο του Εμφυλίου και τι περιλαμβάνει στο εξής.

Στην πορεία, λόγω της επέμβασης της Αμερικής στα ελληνικά πράγματα ήδη από την περίοδο του Εμφυλίου πολέμου αλλά και μετεμφυλιακά, επισημαίνεται και προσδιορίζεται η επιρροή του Αμερικανικού παράγοντα στο ζήτημα της πρόνοιας στην Ελλάδα, με έμφαση στην παιδική προστασία. Παράλληλα εντοπίζεται και η συμμετοχή του θεσμού της μοναρχίας και η συνεργασία με την Αμερική στο ζήτημα της πρόνοιας, ιδίως της βασίλισσας Φρειδερίκης. Παρατηρήθηκε ότι ο ξένος τύπος και ιδιαίτερα ο Αμερικανικός, ακόμα και σε πρωτοσέλιδα, όπως στο περιοδικό *Time*,² απεικονίζει και εκθειάζει την βασίλισσα Φρειδερίκη, η οποία φαίνεται να έχει κερδίσει την συμπάθεια και την εκτίμηση των Αμερικανών. Επομένως θα γίνει μια μικρή παρουσίαση της εικόνας της Φρειδερίκης στην Αμερική, πώς την έβλεπαν οι Αμερικάνοι και ποια ήταν η φήμη των Ελλήνων Βασιλέων.

Καταλήγοντας, στον επίλογο της εργασίας αναδεικνύονται μια σειρά από συμπεράσματα επί του θέματος.

---

¹ *Η Καθημερινή*, 18 Νοεμβρίου 1950, σ.1

² *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

Για την εκπόνηση της εργασίας, όσον αφορά το πρωτογενές υλικό, αντλήθηκαν πληροφορίες από άρθρα του ψηφιακού αρχείου της εφημερίδας *Καθημερινή*, την περίοδο 1949 έως 1959. Τα περισσότερα άρθρα που σχετίζονται με την εικόνα της Φρειδερίκης και γενικότερα με τον θεσμό της μοναρχίας, προέρχονται σε μεγάλο ποσοστό από αναδημοσιευμένα άρθρα του ξένου Τύπου ή από άρθρα ανταποκριτών της εφημερίδας στο εξωτερικό. Σε ορισμένα άρθρα Ελλήνων αρθρογράφων αποτυπώνονται τα λόγια της Φρειδερίκης από ομιλίες της, τα οποία προσφέρουν στοιχεία για το πώς αυτοπροβάλλεται στο κοινό της. Η *Καθημερινή* υπήρξε μια φιλοβασιλική εφημερίδα, υποστήριξε δηλαδή τον θεσμό της βασιλείας. Στο σύνολο των άρθρων που μελετήθηκαν επικρατεί μια θετική παρουσίαση του βασιλικού ζεύγους και της βασίλισσας Φρειδερίκης για την περίοδο εκείνη. Το μοναδικό σημείο που η εφημερίδα βρέθηκε αντιμέτωπη με τον θεσμό της μοναρχίας, ήταν όταν υποστήριξε τον Παπάγο το 1951. Πληροφορίες για το αναλυτικό πρόγραμμα της Φρειδερίκης, τις επισκέψεις της και την δραστηριότητα της περιλαμβάνονται στις στήλες της εφημερίδας «*Κίνησις της πόλεως*» και «*Ανακτορική κίνησις*» .

Είναι σημαντικό να αναφερθούν λίγα λόγια για την εφημερίδα *Καθημερινή*, καθώς αποτελεί βασικό αρχειακό υλικό της εργασίας. Ιδρύθηκε στις 15 Σεπτεμβρίου 1919 , κυκλοφορεί έως σήμερα με κάποιες μικρές διακοπές. Ιδρυτής και διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο Γεώργιος Αγγ. Βλάχος, έως τον Αύγουστο του 1951 όπου και πέθανε, μόνο στο διάστημα 1925-26 εμφανίζεται ως διευθυντής ο Ν. Κρανιωτάκης και στην περίοδο της Κατοχής ανέλαβε αρχικά ο Ν. Αναστασόπουλος και ο Σπύρος Κ. Τραυλός. Από τον θάνατο του Γεωργίου Βλάχου το 1951, ανέλαβε την εφημερίδα η Ελένη Γ. Βλάχου, η οποία διέκοψε την λειτουργία της εφημερίδας στις 21 Απριλίου 1967. Επανεκδόθηκε το 1974, εκδότης ήταν πλέον ο Κ.Δ Λούνδρας , σύζυγος της Ελένης Βλάχου , με την ίδια να παραμένει όμως διευθύντρια της εφημερίδας. Στις 5 Μαΐου 1987 πέρασε στην ιδιοκτησία της «Γραμμής Α.Ε» , υπό την διεύθυνση του Δ. Παπαναγιώτου και στις 6 Ιουνίου 1989 την αγόρασε ο Αριστείδης Αλαφούζος , με εκδότη τον γιο του Θεμιστοκλή Αλαφούζο. Από το 1989 διευθυντές της ήταν ενδεικτικά οι Β. Μπίστικας, Δ. Παναγιώτου, Ν. Νικολάου, Ν. Σίμος, Τάκης Δρακάτος, Θ. Αναστασιάδης, Π.Α Λουκάκος. Τέλος, ο Αντ. Καρκαγιάννης (1994) , υπό την

διεύθυνση του Στάμ. Ζούλα, εμφανίζεται το καλοκαίρι του 1996 ως εκδότης της εφημερίδας.³

Αποτέλεσε μια φιλοβασιλική εφημερίδα και παρουσίασε συντηρητικές απόψεις από την αρχή της λειτουργίας της, και σε κρίσιμες στιγμές της χώρας. Την περίοδο του 1920 αποτέλεσε φιλοβασιλική εφημερίδα, επομένως τάχθηκε με τους αντιβενιζελικούς, στοχεύοντας στην απομάκρυνση του Βενιζέλου από την εξουσία. Το 1935 τάχθηκε και πάλι υπέρ του βασιλιά και στην πορεία στήριξε και την Δικτατορία του Μεταξά. Μεταπολεμικά, η εφημερίδα τασσόταν υπέρ της Βασιλείας, θεωρώντας ότι ο περισσότερος κόσμος ήταν «βασιλικός», οι περισσότεροι ήταν «βασιλόφρονες»⁴ και παράλληλα υποστήριζε την ανασυγκρότηση της χώρας και την επιβολή της τάξης. Σύμφωνα με το περιεχόμενο της το 1950 ζητούσε από τον στρατάρχη Παπάγο «να σώσει την Ελλάδα» και ως προς τον κομμουνισμό υποστήριζε την ένωση όλων των Ελλήνων για την αντιμετώπισή του, άρα υπέρ της αντικομμουνιστικής εκστρατείας. Στήριξε τόσο τον Παπάγο όσο και τον Καραμανλή στη συνέχεια. Επέμενε σε έναν συντηρητικό λόγο, υποστηρίζοντας την ελληνική παράδοση και τα ιδεώδη του ελληνικού Έθνους.⁵ Τέλος, η *Καθημερινή* χαρακτηρίστηκε ως συνεπέστερη ως προς την εθνικοφροσύνη της συγκριτικά με τις λαϊκές εφημερίδες της Δεξιάς και την Εστία.⁶

Αφορμή για την περαιτέρω μελέτη της εικόνας της βασίλισσας Φρειδερίκης, στάθηκε η έκδοση του *Ημερολογίου Βασίλισσας Φρειδερίκης*, το 2019 από τις εκδόσεις Καπόν, με επιμέλεια του Σταματόπουλου Κώστα. Το ημερολόγιο αποτελείται από τρεις τόμους, χωρίζεται χρονολογικά σε τρία διαφορετικά μέρη, το πρώτο μέρος από το 1938-1951, το δεύτερο μέρος από το 1952-1959 και το τρίτο μέρος από το 1960-1967. Σε κάθε τόμο παρατίθενται με χρονολογική σειρά το καθημερινό πρόγραμμα της Βασίλισσας Φρειδερίκης, οι συναντήσεις με σημαντικά πρόσωπα, οι επισκέψεις της, τα ταξίδια και οτιδήποτε έκανε μέσα στην ημέρα. Πρόκειται για επίσημο ημερολόγιο, δεν αποτυπώνονται προσωπικές της σκέψεις ούτε παρουσιάζονται οι απόψεις της. Δεν συνέταξε η ίδια, την συγγραφή του Ημερολογίου αναλάμβανε η εκάστοτε κυρία των τιμών που είχε υπηρεσία την περίοδο εκείνη. Παράλληλα σε κάθε τόμο υπάρχει

---

³ *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, επιμ. Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, Τόμος Δεύτερος, Αθήνα 2008, σ.. 476

⁴ *Η Καθημερινή*, 5 Σεπτεμβρίου 1949, σ.5

⁵ *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974*, επιμ. Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, Τόμος Δεύτερος, Αθήνα 2008, σ.. 477

⁶ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 220

παράρτημα με ορισμένα πρόσθετα αρχεία και έγγραφα που επιλέχθηκαν να συμπεριληφθούν προς συμπλήρωση, ως αρχειακό υλικό. Στην συγκεκριμένη εργασία μελετήθηκε ο πρώτος και ο δεύτερος τόμος. Ο πρώτος τόμος περιλαμβάνει μια σημαντική εισαγωγή, στην οποία πραγματοποιείται μια μικρή παρουσίαση του Ημερολογίου και στην συνέχεια αποδίδονται μια σειρά από μαρτυρίες προσώπων που γνώριζαν την βασίλισσα Φρειδερίκη και μίλησαν για εκείνη, σκιαγραφώντας σε ένα βαθμό την εικόνα της. Ακόμη, σε ορισμένα κενά που είναι εύλογο να υπάρχουν στο Ημερολόγιο, συμπληρώθηκαν πληροφορίες από την εφημερίδα *Καθημερινή* και άλλες εφημερίδες, ώστε να υπάρχει μια συνέχεια στην χρονολογική εξιστόρηση του Ημερολογίου. Ο δεύτερος τόμος περιλαμβάνει ένα μικρότερο παράρτημα με αρχεία από τα ΓΑΚ που αφορούν την βασίλισσα Φρειδερίκη, τα οποία μελετήθηκαν και απέδωσαν ορισμένες χρήσιμες πληροφορίες για την εργασία. Πρόκειται για ένα μεγάλο έργο, το οποίο χρήζει να μελετηθεί περαιτέρω και σε βάθος, προσφέρει ένα σημαντικό υλικό για την μελέτη της εικόνας της Φρειδερίκης και της παρουσίας του θεσμού της μοναρχίας στα ελληνικά και ξένα πράγματα.

Ακόμη, αντλήθηκαν και ορισμένα άρθρα από τον Αμερικανικό Τύπο, τα οποία εντοπίστηκαν ηλεκτρονικά στο *Chronicling America*. Ηλεκτρονικά εντοπίστηκε και αρχειακό υλικό από την επίσημη ιστοσελίδα της Ελληνικής Βασιλικής Οικογένειας (<http://www.greekroyalfamily.gr>,) και το *Internet Archive* (<https://archive.org/>). Τέλος, εντοπίστηκε σημαντικό οπτικοακουστικό υλικό, από την ιστοσελίδα του Ε.Ο.Α (Εθνικό Οπτικοακουστικό Υλικό), από τον ιστότοπο *youtube.com* και από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ.

Αναφορικά με την βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκε ελληνική και ξενόγλωσση, όπου σε συνδυασμό με το πρωτογενές υλικό, επαρκούν για την εξέταση του θέματος.

1. Το ιδεολογικό πλαίσιο : Εθνικοφροσύνη και Βασιλοφροσύνη

Μια πρώτη εμφάνιση της λέξης εθνικοφροσύνη εντοπίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όταν ο Δ. Γούναρης το 1915, στις απαρχές του Εθνικού Διχασμού, χρησιμοποίησε τον όρο εθνικόφρονες στην ονομασία του κόμματος του, «Κόμμα Εθνικοφρόνων». Τότε η εθνικοφροσύνη συνδέθηκε με τον θεσμό της βασιλείας και χρησιμοποιήθηκε ως συνώνυμο της βασιλοφροσύνης, οι εθνικόφρονες ήταν αυτόματα βασιλόφρονες.⁷ Ενώ στην διάρκεια του Μεσοπολέμου ήταν περιορισμένη η χρήση της λέξης εθνικοφροσύνη, μετά τα Δεκεμβριανά θα απασχολήσει ιδιαίτερα, αποκτώντας πλέον διαφορετική σημασία.⁸

Μεταπολεμικά, η έννοια της εθνικοφροσύνης διαφοροποίησε το σημασιολογικό της φορτίο, απέκτησε κυρίως αντικομμουνιστικό περιεχόμενο, συνδέθηκε δηλαδή με την απομάκρυνση των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα.⁹ Ήδη από την περίοδο της Κατοχής, όπου οι δυνάμεις του ΕΑΜ είχαν εξαπλωθεί ανησυχητικά και αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ισχυρές, προκάλεσαν έντονη δυσαρέσκεια στην περίπτωση που μετά την Απελευθέρωση, αναλάβουν την εξουσία οι δυνάμεις του ΕΑΜ. Οι υπερασπιστές των παραδοσιακών αξιών στην Ελλάδα υιοθέτησαν τον όρο «εθνικόφρονες», με κυρίαρχο στόχο την καταπολέμηση των ανταρτών.¹⁰ Ο εθνικισμός είναι διάχυτος στην εθνικοφροσύνη, με τον εθνικιστή να ταυτίζεται με τον αντικομμουνιστή. Μετά την μικρασιατική καταστροφή και την απομάκρυνση από τον ελληνικό αλυτρωτισμό-Μεγάλη Ιδέα, οι εθνικιστές αναζήτησαν μια νέα αποστολή η οποία έγινε ο αντικομμουνισμός.¹¹ Ο κομμουνισμός αποτέλεσε απειλή για την εθνική ενότητα στην Ελλάδα. Όσοι ήταν κομμουνιστές θεωρήθηκαν φίλοι των Σλάβων, οι οποίοι δεν δίσταζαν να θυσιάσουν την Μακεδονία στους Σλάβους-κομμουνιστές, ο κομμουνισμός ως «μεταμφιεσμένος Σλαβισμός».¹²

---

⁷ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 35

⁸ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 178

⁹ *Ο.π.*, σ. 178

¹⁰ David Close, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2008, σ. 39

¹¹ *Ο.π.*, σ. 182

¹² Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 2

Ακόμη, η έννοια του αντι-ολοκληρωτισμού έχει περιοπτη θέση στην ιδεολογία της εθνικοφροσύνης. Η επικράτηση του κομμουνισμού σήμαινε και την επιβολή ολοκληρωτικού καθεστώτος, στο οποίο η εθνικοφροσύνη ήταν αντίθετη, καθώς ο ολοκληρωτισμός είναι ο αντιθετικός πόλος της ελευθερίας.¹³ Η εθνικοφροσύνη δεν τασσόταν μόνο απέναντι στον κομμουνισμό αλλά «σε οποιαδήποτε ιδεολογία που μαχόταν τις παραδοσιακές αξίες μιας παλαιότερης Ελλάδας».¹⁴ Παρατηρείται ότι εμπεριέχονται συντηρητικά στοιχεία, για αυτό και ο συντηρητισμός έχει κεντρική θέση στα πλαίσια της εθνικοφροσύνης.

Τέλος, η εθνικοφροσύνη θεωρήθηκε η ελληνική εκδοχή της Αμερικανικής ιδεολογίας, περί Ελεύθερου Κόσμου, εναντίον του κομμουνισμού-ολοκληρωτισμού.¹⁵ Ταυτίστηκε επομένως ο εθνικός στόχος της Ελλάδας με τον παγκόσμιο στόχο της Αμερικής και του Δυτικού συνασπισμού, ήταν όλοι στραμμένοι στον αντικομμουνιστικό αγώνα. Άλλωστε η νίκη των Ελλήνων στον Εμφύλιο το 1949, χαρακτηρίστηκε ως νίκη του Ελεύθερου κόσμου, με την νίκη τους οι Έλληνες προάσπισαν τις αξίες ολόκληρου του Δυτικού Συνασπισμού. Η Ελλάδα, μέσω του δόγματος Τρούμαν, ήταν η πρώτη χώρα που δέχτηκε την αναμόρφωση του μηχανισμού του κράτους, στα πλαίσια του Αμερικανικού αντικομμουνισμού.¹⁶ Με λίγα λόγια, η επέμβαση των ΗΠΑ στα ελληνικά πράγματα και η στήριξη στο ελληνικό κράτος συνέδεσε την εθνικοφροσύνη με τον φιλατλαντισμό. Η Αμερική ήταν ο αρχηγός για τον αντικομμουνιστικό αγώνα, «Αμερική, ο αέναος επαναστάτης»¹⁷ Οι ΗΠΑ μετέφεραν στην Ελλάδα τα πρότυπα της αντικομμουνιστικής συμπεριφοράς σε εξωτερική πολιτική, νομικούς θεσμούς, αστυνόμευση, πολιτισμό (C.C.F), προνοιακή πολιτική κ.ο.κ.¹⁸ Παράλληλα όμως σεβάστηκαν και τις παραδόσεις της Ελλάδας στηρίζοντας το εθνικό στοιχείο.

---

¹³ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 189

¹⁴ *Ο.π.*, σ. 189

¹⁵ *Ο.π.*, σ. 180

¹⁶ *Ο.π.*, σ. 181

¹⁷ *Ο.π.*, σ. 179

¹⁸ Σ. Μπουρνάζος, «Το Κράτος των Εθνοφρόνων, Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Δ2, (επιμ.) Χρήστος Χατζηιωσήφ, εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 9

Ποια είναι όμως μεταπολεμικά η θέση της βασιλοφροσύνης στην ιδεολογία της εθνικοφροσύνης;

Είναι γενικά αποδεκτό ότι η βασιλοφροσύνη ανήκε στα βασικά σημεία της εθνικοφροσύνης. Παρόλα αυτά όμως θεωρείται ότι δεν αποτέλεσε κεντρική έννοια της εθνικοφροσύνης, καθώς παρατηρήθηκε ότι επικράτησε μια πόλωση ως προς το ζήτημα της μοναρχίας στην Ελλάδα. Δεν ήταν όλοι οι εθνικόφρονες απαραίτητα και βασιλόφρονες.

Τα πρώτα μεταπολεμικά έτη επιφέρουν μια σειρά από αλλαγές, ο αντικομμουνισμός προκάλεσε νέες διαιρέσεις. Ο προπολεμικός διχαστικός λόγος μεταξύ Βενιζελικών-Αντιβενιζελικών στα πλαίσια του Εθνικού Διχασμού εξαφανίζεται. Πλέον η εθνικοφροσύνη απέκτησε νέο διχαστικό λόγο και διαμόρφωσε νέες διαιρέσεις στα πλαίσια των εμφυλίων συγκρούσεων το 1940.¹⁹

Η παλινόρθωση της βασιλείας στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε σε μια ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδο. Μετά την Απελευθέρωση και την επαναφορά της εξόριστης υπό την κηδεμονία της Βρετανίας κυβέρνησης, δεν αποφασίστηκε η άμεση επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ είχε στιγματιστεί λόγω της συνεργασίας του με τον Μεταξά και την εγκαθίδρυση δικτατορικού καθεστώτος στην χώρα. Από την πλευρά του ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄, καθώς και ο Παύλος, θεωρούσαν απαραβίαστο δικαίωμα τους την επιστροφή τους στην χώρα.²⁰ Πολλοί φιλοβασιλικοί δεν άργησαν να εκφράσουν την δυσαρέσκεια τους στην απόφαση της Βρετανίας να μην επιτρέψουν την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα. Βασιλικοί αξιωματικοί στη Μέση Ανατολή χαρακτήρισαν ως «εγκληματικήν, εκ πρώτης όψεως απόφασιν, της μη επανόδου του ήρωος βασιλέως Γεωργίου παρά δια δημοψηφίσματος».²¹ Σε ομιλία του ο πρίγκιπας τότε Παύλος υποστηρίζει ότι ήταν μεγάλο λάθος να καθυστερήσει η παλινόρθωση της βασιλείας στην Ελλάδα, καθώς σύμφωνα με τον ίδιο επικρατούσε «η αγάπη του ελληνικού λαού προς τον Βασιλέα του»

---

¹⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 36

²⁰ https://www.greekroyalfamily.gr/images/stories/pdf/Alexandria_2015.12.1945.pdf, «Προσφώνησις της Α.Β.Υ του βασιλόπαιδος Παύλου, διαδόχου του ελληνικού θρόνου προς τον Αρχιστράτηγον της Νίκης Αλέξανδρον Παπάγον κατά τη δεξίωσιν της 15 Δεκεμβρίου 1945 εν Αλεξάνδρεια»

²¹ Στρατηγού Θρασύβουλου Τσακαλώτου «40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος. Πως κερδίσαμε τους αγώνες μας 1940-1949» Αθήναι, εκ των τυπογραφείων της Ακροπόλεως, 1960, σελ.393

και θεωρεί ως δεδομένο ότι η Βασιλεία έχει ουσιαστική φιλία και κοινά συμφέροντα με τους Συμμάχους.²²

Με την έκρηξη των Δεκεμβριανών, αποδείχθηκε ότι οι δυνάμεις του ΕΑΜ ήταν ανησυχητικά ισχυρές και οι ένοπλες συγκρούσεις που προκλήθηκαν επέφεραν πολλά προβλήματα. Η Συμφωνία της Βάρκιζας τον Φεβρουάριο του 1945 επέφερε την λήξη των Δεκεμβριανών, την ήττα του ΕΑΜ και πιστοποίησε την είσοδο της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό, με την ήττα των κομμουνιστών.²³ Όμως, η επερχόμενη αυτή ειρήνη αποδείχθηκε προβληματική, καθώς επήλθε αναζωπύρωση των εμφύλιων συγκρούσεων, με τις αυξημένες δράσεις των κομμουνιστών ανταρτών.²⁴ Το κλίμα της περιόδου χαρακτηρίζεται από συνεχόμενες διώξεις των κομμουνιστών από τις κυβερνητικές δυνάμεις, προκαλώντας τις αντίστοιχες ενέργειες από την κομμουνιστική πλευρά, η οποία κατέφυγε στην παρανομία και σε ένοπλες συγκρούσεις.²⁵ Υπό αυτές τις συνθήκες, με τις αυξανόμενες πιέσεις των κομμουνιστών και τους επακόλουθους κινδύνους που εγκυμονούσε μια πιθανή επικράτηση τους, θεωρήθηκε σημαντικό να επανέλθει ο βασιλιάς για να στηρίξει τον αγώνα απέναντι στις κομμουνιστικές δυνάμεις. Ένα από τα άρθρα της Συμφωνίας της Βάρκιζας όριζε την διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την οριστική λύση του πολιτειακού ζητήματος και έπειτα εκλογών, στις οποίες θα συμμετείχαν και διεθνείς παρατηρητές.²⁶

Σύμφωνα με τον Παύλο, ο βασιλιάς Γεώργιος Β' δέχτηκε το δημοψήφισμα, όχι επειδή είχε αμφιβολία για την αγάπη και υποστήριξη του κόσμου στο πρόσωπο του, αλλά για να δείξει ότι αποδέχεται τις αποφάσεις των Συμμάχων, της Βρετανίας και της Αμερικής, και παράλληλα επειδή δεν ήθελε να φανεί ότι επεδίωκε να επιβληθεί στην χώρα.²⁷

Όμως, το 1946 επικράτησε αναβρασμός ως προς την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος. Οι φιλοβασιλικές ομάδες χρησιμοποίησαν τον όρο εθνικόφρονες ταυτίζοντας το Έθνος με τον Βασιλιά, υποστηρίζοντας την παλινόρθωση της βασιλείας.²⁸ Παράλληλα,

---

²² https://www.greekroyalfamily.gr/images/stories/pdf/Alexandria_2015.12.1945.pdf, σ. 13

²³ David Close, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2008, σ. 41-42

²⁴ *Ο.π.*, σ. 45-47

²⁵ *Ο.π.*, σ. 62

²⁶ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 55

²⁷ https://www.greekroyalfamily.gr/images/stories/pdf/Alexandria_2015.12.1945.pdf, σ. 13-14

²⁸ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 35

επικράτησε μια προσπάθεια επιβολής της βασιλοφροσύνης, μέσω της «Λευκής Τρομοκρατίας», με την δράση παρακρατικών φιλοβασιλικών οργανώσεων. Προκλήθηκαν έντονες αντιδράσεις από τους Φιλελεύθερους, καθώς το κλίμα βίας και τρομοκρατίας ήταν ιδιαίτερα δυσάρεστο όχι μόνο για τις ομάδες του ΕΑΜ, αλλά για όλους όσους δεν ήταν βασιλόφρονες.²⁹ Εκ των πραγμάτων, αυτές οι συνθήκες θεωρήθηκαν ακατάλληλες για την διεξαγωγή δημοψηφίσματος, καθώς θα γινόταν πραξικοπηματικά η επιστροφή του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα, στα πλαίσια των εκβιασμών και του εκφοβισμού.³⁰ Ακόμη, σε περίπτωση που γινόταν η παλινόρθωση της βασιλείας υπό αυτές τις συνθήκες, ομάδες του Κέντρου θα ήταν υποχρεωμένες να εγκαταλείψουν τις αντιμοναρχικές τους θέσεις. Εφημερίδες του δημοκρατικού Κέντρου απέδιδαν κατηγορίες που συνέδεαν την άκρα δεξιά με την επαναφορά της βασιλείας και υπήρχαν υποψίες ότι η Βασιλεία επιθυμούσε μια νέα Δικτατορία. Όσοι ανήκαν στην Άκρα δεξιά παρουσιάζονται ως μοναρχικοί, οι οποίοι δρούσαν σαν εγκληματίες, μέσω παράνομων οργανώσεων. Η συντηρητική Άκρα Δεξιά συνδέθηκε με την μοναρχία.³¹

Τελικά, οι εκλογές προηγήθηκαν του δημοψηφίσματος.³² Στις εκλογές του 1946 σημειώθηκαν περιστατικά νοθείας, το Κέντρο είχε εκφράσει την δυσαρέσκεια του και πίεζε για αναβολή των εκλογών.³³ Αυτό όμως δεν συνέβη, με αποτέλεσμα η Αριστερά και η Κεντροαριστερά να απέχει από τις εκλογές, επιτρέποντας την επικράτηση των φιλοβασιλικών κομμάτων. Η νέα φιλοβασιλική κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Παναγή Τσαλδάρη, προχώρησε άμεσα στην διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την παλινόρθωση της βασιλείας. Ο Τσουδερός, ως αντιμοναρχικός, ανέφερε ότι «*το δημοψήφισμα υπήρξε προϊόν της αντικομμουνιστικής λαϊκής ψυχολογίας και των αποτελεσμάτων των δράσεων δεξιών συμμοριών σε ορισμένες περιοχές της χώρας*».³⁴ Για πολλούς η θετική ψήφος στο δημοψήφισμα του 1946 για την επαναφορά της Βασιλείας δεν αφορούσε στην πραγματικότητα την στήριξη στο πρόσωπο του βασιλιά,

---

²⁹ Ο.π, σ. 56-57

³⁰ Ο.π, σ. 58

³¹ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 229

³² Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 57

³³ Ο.π, σ. 61

³⁴ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 230

αλλά σήμαινε ψήφος εναντίον των κομμουνιστών και μόνο. Ουσιαστικά «το δημοψήφισμα διεξήχθη μεταξύ βασιλείας και εαμοκομμουνισμού». ³⁵

Οι βασιλόφρονες από την άλλη, υποστήριζαν σθεναρά ότι μόνο η παλινόρθωση μπορεί να σώσει την δημοκρατία από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Παράλληλα θεωρούσαν ότι το πολίτευμα της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας ήταν το κατάλληλο, το οποίο ανταποκρινόταν στον χαρακτήρα και τις παραδόσεις του Έθνους. Παράδειγμα φιλομοναρχικού ο Ναπολέων Ζέρβας., ο οποίος υποστήριζε ότι ο βασιλιάς ήταν ο μόνος που θα μπορούσε να διαλύσει το ΕΑΜ.³⁶ Επιπρόσθετα, ήταν σημαντικό ότι η μοναρχία είχε την υποστήριξη της Αμερικής, οι ΗΠΑ και Βρετανία θεωρούσαν χρήσιμο τον θεσμό της μοναρχίας καθώς είχε σταθερό χαρακτήρα, σε σχέση με την αστάθεια που χαρακτήριζε την πολιτική ζωή της Ελλάδας, ³⁷ και έτσι θα αποτελούσε σημαντικό σύμμαχο για την αντιμετώπιση του κομμουνιστικού κινδύνου. Αυτή την άποψη ενστερνίζονταν πολλοί για την βασιλεία ειδικά στο δημοψήφισμα του 1946, όπου υποστηρίχθηκε ότι ο θεσμός της μοναρχίας, εξαιτίας της σταθερότητάς του, είναι ο μόνος που θα μπορούσε να επιτύχει την απομάκρυνση του κομμουνισμού από την χώρα.³⁸

Παρά τις αντιδράσεις που επικράτησαν για το δημοψήφισμα και την επαναφορά του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα, το βασικό ζήτημα που απασχολούσε πλέον ήταν ο αντικομμουνισμός . Τα κόμματα του Κέντρου είχαν αρχίσει πια να αποδέχονται την επαναφορά της μοναρχίας στην Ελλάδα, καθώς αποτελούσε ένα σημαντικό μέσο για την ενοποίηση των πολιτικών δυνάμεων, εκτός της Αριστεράς , εναντίον του κομμουνισμού. ³⁹ Η μοναρχία αποτέλεσε έναν από τους κυρίαρχους παράγοντες που συνετέλεσαν στην καταπολέμηση του κομμουνισμού.

---

³⁵ *Ο.π.*, σ. 264

³⁶ *Ο.π.*, σ. 230

³⁷ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ.24

³⁸ *Ο.π.*, σ.23

³⁹ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική Δημοκρατία, κόμματα και εκλογές , 1946-1967*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 65

Στο κατά πόσο οι Έλληνες ήταν γενικά βασιλόφρονες ή όχι, είναι ένα ερώτημα το οποίο χρήζει περαιτέρω εξέτασης ως ερευνητικό πεδίο. Σίγουρα υπήρξε μια πόλωση γύρω από το πρόσωπο του βασιλιά. Αυτό που επικράτησε γενικότερα είναι ότι ιδιαίτερα στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, πολλοί αντιμοναρχικοί κατέληξαν να γίνουν βασιλόφρονες, πολλά πρόσωπα ακόμα και από τον Βενιζελικό χώρο και αντιμοναρχικοί ενώθηκαν, όλοι υπέρ της βασιλείας, στα πλαίσια του αντικομμουνισμού.⁴⁰ Με ιδιαίτερα σημαντική και την συμβολή της βασίλισσας Φρειδερίκης, ως ο «εξαιρετικός αυτός άνθρωπος», κατάφερε όλες οι παρατάξεις να συμφωνήσουν μεταξύ τους και να υποστηρίξουν την Βασιλεία, «..και σήμερα οι φιλελεύθεροι, οι λαϊκοί, οι σοσιαλισταί- όλοι θέλουν την βασιλείαν και αγαπούν τους βασιλείς των».⁴¹ Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν παρέμειναν πολλοί αντιβασιλικοί και ότι αρκετοί από τους βασιλόφρονες δεν στράφηκαν εναντίον της βασιλείας. Ο θεσμός την μοναρχίας αμφισβητούνταν από αρκετούς στην πορεία, δεν ήταν απόλυτα εδραιωμένος και πολλοί διέθεταν τις επιφυλάξεις τους για την δράση της Βασιλείας στην χώρα, κυρίως για τον ενεργό ρόλο που διαδραμάτισαν μετεμφυλιακά ο βασιλιάς Παύλος και ιδιαίτερα η βασίλισσα Φρειδερίκη στα ελληνικά πράγματα.⁴²

---

⁴⁰ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 231

⁴¹ *Η Καθημερινή*, 5 Σεπτεμβρίου 1949

⁴² J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τ. Α', εκδόσεις Σαββάλας, 2004, σ. 336-339

2 . Βασίλισσα Φρειδερίκη και Εμφύλιος πόλεμος

Μετά τον θάνατο του βασιλιά Γεωργίου Β΄ ανέλαβε τον θρόνο ο Παύλος με την γυναίκα του Φρειδερίκη. Στις 1 Απριλίου 1947, όταν έγινε επίσημα βασιλιάς ο Παύλος,⁴³ η Ελλάδα βρισκόταν σε μια πολύ κρίσιμη περίοδο, όπου μαινόταν η ένοπλη εμφύλια σύρραξη και στην οποία το βασιλικό ζεύγος έπρεπε να οριοθετήσει την στάση του και την ύπαρξή του στο κράτος.⁴⁴ Σε αυτό το περιβάλλον, και παράλληλα έχοντας απέναντί τους έναν λαό που τους αποδέχεται με δυσπιστία, το βασιλικό ζεύγος έπρεπε με κάποιον τρόπο να ενισχύσει την θέση του και να κερδίσει την αποδοχή του λαού.⁴⁵ Η άποψη του Παύλου ότι ο ελληνικός λαός αγαπά τους Βασιλείς του και τους αναμένει με θετική διάθεση,⁴⁶ αποδείχθηκε εσφαλμένη.

Ιδιαίτερα η Φρειδερίκη δεχόταν αρνητική κριτική και αποτελούσε αμφισβητούμενο πρόσωπο, τόσο από τους αντιβασιλικούς αλλά και από ορισμένους βασιλόφρονες, οι οποίοι δεν την εκτιμούσαν λόγω του ναζιστικού παρελθόντος και της γερμανικής της καταγωγής. Η γερμανική καταγωγή της Φρειδερίκης αποτελούσε αγκάθι στην εικόνα της, καθώς συνδεόταν το πρόσωπό της με την Γερμανία αλλά και με την Ναζιστική Νεολαία.⁴⁷ Έπρεπε επομένως να προσπαθήσει διπλά για να κερδίσει την αγάπη του κόσμου και να βελτιώσει την εικόνα της. Πολλοί ήταν εκείνοι που θεωρούσαν ότι ίσως διέθετε ολοκληρωτικά – φασιστικά στοιχεία κατά την βασιλεία της στην Ελλάδα. Αυτό προκαλούσε μια αρνητική εντύπωση και δυσκόλευε την εγκατάσταση του βασιλικού ζεύγους στην χώρα καθώς στο παρελθόν η Βασιλεία είχε στιγματιστεί για την σύνδεση της με δικτατορικό καθεστώς, όταν ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ συνεργάστηκε με τον Μεταξά για την εγκαθίδρυση δικτατορίας στη χώρα. Η Φρειδερίκη, προς υποστήριξη της θέσης της μοναρχίας στα πράγματα, όταν ρωτήθηκε για το αν υπήρχε κίνδυνος η Ελλάδα να στραφεί προς την δικτατορία, έσπευσε να το αποκλείσει και υποστήριξε ότι ο βασιλιάς δεν θα το επέτρεπε ποτέ να συμβεί, καθώς ο λαός έχει υποστεί πολλά για να κερδίσει την ελευθερία του και μια αντιπροσωπευτική μορφή Κυβερνήσεως, «ο

---

⁴³ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α΄(1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 80

⁴⁴ *Ο.π.*, σ. 71

⁴⁵ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 2-7

⁴⁶ https://www.greekroyalfamily.gr/images/stories/pdf/Alexandria_2015.12.1945.pdf, σ. 13-14

⁴⁷ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 170

*ελληνικός λαός ουδέποτε θα στερηθή της ελευθερίας του, εφ' όσον ο σύζυγος μου θα είναι Βασιλεύς».*⁴⁸

Η κομμουνιστική πλευρά κυρίως χαρακτήρισε φασίστα την Φρειδερίκη και φασιστική την Ελλάδα. Σε λόγο της η βασίλισσα Φρειδερίκη στηλιτεύει αυτόν τον χαρακτηρισμό για την εικόνα της, υποστηρίζει ότι το πρόβαλλαν επίτηδες οι κομμουνιστές καθώς επεδίωκαν να χαρακτηρίσουν φασιστική την Ελλάδα, επειδή θέλησε να είναι Ελεύθερη - όχι σκλαβωμένη στον κομμουνισμό που είναι αντίθετος με τον Ελεύθερο κόσμο - ώστε να δικαιολογήσουν το «παιδομάζωμα», την μεταφορά των παιδιών στις κομμουνιστικές χώρες. Η ίδια σχολίασε ότι εφόσον το πρόβλημα ήταν ότι η Ελλάδα είναι φασιστική, ας μετέφεραν τα παιδιά σε κάποια άλλη χώρα όπως την Ολλανδία ή την Σουηδία, όχι όμως στις κομμουνιστικές χώρες.⁴⁹

Οι υποστηρικτές της βασίλισσας Φρειδερίκης ισχυρίζονταν ότι μπορεί να ήταν γερμανικής καταγωγής αλλά από κάποια στιγμή και μετά έγινε Ελληνίδα και το ενδιαφέρον της στράφηκε μόνο στην Ελλάδα.⁵⁰ Η ίδια έλεγε «*εγεννήθη βάρβαρος*» και συνέχιζε «*ήλθα εις την Ελλάδα δια να εκπολιτισθώ*».⁵¹ Με αυτόν τον τρόπο ήθελε να απαρνηθεί την καταγωγής της, να επισημάνει ότι δεν νιώθει Γερμανίδα – βάρβαρη, και πως στην Ελλάδα, στην χώρα με τον σπουδαιότερο πολιτισμό, θα γίνει και εκείνη πολιτισμένη, όπως αρμόζει στην βασίλισσα αυτής της χώρας. Γίνεται λόγος για τον εξελληνισμό της βασίλισσας Φρειδερίκης, «*έχει εξελληνισθή τόσον εις την γλώσσαν όσο και εις την ψυχήν και έχει γίνει Ελληνίς κυρίως χάρις εις την μεσογειακήν ψυχοσύνθεσιν της...*».⁵² Πράγματι όπως διαφαίνεται και μέσα από τις ομιλίες της, γνώριζε πάρα πολύ καλά την ελληνική γλώσσα, και ήθελε να την χρησιμοποιεί τόσο για να αποδείξει την ελληνικότητά της αλλά και για να είναι πιο άμεση με τον λόγο της όταν απευθύνεται στον ελληνικό λαό.

Είναι σημαντικό για την εικόνα της ότι από πολύ νωρίς είχε παρουσιάσει τον εαυτό της ως Ελληνίδα, απορρίπτοντας την γερμανική της καταγωγή. Προτού αναδειχθεί βασίλισσα της Ελλάδας, είχε εκφράσει την μεγάλη της αγάπη για την χώρα. Σε επιστολές προς τους γονείς της το 1941 υποστηρίζει με σθένος τους Έλληνες, ως μια πραγματικά ένθερμη υποστηρικτής του ελληνικού έθνους, «*Αγαπώ αυτόν τον λαό και*

⁴⁸ *Η Καθημερινή*, 9 Σεπτεμβρίου 1951, σ.1

⁴⁹ *Η Καθημερινή*, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ.1

⁵⁰ *Η Καθημερινή*, 19 Απριλίου 1949

⁵¹ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

⁵² *Η Καθημερινή*, 7 Ιουνίου 1956, σ. 3

αυτή τη χώρα με φανατισμό» .⁵³ Μάλιστα, από τότε είχε ξεκινήσει τις ενέργειες της σχετικά με τους τραυματίες πολέμου, τις επισκέψεις της στα νοσοκομεία και είχε εκδηλώσει το ενδιαφέρον της να συνομιλήσει με τους πάσχοντες κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, επισημαίνοντας ότι «όλο το γερμανικό μου αίμα επαναστατεί εναντίον της τόσης ευτέλειας».⁵⁴ Είχε απομακρυνθεί εντελώς από τις γερμανικές της καταβολές, σε μαρτυρία του Τσάτσου μάλιστα αναγράφεται ότι η Φρειδερίκη φαινόταν να βρίσκει περισσότερο κοινά σημεία με τους αγγλοσάξωνες, κυρίως τους Αμερικανούς,⁵⁵ γεγονός που αποδεικνύεται και από τις σχέσεις που αποκτά με την Αμερική.

Παράλληλα, η βασίλισσα Φρειδερίκη από πολύ νωρίς επεδίωξε την ενασχόλησή της με φιλανθρωπικές δραστηριότητες, για να αποκτήσει μια πρώτη σύνδεση με τον ελληνικό λαό και να κερδίσει την εύνοια του. Η ενασχόληση με την φιλανθρωπία ήταν μια σημαντική ευκαιρία για την κατοχύρωση της θέσης της μοναρχίας στα πολιτικά δρώμενα του Εμφυλίου. Άλλωστε, η φιλανθρωπία ήταν συχνά έργο του βασιλικού θεσμού, είναι διαδεδομένη η εμπλοκή ιδίως της εκάστοτε βασίλισσας στο ζήτημα της πρόνοιας, όπως για παράδειγμα η βασίλισσα Όλγα που αποτέλεσε ιδρυτικό μέλος του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού.⁵⁶ Το ελληνικό κράτος μεταπολεμικά δεν είχε επιτύχει, όπως άλλα ευρωπαϊκά κράτη, να συγκροτήσει ένα ολοκληρωμένο και επιτυχημένο σύστημα κράτους πρόνοιας.⁵⁷ Καθώς οι κυβερνήσεις δεν διέθεταν τους κατάλληλους πόρους και υπηρεσίες για να προχωρήσουν στην ύπαρξη αξιόλογης προνοιακής πολιτικής, το ζήτημα της πρόνοιας, όπως συνέβαινε και στο παρελθόν, ανέλαβε η Βασιλεία και συγκεκριμένα η Φρειδερίκη. Από τις πρώτες ενέργειες της βασίλισσας Φρειδερίκης ήταν η ίδρυση της «Φανέλας του Στρατιώτη», που προοριζόταν για την υποστήριξη των στρατιωτών στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, αποτελώντας και ένα πρώτο βήμα στην προνοιακή πολιτική που θα ασκούσε στην πορεία. Σταδιακά από το 1946, όπου και επέστρεψε η εξόριστη βασιλεία στην Ελλάδα, ξεκίνησε το έργο της η Φρειδερίκη, καθώς ανέλαβε αρχικά την λειτουργία του «Ευαγγελισμού», το «Νοσοκομείο Παίδων» και ασχολήθηκε με την προστασία της παιδικής ηλικίας.

---

⁵³ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α'(1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 293

⁵⁴ *Ο.π.*, σ. 293

⁵⁵ *Ο.π.*, σ. 35

⁵⁶ Σ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Ελληνική πολιτική ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμος Β', Αθήνα 1994, σ. 282-283 και *Η Καθημερινή*, 26 Σεπτεμβρίου 1958, σ. 5

⁵⁷ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 6

Επιπρόσθετα, ανέλαβε τον συντονισμό του Ευαγούς Ταμείου του Βασιλέως Γεωργίου Β', για την στήριξη ευάλωτων ομάδων της κοινωνίας, με πρόεδρο την ίδια και μια 5μελής επιτροπή.⁵⁸ Επομένως είχε διαμορφωθεί ένα υπόβαθρο ενασχόλησης της βασίλισσας με την κοινωνική πρόνοια. Εντούτοις, συνάντησε δυσκολία στην ίδρυση αποκλειστικά δικής της φιλανθρωπικής οργάνωσης, κατάφερε όμως το 1947 να ιδρύσει τον Έρανο ΠΒΕΕ (Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος), όπου πλέον ενεπλάκη προσωπικά στην προνοιακή πολιτική της χώρας.⁵⁹ Η ίδρυσή του Εράνου ανακοινώθηκε και επίσημα, με διάγγελμα στο Ραδιόφωνο,⁶⁰ μέσω του οποίου η Φρειδερίκη καλούσε και τον ελληνικό λαό να συνδράμει όπως μπορεί με εθελοντικές εισφορές.⁶¹ Το διάγγελμα αυτό αποτέλεσε ένα από τα πρώτα δείγματα του λόγου της, από τότε απέδειξε την δυναμική της, τις επικοινωνιακές δεξιότητες που είχε, τον ισχυρό λόγο της και την αμεσότητά της.

Ο Έρανος ΠΒΕΕ ήταν η αρχή της συστηματικής ενασχόλησης της με την προνοιακή πολιτική, η οποία αποτέλεσε μόνιμη έδρα του αντικομμουνισμού με άμεση ανάμειξη στα πολιτικά μέχρι και το 1967 και ιδιαίτερα το 40' και 50' ήταν ο «*βασικός αρμός της αντικομμουνιστικής εκστρατείας*».⁶² Με αυτόν τον τρόπο επέτυχε η βασιλεία την ηθική και εθνική νομιμοποίηση της. Συγκεκριμένα η Φρειδερίκη μέσα από τον Έρανο ΠΒΕΕ, κατόρθωσε να διαμορφώσει γύρω της ένα σύμπλεγμα ανθρώπων και ένα σύνολο υπηρεσιών σε όλη την Ελλάδα, με κεντρικό πρόσωπο την ίδια. Δημιούργησε ένα είδος πολιτικού κομματικού μορφώματος, καθώς διέθετε το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της δομής των προσωποπαγών κομμάτων, τις πελατειακές σχέσεις. Επομένως, δημιούργησε μια ανεξάρτητη από το κοινοβουλευτικό σύστημα μηχανή, για την επέκταση και σταθεροποίηση της επιρροής της.⁶³ Για την λειτουργία του Εράνου

---

⁵⁸ Σ. Μαρκεζίνης, *Σύγχρονη Ελληνική πολιτική ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμος Β', Αθήνα 1994, σ. 282-283

⁵⁹ Τ. Βερβενιώτη, «Το εθνικό παιδοφύλαγμα και ο Έρανος της Βασίλισσας Φρειδερίκης(1947-1950)», (επιμ. Παπαδημητρίου Δέσποινα - Σεραφείμ Σεφεριάδης), *Αθέατες όψεις της ιστορίας, κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιαννουλόπουλο*, εκδόσεις Ασίνη, 2012

⁶⁰ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α'(1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 88

⁶¹ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 171-173 και Vassiloudi-Theodorou, «Childhood in the maelstrom of political unrest: the childtown and the experience of displacement in the Thrace during the Greek Civil War (1946-49) ».

⁶² Σ. Μπουρνάζος «Το Κράτος των Εθνοκοφρόνων, Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2009, σ. 24

⁶³ Τ. Vervenioti, «Charity and nationalism. The Greek Civil War and the entrance of Right-Wing Woman into Politics», New York and London, Routledge, 2002, σ. 11-12 και Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 170

είναι χαρακτηριστικός ο σχολιασμός του Jean Meynaud, ο οποίος παρατηρώντας αυτόν τον οργανισμό, του απέδωσε τον χαρακτηρισμό «*υπηρεσία διαφημίσεως ή δημοσίων σχέσεων*» του Παλατιού, αποτυπώνοντας έτσι την μεγάλη επιρροή που ασκούσε στην ελληνική κοινωνία η μοναρχία και ιδιαίτερα η βασίλισσα Φρειδερίκη.⁶⁴

---

⁶⁴ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τ. Α', εκδόσεις Σαββάλας, 2004, σ. 340-341

3. Το «παιδοφύλαγμα» της Φρειδερίκης και το διεθνές κοινωνικό ζήτημα για το παιδί.

Η προνοιακή πολιτική της βασίλισσας Φρειδερίκης διαμορφώθηκε κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, με αφετηρία την ίδρυση του Εράνου ΠΒΕΕ, «εγεννήθη κατά τις πλέον σκοτεινές ώρες της συγχρόνου Ιστορίας μας». ⁶⁵ Τότε ξεκίνησαν προσπάθειες από τις κυβερνητικές δυνάμεις για την μετακίνηση παιδιών από τις κρίσιμες περιοχές όπου διεξαγόταν ο Εμφύλιος. Μάλιστα είναι γνωστό ότι η πρώτη Παιδόπολη ιδρύθηκε προτού ξεκινήσει επίσημα το «παιδοφύλαγμα», στις 11 Ιουλίου του 1947 στην Θεσσαλονίκη, με το όνομα «Αγία Ειρήνη». ⁶⁶

Σημείο τομή για την δράση της Βασίλισσας Φρειδερίκης αποτέλεσε το έτος 1948.

Το 1948 ανακοινώθηκε από τις κυβερνητικές δυνάμεις καταγγελία στον ΟΗΕ προς τους αντάρτες κομμουνιστές ότι μετέφεραν παιδιά από τις επαρχίες των βορείων κυρίως συνόρων της χώρας προς άλλες βαλκανικές και ανατολικοευρωπαϊκές κομμουνιστικές χώρες (Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Γιουγκοσλαβία, Πολωνία). ⁶⁷ Το ζήτημα του «παιδομαζώματος» συζητήθηκε και στην UNSCOB (United Nations Special Committee On the Balkans). ⁶⁸ Η UNSCOB ήταν μια ειδική Επιτροπή του ΟΗΕ για τα Βαλκάνια, η οποία συστάθηκε το 1947 μετά από καταγγελίες της ελληνικής κυβέρνησης ότι οι κυβερνήσεις των Λαϊκών Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας, της Αλβανίας και της Βουλγαρίας έστελναν βοήθεια στον ΔΣΕ, υποστηρίζοντας τους αντάρτες κομμουνιστές στα βόρεια σύνορα της Ελλάδας κατά τον Εμφύλιο πόλεμο. ⁶⁹

---

⁶⁵ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 598

⁶⁶ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 176

⁶⁷ *Ο.π.*, σ. 142

⁶⁸ L. Baerentzen, «Το «παιδομάζωμα» και οι Παιδουπόλεις της βασίλισσας», εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1992, σ. 139

⁶⁹ Γ. Παλαιόπουλος, *Στη μεθόριο του Εμφυλίου, η United Special Committee on the Balkans στο μέτωπο του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις Επίκεντρο, 2012 και <https://search.archives.un.org/downloads/united-nations-commission-for-investigation-of-greek-frontier-incidents-1947.pdf>.

Ήρθε η στιγμή που πλέον η σωτηρία των παιδιών – «παιδοφύλαγμα» αποτέλεσε επιτακτική ανάγκη για δράση αλλά και το βασικό προπαγανδιστικό μέσο από την πλευρά των κυβερνητικών δυνάμεων, με την σύμπραξη της Βασιλείας.⁷⁰ Η βασίλισσα Φρειδερίκη πρωτοστάτησε στο εγχείρημα του «παιδοφυλάγματος», στην διάρκεια του οποίου συστάθηκε και ο μεγαλύτερος όγκος Παιδοπόλεων, ώστε σε αυτές να προστατευτούν τα παιδιά από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Αποτέλεσε κεντρικό πρόσωπο για την αντιμετώπιση του κομμουνισμού και την προστασία του ελληνικού λαού στα Βόρεια σύνορα της χώρας όπου μαινόταν ο Εμφύλιος, μέσα από την δράση του Εράνου, ενισχύοντας την εικόνα της ως η προστάτιδα του Έθνους και πολέμιος του κομμουνισμού.

Παράλληλα το κράτος θεώρησε επιτακτική την ανάγκη να ασχοληθεί περισσότερο με το ζήτημα της πρόνοιας, καθώς μέχρι τότε το είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου ο Έρανος. Ως αποτέλεσμα ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία της κυβέρνησης δύο υπηρεσίες, η ΕΣΔΠΕ (Επιτροπή Συντονισμού, Διασώσεως και Περιθάλψεως Ελληνοπαίδων) και η ΕΥΠΕ (Ειδική Υπηρεσία Περιθάλψεως Ελληνοπαίδων) για να συνδράμουν στο έργο του «παιδοφυλάγματος». Στις συζητήσεις για την ίδρυση αυτών των υπηρεσιών συμμετείχε και η βασίλισσα Φρειδερίκη. Πρόεδρος του ΕΣΔΠΕ ορίστηκε ο Πεσμαζόγλου, ο οποίος ήταν μέλος και της Εκτελεστικής Επιτροπής του Εράνου. Επομένως η νέα αυτή υπηρεσία οργανώθηκε σύμφωνα με τις προδιαγραφές που όριζε ο Έρανος και υπό την επίβλεψη του.⁷¹ Παρά την προσπάθεια της κυβέρνησης να ασχοληθεί περισσότερο ενεργά με την πρόνοια, ο Έρανος συνέχισε να έχει την πρωτοκαθεδρία, και η Βασίλισσα εξακολουθούσε να επεμβαίνει και να παρακολουθεί την δράση του Εράνου. Μέχρι και το 1950 ο Έρανος σε συνεργασία με την ΕΣΔΠΕ και την ΕΥΠΕ, ασχολήθηκαν με την διοίκηση των Παιδοπόλεων και το «παιδοφύλαγμα». Η συνεργασία αυτή όμως δεν ήταν ιδιαίτερα ομαλή καθώς προκλήθηκαν μια σειρά από προβλήματα μεταξύ των φορέων⁷².

---

⁷⁰ Τ. Βερβενιώτη, «Το εθνικό παιδοφύλαγμα και ο Έρανος της Βασίλισσας Φρειδερίκης(1947-1950)», (επιμ. Παπαδημητρίου Δέσποινα - Σεραφείμ Σεφεριάδης), *Αθέατες όψεις της ιστορίας, κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιαννουλόπουλο*, εκδόσεις Ασίνη, 2012 9

⁷¹ Ο.π και Α. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 229

⁷² Ο.π, σ. 229-231

Ο Έρανος ΠΒΕΕ όμως κατηγορήθηκε ότι στα πλαίσια του «παιδοφυλάγματος» χρησιμοποίησε τα παιδιά για προπαγανδιστικούς σκοπούς, καθώς αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο των εξελίξεων του Εμφυλίου αλλά και ως μια κληρονομιά για την ιδεολογική προετοιμασία των μελλοντικών ενηλίκων στον Ψυχρό Πόλεμο που ακολουθούσε. Επομένως, δεν ήταν τόσο αθώα η δράση του Εράνου και δεν είχε μόνο ανθρωπιστική διάσταση, για την προστασία των παιδιών και την ανατροφή τους σε ασφαλές περιβάλλον.⁷³ Εντοπίζονται αρκετά τρωτά σημεία στην προνοιακή πολιτική σχετικά με το παιδί, στο εγχείρημα του «παιδοφυλάγματος» και την ζωή στις Παιδοπόλεις. Για παράδειγμα, από μαρτυρίες προκύπτει ότι υπήρχε ποικιλομορφία στην λειτουργία των Παιδοπόλεων συνεπώς και στις εμπειρίες και τα βιώματα που απέκτησαν τα παιδιά σε αυτές. Υπάρχουν μαρτυρίες παιδιών που ήταν πολύ ευχαριστημένα από την διαμονή τους στις Παιδοπόλεις, και μάλιστα δεν ήθελαν να επιστρέψουν στις οικογένειές τους και τα χωριά τους. Εστίαζαν στα θετικά που τους παρείχαν οι Παιδοπόλεις, που για αυτά ήταν η περίθαλψη τους και οι υλικές απολαβές (τροφή, ρουχισμός κλπ.). Υπήρχαν όμως και πολλά παιδιά που σχολίαζαν τις ελλείψεις των εγκαταστάσεων και των ειδών πρώτης ανάγκης.⁷⁴ Κάποιες μαρτυρίες αναφέρονται σε απειλές που τους ασκήθηκαν για τις πολιτικές θέσεις που έπρεπε να ακολουθήσουν και μιλούν για φανατισμό.⁷⁵ Και φυσικά οι Παιδοπόλεις εκθειάζαν την Φρειδερίκη και την παρουσίαζαν ως μάνα και κατηγορούσαν ως εγκληματίες τους γονείς των παιδιών που ήταν κομμουνιστές.⁷⁶

Μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση, αφορά την παρουσίαση των Παιδοπόλεων μέσα από την μελέτη της λογοτεχνίας, όπου παρατηρήθηκε ότι το 2000 πραγματοποιήθηκε μεγάλη παραγωγή λογοτεχνικών έργων με περιεχόμενο σχετικό με τις Παιδοπόλεις. Η Καισίδου μελέτησε μυθιστορήματα, στα οποία διατυπώθηκαν «κρυφές» πτυχές σχετικά με το «παιδοφύλαγμα», όπως το ζήτημα των παράνομων υιοθεσιών και η «φιλομοναρχική-εθνικιστική» φυσιογνωμία των ιδρυμάτων. Ήταν σημαντικό να παρουσιαστούν οι μαρτυρίες μιας ομάδας παιδιών που βρίσκονταν στην αφάνεια ώστε να αναγνωριστεί και να αποτυπωθεί και η δική τους θέση. Και όπως έχει μελετηθεί

---

⁷³ L. Baerentzen, «Το «παιδομάζωμα» και οι Παιδοπόλεις της βασίλισσας», εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1992, σ. 162

⁷⁴ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 254-255 και Γκριτζώνας Κ, *Τα παιδιά του Εμφυλίου, συμβολή στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας για το λεγόμενο παιδομάζωμα*, 1998, σ. 79

⁷⁵ Vassiloudi-Theodorou, *Childhood in the maelstrom of political unrest: the childtown and the experience of displacement in the Thrace during the Greek Civil War (1946-49)*

⁷⁶ Dalianis M. and Mazower M, «Children in Turmoil during the Civil War: Today's Adults», *After the War was over, Reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943-1960*, 2000, σ. 114

μέχρι τώρα, πράγματι υπήρξαν ορισμένα παιδιά τα οποία βίωσαν κακουχίες και κακομεταχείριση κατά τον εγκλεισμό τους στις Παιδοπόλεις, απορρίπτοντας την ιδανική περιγραφή που είχε διαδοθεί για την ζωή τους εκεί.⁷⁷

Το σχέδιο «παιδοφύλαγμα» ήταν η απάντηση στο «παιδομάζωμα» των κομμουνιστών. Η πλευρά του εθνικόφρονα λόγου χαρακτήρισε την μετακίνηση παιδιών ως «παιδομάζωμα». Χρησιμοποιήθηκε ως όρος για να χαρακτηρίσει την βίαιη μετακίνηση παιδιών από τους κομμουνιστές προς τις κομμουνιστικές χώρες, προσδίδοντας έτσι έντονα εθνικιστικά και πατριωτικά στοιχεία, καθώς ο όρος «παιδομάζωμα» ανακαλούσε στην εθνική συλλογική μνήμη των Ελλήνων, το «παιδομάζωμα» από την πλευρά των Οθωμανών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Θύμιζε δηλαδή ένα δεύτερο «παιδομάζωμα», αυτή τη φορά από τους κομμουνιστές - φίλους των Σλάβων, που υποστήριζαν τον σλαβισμό.⁷⁸ Το «παιδοφύλαγμα» επομένως εντοπίζεται στα πλαίσια της ιδεολογικής αντιπαράθεσης εθνοφορόνων-κομμουνιστών. Στο κράτος της εθνοφροσύνης και στην επικράτηση ενός αντικομμουνιστικού περιβάλλοντος, ο Έρανος και κυρίως η Φρειδερίκη ανέλαβαν το «παιδοφύλαγμα», το οποίο αποτέλεσε σημαντική αντικομμουνιστική πρακτική, ένα από τα βασικότερα προπαγανδιστικά μέσα της εποχής. Επομένως συνδέθηκε ο θεσμός της βασιλείας με την σωτηρία των παιδιών, αποτελώντας κομμάτι του εθνικόφρονα λόγου ακόμα και την δεκαετία του 60'.

Στο εγχείρημα του «παιδοφυλάγματος» εξελίσσεται ένα προπαγανδιστικό σχήμα προς υποστήριξη του, τα παιδιά είναι το μέλλον του έθνους, άρα η σωτηρία παιδιών θα επιφέρει και την σωτηρία του έθνους.

Γιατί όμως πρωταγωνίστησαν σε αυτό το σχήμα τα παιδιά;

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκαν μαζικές εκτοπίσεις ατόμων, προκαλώντας αστάθεια και σοβαρότατες συνέπειες. Σε αυτά τα εκτοπισμένα άτομα ένα μεγάλο μέρος τους προέρχεται από εκατομμύρια παιδιά τα οποία βρέθηκαν

---

⁷⁷Κ. Γκριτζώνας, *Τα παιδιά του Εμφυλίου, συμβολή στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας για το λεγόμενο παιδομάζωμα*, 1998, σ. 79 και Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 245

⁷⁸Τ. Βερβενιώτη, «Το εθνικό παιδοφύλαγμα και ο Έρανος της Βασίλισσας Φρειδερίκης(1947-1950)», (επιμ. Παπαδημητρίου Δέσποινα - Σεραφείμ Σεφεριάδης), *Αθέατες όψεις της ιστορίας, κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιαννουλόπουλο*, εκδόσεις Ασίνη, 2012

χαμένα αφού αναγκάστηκαν να χωριστούν από τους γονείς τους, πολλά εγκαταλελειμμένα και ορφανά. Σύμφωνα με την UNESCO το 1946 περίπου 13.000.000 παιδιά τα οποία είχαν χάσει τον ένα ή και τους δύο γονείς τους.⁷⁹ Σύντομα τέθηκε το ζήτημα πώς θα προστατευτούν αυτά τα παιδιά . Προέκυψε ένα κοινωνικό ζήτημα, καθώς θεωρήθηκε ιδιαίτερα σοβαρό το γεγονός ότι τα παιδιά αυτά είχαν χάσει την ατομική τους ταυτότητα. Αυτό κινητοποίησε την αμερικανική πρωτοβουλία, στα πλαίσια του ανθρωπισμού και της ανάγκης για προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δραστηριοποιήθηκαν πολλοί φορείς, οργανώσεις, κοινωνικοί επιστήμονες και ψυχολόγοι ώστε να αντιμετωπίσουν το ιδιαίτερα ευάλωτο θέμα της προστασίας των παιδιών και να ασχοληθούν με την εξέλιξη της κοινωνικής πρόνοιας. Πράγματι, ειδικά μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, ανθρωπιστές, ακτιβιστές και διεθνείς οργανισμοί, απάντησαν στην αποτυχία του μεσοπολεμικού συστήματος σχετικά με την προστασία των μειοψηφικών και ευάλωτων ομάδων, κυρίως των παιδιών, με την δημιουργία διεθνών οργανισμών και δράσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και για την πρόνοια για το παιδί.⁸⁰

Στο θεωρητικό πλαίσιο του κοινωνικού ζητήματος, σύμφωνα με τις μελέτες, βρέθηκε στο επίκεντρο η ανάγκη της ψυχολογικής υποστήριξης του παιδιού, που θεωρήθηκε πιο σημαντικό από τις υλικές απολαβές. Προέκυψε η ανάγκη για την μελέτη και τον προσδιορισμό της έννοιας «τραύμα». Εστιάζοντας στην ψυχολογία του παιδιού, η USC (Unitarian Service Committee,) σε συνεργασία με την American Unitarian Association, δημιούργησε και το *mental health program* , περισσότερο για τα παιδιά που προέρχονταν από την Γερμανία, για την ψυχολογική περίθαλψη για το παιδί.⁸¹ Το 1945 αναφορά της UNRRA εστιάζει στις ψυχολογικές επιπτώσεις του εκτοπισμού για το παιδί. Πραγματοποιήθηκαν πολλές μελέτες ειδικών, που κατέληξαν στην σημασία δύο συλλογικοτήτων, της οικογένειας και του έθνους, που αποτελούν τις κύριες πηγές για την διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας για το παιδί. Συμμετείχαν ψυχαναλυτές που εστίαζαν στη σημασία της οικογένειας, που είναι βασικός παράγοντας στην ψυχολογία του παιδιού. Η οικογένεια μπορεί να βοηθήσει να ξεπεραστούν οι μνήμες του πολέμου.⁸² Η Anna Freud συγκεκριμένα διατύπωσε ότι «μια μέτρια οικογένεια είναι

---

⁷⁹ Mary Ann Davis, *Children for Families or Families for Children, The Demography of Adoption Behavior in the U.S*, The Demography of Adoption Behavior in the U.S, Springer, 2011, σ.132

⁸⁰Tara Zahra, “Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe”, *The Journal of Modern History*, vol 81, No 1, *European Childhood in the 20th century*, 2009, The University of Chicago Press σ. 86

⁸¹ *Ο.π* , σ. 54

⁸² *Ο.π*, , σ. 58

το καλύτερο Ίδρυμα-παιδικός σταθμός».⁸³ Είναι η εποχή που διαμορφώθηκαν νέες αντιλήψεις με βάση την ψυχανάλυση και τα πρώιμα παιδικά χρόνια θεωρήθηκαν κρίσιμα για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, για αυτό τον λόγο δόθηκε ιδιαίτερη σημασία στον θεσμό της οικογένειας για την ανάπτυξη του. Σε ένα ίδρυμα επηρεάζεται η συναισθηματική υγεία του παιδιού και αυτό με τη σειρά του προκαλεί αναστάτωση στη συμπεριφορά του, στοιχείο που συντελεί σε συγκρούσεις σε μια κοινωνία, τα παιδιά έχοντας παραπτωματική συμπεριφορά προωθούν τις ολοκληρωτικές τάσεις, όπως τον κομμουνισμό. Ενώ στα πλαίσια της οικογένειας, και ειδικά με την συμβολή της μητέρας, θα επιτευχθεί η διαμόρφωση δημοκρατικών πολιτών και σώφρονων ατόμων.⁸⁴ Η οικογένεια ως «Αντίδοτο στον ολοκληρωτισμό».⁸⁵ Μάλιστα επισημάνθηκε τότε ότι ο ρόλος της μητέρας ήταν ο σημαντικότερος για την ψυχολογική αποκατάσταση των παιδιών.

Επομένως, σε διεθνές επίπεδο τα παιδιά βρέθηκαν να αποτελούν μια κοινωνικά αδιαμφισβήτητη αξία, σε ένα κόσμο που πλέον είχε διαμορφωθεί μετά από τις συνέπειες ενός ολοκληρωτικού πολέμου. Σύμφωνα με τα παραπάνω, υπήρχε η ανάγκη μετά τον φασισμό να δημιουργηθεί μια νέα γενιά, καλύτερη και δικαιότερη, που με την σειρά της θα άλλαζε την κοινωνία και θα την έκανε να εξελιχθεί και να προοδεύσει.⁸⁶ Όλοι συμφωνούσαν ότι τα παιδιά, ως ευάλωτη κατηγορία πληθυσμού, είχαν ανάγκη από φροντίδα και προστασία, για αυτό και η προπαγάνδα βασίστηκε σε αυτά, για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.⁸⁷ Τα παιδιά, εκτός από το ότι αποτέλεσαν προτεραιότητα και υποχρέωση του κράτους για την προστασία τους, βρέθηκαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος στο κράτος της εθνοφοροσύνης, που είχε σκοπό να τα διδάξει τις σώφρονες αρετές, αξίες και ιδανικά (το τρίπτυχο πατρίς – θρησκεία – οικογένεια) για να πολεμούν τον κομμουνισμό, καθώς ο κομμουνισμός ως ιδεολογία πρεσβεύει την ύπαρξη ολοκληρωτικού καθεστώτος. Ύστερα από τα τραγικά αποτελέσματα που προκλήθηκαν από τον ναζισμό και τα επακόλουθα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το κράτος θεωρούσε απόλυτα συνετή και αναγκαία την

---

⁸³ Ο.π, σ. 60

⁸⁴ Sara Fieldston, *Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs*, σ. 246

⁸⁵ Ο.π, σ. 347 και Tara Zahra, “*Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe*”, σ. 55-56

⁸⁶ Τ. Βερβενιώτη, «Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», (επιμ) Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αι*, Αθήνα 2009, εκδόσεις Βιβλιόραμα, σ. 83

⁸⁷ Τ. Βερβενιώτη, *Τα παιδιά του Εμφυλίου Παιδομάζωμα ή Παιδοφύλαγμα*, 2004 και Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 43

απομάκρυνση από μια τέτοια ιδεολογία που θα οδηγούσε για ακόμα μια φορά σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς.

4. «Η Μητέρα του Έθνους» : η βασίλισσα Φρειδερίκη ως εθνικό σύμβολο

Στο αντικομμουνιστικό κλίμα που διαμορφώνεται κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου και επικρατεί μετεμφυλιακά, η Φρειδερίκη προσπάθησε με την στάση και την δράση της να το ενδυναμώσει. Σε ένα πρώτο επίπεδο πρόβαλε έντονα, ως αποκλειστική, άμεση και βασική ανάγκη την προστασία των παιδιών. Το εγχείρημα για την σωτηρία των παιδιών – «παιδοφύλαγμα» αποκαλέστηκε ως εθνικό έργο και προβλήθηκε ιδιαίτερα από τα ΜΜΕ, ενισχύοντας τη διάδοση της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας. Κυρίως εξυμνούσαν το πρόσωπο της Φρειδερίκης, ως κυρίαρχη φιγούρα του Εράνου ΠΒΕΕ και συντονίστρια του εθνικού έργου, με σκοπό την ενίσχυση της εθνικοφροσύνης και την καταπολέμηση του κομμουνισμού.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας της περιόδου, με την συνεργασία του κράτους, της Φρειδερίκης και του Τύπου ήταν όταν ο Πεσμαζόγλου διατύπωσε σε άρθρο του στην *Εστία* στις 10-11-1949 ότι ορίζεται η 29^η Δεκεμβρίου ως ημέρα εθνικού πένθους.⁸⁸ Οργανώθηκε τότε από την Φρειδερίκη σε συνεργασία με το κράτος μια πανελλαδική εκδήλωση με σκοπό να ευαισθητοποιήσει την κοινή γνώμη σχετικά με το «παιδομάζωμα» και να ενισχύσει το αντικομμουνιστικό πνεύμα.⁸⁹ Παράλληλα, η Φρειδερίκη εισηγήθηκε προσωπικά για το θέμα του «παιδομαζώματος» ως *εθνικό πένθος*, παρουσία του Ελληνικού και ξένου Τύπου, του Αρχιεπισκόπου και του υπουργού Τύπου και πληροφοριών. Προχώρησε σε ραδιοφωνική έκκληση προς όλους, παντού στον κόσμο, ώστε να στηρίξουν την προσπάθεια της επιστροφής των παιδιών που είχαν αρπαχθεί από τους κομμουνιστές. Η Ελλάδα θρηνεί για αυτά τα παιδιά, «*Το έθνος πενθεί τα παιδιά του*»⁹⁰, επειδή θεωρήθηκε ότι η κομμουνιστική επιρροή ήταν αναπόφευκτη κατά την εγκατάσταση τους στις κομμουνιστικές χώρες, με αποτέλεσμα να διαμορφωθούν μελλοντικοί ενήλικες που θα σταθούν ενάντια στο ελληνικό έθνος, έχοντας γαλουχηθεί με την κομμουνιστική ιδεολογία. Σε αυτά τα πλαίσια ενισχύεται η δράση της Φρειδερίκης ως εθνικό σύμβολο, η οποία πλέον το 1949 έχοντας καταργήσει τις περισσότερες Παιδοπόλεις και εφόσον δεν υπήρχε πια η ανάγκη για «παιδοφύλαγμα», συνεχίζει την

---

⁸⁸ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α'(1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 223

⁸⁹ Κ. Γκριτζώνας, *Τα παιδιά του Εμφυλίου, συμβολή στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας για το λεγόμενο παιδομάζωμα*, εκδόσεις Φιλίστωρ, 1998, σ. 110-111

⁹⁰ Η Καθημερινή, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ. 1

αντικομμουνιστική εκστρατεία με την ίδρυση των Σπιτιών του παιδιού και πολλών άλλων ενεργειών⁹¹, που θα αναλυθούν στην πορεία. Ακόμη, η ίδια επισημαίνει ότι μιλάει στο όνομα του Έθνους, πως λειτουργεί ως προστάτιδα του Έθνους. Αυτοπροβάλλεται ως εθνικό σύμβολο.⁹²

Σε διεθνές επίπεδο, έγινε μεγάλη προσπάθεια από το κράτος και την Φρειδερίκη να ευαισθητοποιήσουν την παγκόσμια κοινή γνώμη γύρω από το ζήτημα των παιδιών,⁹³ με την προσφυγή τους σε διεθνείς οργανισμούς, όπως τον ΟΗΕ, την UNESCO, την UNSCOB, τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό κλπ, ώστε να κατηγορήσουν την βίαιη αρπαγή των παιδιών από τους κομμουνιστές, να ζητήσουν βοήθεια για την διάσωση των παιδιών και να απαιτήσουν τον επαναπατρισμό τους από τις κομμουνιστικές χώρες που τα μετέφερε ο ΔΣΕ.

Η Βασίλισσα Φρειδερίκη αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την διεθνοποίηση του ζητήματος του «παιδομαζώματος». Ανέπτυξε σχέσεις με το εξωτερικό και προσπάθησε να βρει υποστήριξη από όλες τις χώρες, ώστε να αντιληφθούν τις τραγικές επιπτώσεις του «παιδομαζώματος». Σε λόγο της που δημοσιεύτηκε τον Δεκέμβριο του 1949, παρατηρείται έντονο το συγκινησιακό στοιχείο. Με την επίκληση στο συναίσθημα του ακροατή, παρουσιάζει το τραγικό ζήτημα της αρπαγής των παιδιών από τις μητέρες τους, ως το πλέον τραγικό γεγονός, να χωρίζεις την μάνα από το παιδί, πόσο μάλλον την περίοδο των Χριστουγέννων που όλα τα παιδιά θα έπρεπε να βρίσκονται στην αγκαλιά της μάνας τους και την θαλπωρή του σπιτιού τους. Στην αναφορά της στο ζήτημα των «*απαχθέντων Ελληνόπαιδων*» έφερε στο φως της δημοσιότητας ένα παλαιό περιστατικό που είχε συγκλονίσει τον κόσμο, την υπόθεση του μικρού Λίντμπεργκ, πρόκειται για την αρπαγή και την δολοφονία ενός 20 μηνών αγοριού, γιου Αμερικανού αεροπόρου. Παρομοίασε τον μικρό Λίντμπεργκ με τα 28.000 απαχθέντα παιδιά, συσχετίζοντας την μοίρα των Ελληνόπαιδων με εκείνη του Λίντμπεργκ, για να προκαλέσει την συγκίνηση των ακροατών της.⁹⁴ Ακόμη, με τις ισχυρές σχέσεις που είχε αποκτήσει στο εξωτερικό σε συνδυασμό με τις επικοινωνιακές δεξιότητες που διέθετε, κατάφερε να επηρεάσει μαζικά το κοινό διεθνώς και να αποσπάσει πολλά

---

⁹¹ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 210

⁹² Η Καθημερινή, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ. 1

⁹³ Η Καθημερινή, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ. 1

⁹⁴ Η Καθημερινή, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ.1

χρήματα για να στηρίξει και να ολοκληρώσει το εθνικό έργο του Εράνου. Πάρα πολλές χώρες χρηματοδότησαν τον Έρανο ΠΒΕΕ με δωρεές.

Η Βασίλισσα Φρειδερίκη ως «*Μητέρα του Έθνους*»⁹⁵, είχε έναν από τους πιο σημαντικούς ρόλους στον αγώνα εναντίον του κομμουνισμού. Καθώς ενισχύθηκε η σημασία του ρόλου της μητέρας, που συντελεί στην διαμόρφωση δημοκρατικών πολιτών και σωφρόνων ατόμων⁹⁶, η Φρειδερίκη προβλήθηκε ως Μάνα όλων των Ελλήνων, συμβάλλοντας στην διαμόρφωση των παιδιών στην Ελλάδα, μέσω της ηθικής και εθνικής διαπαιδαγώγησης τους. Για αυτόν τον ρόλο της τιμήθηκε από την επιτροπή Αμερικανίδων μητέρων στην Νέα Υόρκη, ανακηρύχθηκε ως «*η εξέχουσα μητέρα*»⁹⁷.

Το 1950 βρισκόταν σε εξέλιξη η επιστροφή των «ανταρτόπληκτων» παιδιών από τις Παιδοπόλεις πίσω στα σπίτια τους, η οποία είχε ξεκινήσει ήδη από τον Οκτώβριο του 1949.⁹⁸ Μέσα από τον απολογισμό του έργου της Πρόνοιας Βορείων Επαρχιών Ελλάδος,⁹⁹ επισημαίνεται η σημασία του έργου αυτού, πόσο σπουδαία ήταν η συνδρομή του στον αντικομμουνιστικό αγώνα, με την διάσωση των παιδιών από τις περιοχές όπου οι αντάρτες προκαλούσαν σοβαρά προβλήματα, καθώς εκεί μαινόταν ο Εμφύλιος πόλεμος. Σε αυτό το έργο πρωταγωνίστρια είναι η βασίλισσα Φρειδερίκη ως η «*Μάννα του λαού*»¹⁰⁰, καθώς κατάφερε να προστατέψει και να στηρίξει τον ελληνικό λαό, συνεισφέροντας στην σωτηρία των παιδιών. Χαρακτηριστική είναι η παρομοίωση του κομμουνισμού με «δράκο», ο οποίος στο παραμύθι σκοτώνεται από το βασιλόπουλο, στην περίπτωση όμως αυτή είναι η βασίλισσα Φρειδερίκη που σκοτώνει τον δράκο του κομμουνισμού, ως προστάτιδα του Έθνους, ως το πλέον εθνικό σύμβολο της χώρας. Το «παιδομάζωμα» προσδιορίζεται ως «δράμα», σε αυτό το δράμα ήρθε η βασίλισσα που ως Μάνα όλων επέφερε την λύτρωση των παιδιών και των οικογενειών τους.¹⁰¹ Ο χαρακτηρισμός της ως «*μητέρα του Έθνους*», «*θετή μητέρα χιλιάδων*

---

⁹⁵ Η *Καθημερινή*, 19 Απριλίου 1949, σ.1

⁹⁶ Sara Fieldston, *Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs, 2014*, σ. 246 και Tara Zahra, «Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe», The University of Chicago Press, 2009, σ. 58

⁹⁷ Η *Καθημερινή*, 19 Απριλίου 1949, σ.1

⁹⁸ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 203

⁹⁹ Η *Καθημερινή*, 4 Μαρτίου 1950, σ. 4

¹⁰⁰ 'Ο.π

¹⁰¹ Η *Καθημερινή*, 4 Μαρτίου 1950, σ. 4

Ελλήνων»¹⁰², την ακολουθεί σε όλη την δεκαετία του 1950, ίσως αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της εικόνας της, ως εθνικό σύμβολο.¹⁰³

Η Φρειδερίκη έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην διάσωση του «Ελληνόπαιδος», είτε αυτό ήταν ορφανό, είτε «συμμοριόπληκτο» παιδί, δηλαδή είχε υποστεί τις συνέπειες από τις καταστροφές των κομμουνιστών-συμμοριτών, είτε ήταν «συμμοριτάκι», δηλαδή παιδί κομμουνιστών. Δεν έκανε διακρίσεις, ως Μάνα όλων αγαπούσε όλα τα παιδιά και ήθελε να τα προστατέψει, μόνο και μόνο επειδή είναι Έλληνες.

Η ίδια αυτοπροσδιορίζεται ως μάνα όλων των παιδιών, κάνει παράκληση για βοήθεια όχι ως βασίλισσα αλλά ως μάνα, για να σωθούν τα παιδιά από «ξένη δουλεία». «Ο πόνος τους είναι και πόνος μου» αναφέρει χαρακτηριστικά, ως μάνα προς τις υπόλοιπες μητέρες της χώρας.¹⁰⁴ Θεωρείται τόσο απόλυτος ο προσδιορισμός της Φρειδερίκης ως «Μάννα του λαού» που το άρθρο τονίζει ότι ο ιστορικός του μέλλοντος δεν χρειάζεται να δυσκολευτεί ώστε να αποδώσει έναν τίτλο για την Φρειδερίκη, έτσι πρέπει να την αποκαλέσει και τίποτα άλλο.

Παρ' όλα αυτά όμως η Φρειδερίκη, αν και είχε ενισχύσει την θέση της προβαλλόμενη ως «μητέρα των Ελλήνων», «εθνική μητέρα» κλπ., αποδείχθηκε μακροπρόθεσμα ότι δεν το είχε πετύχει σε απόλυτο βαθμό. Ιδιαίτερα με το τέλος του Εμφυλίου το 1949 άρχισε να αμφισβητείται τόσο η δράση του Εράνου όσο και το πρόσωπο της βασίλισσας. Είναι γνωστό ότι ο Έρανος διαχειριζόταν υπέρογκα χρηματικά ποσά για την λειτουργία του. Αυτό το γεγονός δεν είχε απασχολήσει κατά την διάρκεια του Εμφυλίου, καθώς ο Έρανος επιτελούσε «εθνικό έργο». Από το 1950 όμως άρχισε να αμφισβητείται η διαχείριση των εσόδων του από την βασίλισσα, στην οποία αποδόθηκαν κατηγορίες ότι ξοδεύει τα χρήματα για δεξιώσεις και υποδοχή ξένων προσωπικοτήτων, ώστε να ενισχύσει την επιρροή της εντός και εκτός Ευρώπης και όχι για τα παιδιά. Χαρακτηριστικό είναι το προσωνύμιο «Φρίκη» που χρησιμοποιούσαν ορισμένοι για την Φρειδερίκη.¹⁰⁵ Επιπρόσθετα, αμφισβητήθηκε ο φιλανθρωπικός χαρακτήρας του Εράνου, καθώς τα έσοδα ήταν σε μεγάλο ποσοστό κρατικά, από έμμεση φορολογία των πολιτών. Επομένως σχολιάστηκε αρνητικά το γεγονός ότι παρουσιαζόταν η προνοιακή πολιτική της βασίλισσας ως χάρη της βασιλείας απέναντι

¹⁰² *Η Καθημερινή*, 18 Νοεμβρίου 1950, σ.1

¹⁰³ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

¹⁰⁴ *Η Καθημερινή*, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ. 1

¹⁰⁵ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 53

στους ευάλωτους πολίτες, ενώ θα έπρεπε να αποτελεί δικαίωμα σε αυτούς, στα πλαίσια ενός κράτους πρόνοιας, όπως όφειλε να διαμορφωθεί το ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με αυτό εύλογα έχει αποδοθεί στην κοινωνική πρόνοια των ανακτόρων έντονα πατερναλιστική διάσταση.¹⁰⁶ Αποτελούσε δηλαδή πρόσχημα η φιλανθρωπία για να μπορέσει ο βασιλικός θεσμός να ασκήσει έλεγχο στα παιδιά και μακροπρόθεσμα να έχει την κυριαρχία πάνω σε αυτά, έχοντας αποκτήσει μια σχέση εξάρτησης το παιδί-μελλοντικός ενήλικας, με την βασιλεία.¹⁰⁷ Όπως αναφέρει η ίδια η Φρειδερίκη, η Βασιλική Πρόνοια διατηρήθηκε μέσα στα χρόνια προσφέροντας πολλά οφέλη στην νέα γενιά, με την ελπίδα ότι και εκείνη με την σειρά της θα αποδείξει «*την νομομοφροσύνην της και την αγάπη δια την Ελλάδα*». ¹⁰⁸

---

¹⁰⁶ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 309-314

¹⁰⁷ *Ο.π.*, σ. 309-314 και V. Kaisidou, *To Remember and Forgive, The Afterlives of Queen Frederica's Childtowns in Contemporary Greek Fiction*.

¹⁰⁸ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 598

5. Οι Βασιλικές Περιοδείες

Οι περιοδείες αποτελούν ένα μεγάλο κεφάλαιο για την δράση του βασιλικού ζεύγους. Οι βασιλικές περιοδείες διακρίθηκαν ως «*έργον ανασυγκροτήσεως και περισυλλογής*» που ανέλαβε το βασιλικό ζεύγος.¹⁰⁹ Ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για την επίτευξη του εθνικού έργου της βασίλισσας Φρειδερίκης και για την ενίσχυση και διατήρηση της βασιλοφροσύνης όλη την δεκαετία του 1950 και του 1960. Πράγματι, το βασιλικό ζεύγος απέδειξε ότι το εθνικό έργο της βασιλείας είχε βαθιά απήχηση στον ελληνικό λαό, σύμφωνα με τις ένθερμες αντιδράσεις του κόσμου και την αγάπη που έδειχναν όταν τον επισκέπτονταν οι βασιλείς και κυρίως η Φρειδερίκη.

Από το 1947 που ανέλαβε τα καθήκοντά του το βασιλικό ζεύγος, είχε πραγματοποιήσει μια σειρά από περιοδείες, ιδιαίτερα στις κρίσιμες περιοχές όπου μαινόταν ο Εμφύλιος πόλεμος, δηλαδή στα Βόρεια σύνορα της χώρας, προς υποστήριξη των κατοίκων των περιοχών αυτών που είχαν πληγεί από την δράση των ανταρτών. Μέσα από τις περιοδείες οι βασιλείς επιτύγχαναν την άμεση επαφή τους με τον λαό, παρουσιάζονταν απλοί και προσιτοί, κερδίζοντας την συμπάθεια του λαού. Διέσχισαν πολλά χιλιόμετρα, επισκέπτονταν τα πιο απομακρυσμένα χωριά, πολλές φορές με τα πόδια και σε αντίξοες συνθήκες, για να αποδείξουν ότι στέκονται δίπλα στον ελληνικό λαό. Η πρώτη περιοδεία του βασιλικού ζεύγους φαίνεται να πραγματοποιήθηκε στις 8-17 Ιανουαρίου 1947, στην Μακεδονία και την Θράκη, πριν από τον θάνατο του Γεωργίου Β' και την ανέλιξη τους στον θρόνο.¹¹⁰ Η πρώτη περιοδεία τους επίσημα πλέον ως βασιλικό ζεύγος, πραγματοποιήθηκε στις 20-23 Ιουνίου 1947, στην Θεσσαλία¹¹¹, και ακολούθησαν πολλές ακόμα μέσα στα επόμενα χρόνια. Η βασίλισσα Φρειδερίκη και μόνη της, χωρίς την συνοδεία του Παύλου, πραγματοποιούσε πολύ συχνά ταξίδια σε πολλά μέρη της Ελλάδας, για να ελέγξει τις διάφορες εγκαταστάσεις του Εράνου αλλά και τις πρώτες Παιδοπόλεις, όπως για παράδειγμα σε ένα από τα πρώτα της ταξίδια, όπου επισκέφτηκε την παιδόπολη «Άγιος Κωνσταντίνος» στα Ιωάννινα, στις 27 Σεπτεμβρίου 1947.¹¹²

¹⁰⁹ *Η Καθημερινή*, 29 Απριλίου 1950, σ. 2

¹¹⁰ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 73

¹¹¹ *Ο.π.*, σ. 86

¹¹² *Ο.π.*, σ. 98

Για να καταφέρει να διατηρήσει την εικόνα της λαοφιλούς βασίλισσας, η Φρειδερίκη γνώριζε ότι όφειλε να βρίσκεται όσο πιο συχνά γίνεται πλάι στον ελληνικό λαό ιδιαίτερα της υπαίθρου και να αντιμετωπίζει τα διάφορα ζητήματα του ως δικά της προσωπικά ζητήματα. Οι περισσότερες περιοδείες της γίνονταν κυρίως σε συνοριακές περιοχές της Ελλάδας και στα πιο απομακρυσμένα χωριά, καθώς γνώριζε ότι εκεί υπήρχε μεγαλύτερη ανάγκη. Στις περιοδείες αυτές η Φρειδερίκη ερχόταν αντιμέτωπη με αντίξοες συνθήκες, ακραία καιρικά φαινόμενα, δυσκολίες στην μετακίνηση, πολλές φορές πήγαινε πεζή, για να καταφέρει να έρθει σε επαφή με τον απλό και βασανισμένο λαό.¹¹³

Η Φρειδερίκη ήταν η πλέον αγαπητή ιδιαίτερα στα παιδιά, τα οποία πάντα τρέχουν να την αγκαλιάσουν και να παίξουν μαζί της. Η εικόνα της ως φιλεύσπλαχνη βασίλισσα και μάνα όλων των παιδιών. Στις περιοδείες παρουσιάζεται σχεδόν πάντα να βρίσκεται κοντά στα παιδιά, τα οποία την προσφωνούν ως «μάννα μας, μαννούλα μας». Η Βασίλισσα μέσα από τα ταξίδια και τις επισκέψεις, συνεχίζει να στηρίζει τα παιδιά και προσπαθεί ώστε τα Ελληνόπουλα «να επανέγρουν την μόρφωσιν των και την κλονισθέντα από τους ανατροπείς εθνικήν συνείδησιν».¹¹⁴ Επομένως και μετά την διάλυση των Παιδοπόλεων και το τέλος του Εμφυλίου, η Φρειδερίκη συνεχίζει το έργο του ιδεολογικού προσανατολισμού των νέων με διαφορετικούς τρόπους και μέσω νέων δομών και υπηρεσιών του Εράνου ΠΒΕΕ.

Ενδεικτικά, τον Νοεμβρίου του 1950, οι βασιλείς βρέθηκαν στην Ελληνογιουγκοσλαβική μεθόριο, με πρώτη στάση τους το Κιλκίς, όπου μάλιστα διέσχισαν την πόλη πεζή.¹¹⁵ Στην περιοδεία αυτή, οι στρατιωτικές αρχές της Γιουγκοσλαβίας παρέδωσαν επτά Έλληνες στρατιώτες και πολίτες που τους είχαν συλλάβει κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου καθώς και 21 ανήλικοι πρόσφυγες του Εμφυλίου πολέμου παραδόθηκαν στον εκπρόσωπο του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και επέστρεψαν στις οικογένειες τους. Παρατηρείται εδώ και η κινητοποίηση των διεθνών οργανισμών για το ζήτημα του «παιδομαζώματος». Και το 1951

---

¹¹³ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 98

¹¹⁴ *Η Καθημερινή*, 29 Απριλίου 1950, σ. 2

¹¹⁵ <https://archive.ert.gr/46085/> και *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 263

πραγματοποίησαν μια μεγάλη περιοδεία είκοσι ημερών στην Βόρεια Ελλάδα, μέσα στο καταχείμωνο.¹¹⁶

Η συνεχής μετακίνηση της Φρειδερίκης ήταν από τα χαρακτηριστικότερα σημεία της εικόνας της. Μόνο τον μήνα Μάιο του 1952 βρέθηκε σε διάφορες περιοχές της Βόρειας Ελλάδας όπως Λαμία, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Σίνδο, Σέρρες, Σιδηρόκαστρο, Καβάλα και σε πόλεις της Πελοποννήσου όπως Μυκήνες, Τίρυνθα, Επίδαυρο, Ναύπλιο, Τρίπολη, Σπάρτη, Μυστρά, Γύθειο, Κορώνη, Πάτρα κ.ο.κ.¹¹⁷

Τον Αύγουστο του 1954 η βασίλισσα πραγματοποίησε περιοδεία στο νησί της Ρόδου, όπου ο λαός την υποδέχθηκε με ενθουσιασμό.¹¹⁸ Τον Μάιο του 1955 ολοκλήρωσε μια μεγάλη περιοδεία στην Βόρεια Μακεδονία, ιδιαίτερα σημαντική περιοχή της Ελλάδας με προϊστορία, με ζωντανές τις μνήμες του Εμφυλίου πολέμου. Επισκέφτηκε τότε ακόμη και τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα στη λίμνη της Δοϊράνης, σε φωτογραφία της εποχής μάλιστα διαφαίνεται να συζητάει με στρατηγούς και να εξετάζει τους χάρτες των συνόρων.¹¹⁹ Στην περιοδεία της στην Δυτική Μακεδονία και Ήπειρο¹²⁰, συγκεκριμένα φτάνοντας στην Καστοριά, επιθεώρησε τα Σπίτια του παιδιού και αποθεώθηκε από τους ντόπιους, «η Βασίλισσα έχει καταστεί το ίνδαλμα του λαού της Μακεδονίας»¹²¹ Επομένως επιβεβαιώνεται ότι πράγματι η Φρειδερίκη είχε πετύχει αυτό που ήθελε για την εικόνα της, να είναι αγαπητή από τον απλό λαό, γνωρίζοντας ότι με αυτόν το τρόπο θα καταφέρει να επικρατήσει. Τόσο δημοφιλής βασίλισσα ήταν η Φρειδερίκη, ώστε αν ήθελες να κερδίσεις την φιλία ενός Έλληνα αρκούσε να πεις την λέξη «Φρειδερίκη».¹²²

Για την Βασίλισσα Φρειδερίκη, η αγάπη και η στήριξη του λαού ήταν το πιο σημαντικό επίτευγμα της Βασιλείας, γιατί με αυτό τον τρόπο θα νομιμοποιούσε την θέση της και κυρίως θα την διατηρούσε μέσα στα χρόνια. Κάτω από την φωτογραφία της στο εξώφυλλο του Αμερικανικού περιοδικού *Time*, έγραφε *Queen Frederica of Greece*, “*My power is the love of the people*”.¹²³ Η ίδια επέμενε στο ότι η δύναμή της πηγάζει

---

¹¹⁶ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 266-270

¹¹⁷ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 24-27

¹¹⁸ *Η Καθημερινή*, 5 Αυγούστου 1954 και *Η Καθημερινή*, 27 Αυγούστου 1954

¹¹⁹ *Η Καθημερινή*, 20 Μαΐου 1955, σ. 6

¹²⁰ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 280 και <https://www.youtube.com/watch?v=vk-GEmqaxXQ>, Περιοδεία Βασίλισσας Φρειδερίκης σε Δυτική Μακεδονία και Ήπειρο

¹²¹ *Η Καθημερινή*, 3 Ιουνίου 1955, σ. 6

¹²² *Η Καθημερινή*, 21 Δεκεμβρίου 1955, σ. 6

¹²³ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

από την αγάπη των ανθρώπων, μιας και επεδίωκε να είναι ιδιαίτερα λαοφιλής στους Έλληνες αλλά και διεθνώς. Δεν είναι τυχαίο ότι το μόντο της Φρειδερίκης ήταν «*η ισχύς μου η αγάπη του λαού*», αυτή ήταν και η εμβληματική φράση της ελληνικής βασιλικής οικογένειας, όπως αναφέρει προσωπικά ο Παύλος σε ομιλία του¹²⁴, την οποία φαίνεται ότι ενστερνίστηκε απόλυτα και η Φρειδερίκη. Προσπάθησε να διατηρήσει αυτό το μοτίβο με όλα τα μέσα που διέθετε, χρησιμοποιώντας τα πλεονεκτήματα της προσωπικότητας της «*δια να σταθεροποιήσει τον βασιλικόν θεσμόν*». ¹²⁵

Ακόμα και στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η Φρειδερίκη συμμετείχε σε περιοδείες σε διάφορες περιοχές. Σε περιοδεία της στην Βόρεια Ελλάδα την ακολούθησε και η πριγκίπισσα Σοφία,¹²⁶ η οποία από το 1956 παρατηρείται ότι ακολουθεί συχνά την μητέρα της σε περιοδείες ή σε επισκέψεις σε Ιδρύματα και συμμετέχει σε σημαντικές φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες. Σε κάθε της επίσκεψη στις διάφορες περιοχές της Ελλάδας, μέλημα της Φρειδερίκης ήταν να κάνει όσα περισσότερα έργα μπορούσε, να εγκαινιάσει σπίτια του παιδιού και να επισκεφτεί τα νοσοκομεία και τα διάφορα ιδρύματα, ώστε να εντοπίσει τυχόν ανάγκες ή ελλείψεις. Το 1959 έθεσε τον θεμέλιο λίθο του Ιδρύματος «Θεοτόκος» και της Σχολής Απροσάρμοστων παιδων «Πριγκίπισσα Σοφία».¹²⁷ Την ίδια χρονιά, η εποχή που ταξίδεψε στην Βόρεια Ελλάδα δεν αποδείχθηκε ευνοϊκή, ο καιρός ήταν πάρα πολύ κακός με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να διακόψει την περιοδεία της. Η ίδια απολογήθηκε στον ελληνικό λαό που δεν κατάφερε να επισκεφτεί όλες τις περιοχές που είχε προγραμματίσει, και υποσχέθηκε ότι θα επαναλάβει την περιοδεία της με την πρώτη ευκαιρία.¹²⁸ Ήταν πολύ σημαντικό για εκείνη να βρίσκεται κοντά στον λαό, οι περιοδείες της ήταν από τα πιο σημαντικά επιτεύγματά της. Για αυτό και η ίδια έσπευσε να απολογηθεί για την ακύρωση της περιοδείας, δεν ήθελε να παρουσιάσει κακή εικόνα και να νιώσει ο κόσμος ότι τα παράτησε με την πρώτη δυσκολία.

Εκτός από την Ελλάδα, η Φρειδερίκη, με ή και χωρίς την συνοδεία του βασιλιά Παύλου, πραγματοποίησε πολλά ταξίδια και περιοδείες σε χώρες του εξωτερικού, ήταν σημαντικό, να είναι αγαπητή και να διαδίδεται μια θετική εικόνα ως προς το πρόσωπο

---

¹²⁴ https://www.greekroyalfamily.gr/images/stories/pdf/Alexandria_2015.12.1945.pdf, σ. 14

¹²⁵ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

¹²⁶ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 543

¹²⁷ *Η Καθημερινή* 19 Μαρτίου 1959, σ.3 και *Η Καθημερινή*, 17 Μαρτίου 1959, σ. 1

¹²⁸ *Η Καθημερινή*, 23 Απριλίου 1959, σ. 6

της, καθώς και να κατορθώσει να αποκτήσουν με τον Παύλο μια αξιόλογη διεθνή φήμη ως βασιλείς της Ελλάδας.

Τον Ιούνιο του 1952 η Φρειδερίκη με τον βασιλιά Παύλο ταξίδεψαν στην Τουρκία.¹²⁹ Εκεί ο λαός της Τουρκίας, σε κάθε ένα σταθμό που διέρχονταν οι Βασιλείς, τους υποδέχονταν με αυθόρμητες εκδηλώσεις θαυμασμού και επευφημίες,. Αλλά και σε όλα τα επίσημα γεύματα και τις δεξιώσεις, οι βασιλείς κέρδιζαν την εύνοια και την συμπάθεια των Τούρκων, μέσα από την απλότητα τους.¹³⁰

Το 1956 η βασίλισσα Φρειδερίκη επισκέφθηκε πολλές χώρες του εξωτερικού, όπως το Παρίσι¹³¹, το Λονδίνο και την Γερμανία. Η Φρειδερίκη μονοπωλούσε το ενδιαφέρον του Τύπου και στο εξωτερικό. Στην περιοδεία τους στο Παρίσι η Φρειδερίκη είχε καταπλήξει τους Γάλλους ατομικούς επιστήμονες με το ενδιαφέρον της για τα προβλήματα της πυρηνικής ενέργειας.¹³² Κατάφερε ακόμη και να προεδρεύσει σε σύσκεψη στο Παρίσι και να συζητήσει για τις δυνατότητες της ενέργειας στο στρατιωτικό πεδίο, αναφέροντας ότι «ελπίζω ότι η νεωτέρα επιστήμη θα βοηθήσει εις την ενοποίηση του σύμπαντος και όχι εις την διάλυσιν του». ¹³³. Μετά από επίσκεψή της στην Γερμανία, η γερμανική εφημερίδα *Νοβε Ποστ* του Βερολίνου αναφέρει ότι η επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους στην Γερμανία συνδέεται με σοβαρούς μυστικούς πολιτικούς σκοπούς, πολλούς από τους οποίους έχει συλλάβει η ίδια η βασίλισσα Φρειδερίκη, μεταξύ των σκοπών της και η διασφάλιση της σταθεροποίησης της ειρήνης.¹³⁴ Αδιαμφισβήτητα αναγνώριζαν τις ικανότητες της, σε σημείο που πολλοί θεωρούσαν ότι είναι ικανή ακόμα και να λάβει προσωπικά πολιτικές αποφάσεις. Και στα τέλη της δεκαετίας του 1950, η βασίλισσα Φρειδερίκη πραγματοποίησε αρκετά ταξίδια στο εξωτερικό, όπως στην Ιταλία και την Αιθιοπία, που την υποδέχτηκαν μαζί με τον βασιλιά Παύλο με μεγάλο ενθουσιασμό.¹³⁵

---

¹²⁹ *Η Καθημερινή*, 17 Ιουνίου 1952

¹³⁰ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 31-33

¹³¹ <https://www.youtube.com/watch?v=HTZ3IuVVzIc>, Η Βασίλισσα Φρειδερίκη στην Γαλλία το 1956

¹³² *Η Καθημερινή*, 7 Ιουνίου 1956, σ. 3

¹³³ *Η Καθημερινή*, 15 Ιανουαρίου 1957, σ. 6

¹³⁴ *Η Καθημερινή*, 12 Σεπτεμβρίου 1956, σ. 6

¹³⁵ *Η Καθημερινή*, 6 Μαρτίου 1959, σ.6 και *Η Καθημερινή*, 13 Μαΐου 1959, σ. 1

6. Το μετεμφυλιακό καθεστώς, ο θεσμός της μοναρχίας και η εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης.

Ο Εμφύλιος πόλεμος αποτέλεσε ένα τραγικό γεγονός στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας, με τις επιπτώσεις του να διαφαίνονται ακόμη και σήμερα στην ελληνική κοινωνία. Τα πρώτα χρόνια του μετεμφυλιακού καθεστώτος ήταν ιδιαίτερα δύσκολα, οι πληγές του Εμφυλίου ήταν ακόμη νωπές. Η Ελλάδα μετεμφυλιακά, με την υποστήριξη της Αμερικής μπαίνει σε μια νέα τροχιά, ξεκινάει η περίοδος του εκσυγχρονιστικού προγράμματος, της οικονομικής ανάκαμψης της χώρας και σε πολιτικό επίπεδο επικρατεί το δημοκρατικό πολίτευμα.¹³⁶ Στο πλαίσιο του πολιτεύματος της χώρας, της Βασιλευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, το κοινοβούλιο δεν αποτέλεσε το μοναδικό κέντρο εξουσίας και σίγουρα όχι το περισσότερο ισχυρό. Γίνεται λόγος για τους εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες, «*τρεις αυτόνομοι πυλώνες του πολιτικού συστήματος*»¹³⁷ και την σημασία τους, οι οποίοι είναι ο θεσμός της μοναρχίας, ο στρατός και ο ξένος παράγοντας, συγκεκριμένα η Αμερική όπου από το 1947 με το δόγμα Τρούμαν άρχισε επίσημα να παρεμβαίνει στα ελληνικά πράγματα και σε δεύτερο επίπεδο η Βρετανία.¹³⁸ Και ο David Close κάνει λόγο για το δεξιό κατεστημένο, το οποίο προσδιορίζει το μετεμφυλιακό καθεστώς, και περιλαμβάνει την κυβέρνηση όταν βρισκόταν στα χέρια της δεξιάς και επισημαίνει ότι η εξουσία ήταν μοιρασμένη εκτός από τους πολιτικούς, στην μοναρχία, στον στρατό και στους εκπροσώπους της Αμερικής.¹³⁹

Όσον αφορά το ιδεολογικό πλαίσιο, η επικρατούσα ιδεολογία της περιόδου είναι η εθνικοφροσύνη. Πρόκειται, όπως έχει αναφερθεί, για την ελληνική εκδοχή της αμερικανικής ιδεολογίας του Ελεύθερου Κόσμου, η οποία βασίζεται στις έννοιες αντικομμουνισμός, αντι-ολοκληρωτισμός, φιλατλαντισμός και περιλαμβάνει στοιχεία από τις έννοιες του συντηρητισμού και του εθνικισμού.¹⁴⁰

---

¹³⁶ David Close, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2008, σ. 139

¹³⁷ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ.25

¹³⁸ *Ο.π.*, σ. 22

¹³⁹ David Close, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 139

¹⁴⁰ Δ.Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2006, σ. 181

Ποια ήταν η θέση της μοναρχίας και συγκεκριμένα της βασίλισσας Φρειδερίκης στο μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος;

Στον πρόλογο του βιβλίου «*Transnational Histories of the Royal Nation*», γίνεται αναφορά στην εξέλιξη, μέσα από μια διεθνική προσέγγιση, που παρατηρήθηκε στον μοναρχικό θεσμό στην νέα πραγματικότητα των εθνών-κρατών, όπου οι δυναστείες «εθνικοποιήθηκαν» (nationized). Σύμφωνα με αυτή την θέση στην οποία βρέθηκε ο μοναρχικός θεσμός, έπρεπε να ορίσει τον ρόλο του στα πλαίσια των εθνικών κρατών, ειδικά στα πλαίσια της βασιλευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Προέκυψε το εξής δίλημμα για τους μονάρχες, εάν θα παρέμεναν ανώτεροι από το έθνος ή θα αποτελούσαν μέρος του έθνους, ως εντολοδόχοι του Κοινοβουλίου, χάνοντας όμως την κυριαρχία τους και το κύρος τους. Κάποτε τα στοιχεία νομιμοποίησης τους ήταν η θεϊκή τους καταβολή, η ιστορία τους και η οικογενειακή παράδοση. Στα πλαίσια του εθνικού κράτους έπρεπε να βρουν νέα στοιχεία για να νομιμοποιήσουν την θέση τους.¹⁴¹

Στην περίπτωση του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα, κατά την επάνοδο το 1946, φάνηκε ότι οι βασιλείς δεν ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί από μεγάλο μέρος του πληθυσμού, δεν ήταν αποδεκτοί. Όπως επισημάνθηκε, ο βασικός λόγος που ψηφίστηκε θετικά η επάνοδος της μοναρχίας στην Ελλάδα ήταν για την καταπολέμηση του κομμουνισμού και όχι λόγω της αγάπης και της αφοσίωσης των Ελλήνων στον βασιλικό θεσμό. Επομένως η Βασιλεία, για να νομιμοποιήσει την θέση της αλλά και για να την διατηρήσει, όφειλε να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Επομένως, οι βασιλείς βρήκαν τρόπο να εδραιωθούν ως υποστηρικτές της εθνικοφροσύνης και υπέρμαχοι του αντικομμουνισμού, στην αντικομμουνιστική εκστρατεία της περιόδου.

Το βασιλικό ζεύγος κατάφερε να αποκτήσει μεγάλη δημοτικότητα, να ενισχύσει και να διατηρήσει την βασιλοφροσύνη, μέσα από το εθνικό του έργο στηρίζοντας τον λαό και κερδίζοντας την εύνοια του. Παράλληλα, αποτελώντας βασικό υποστηρικτή του αντικομμουνιστικού αγώνα κέρδισαν και την εύνοια της Αμερικής, αποτελώντας βασικό σύμμαχο της.

---

¹⁴¹ *Transnational Histories of the Royal Nation*, (επιμ) Milinda Banerjee, Charlotte Backerra and Cathleen Sarti, Palgrave Macmillan, 2017, σ. v-viii

Συγκεκριμένα για την περίπτωση της βασίλισσας Φρειδερίκης, όπως έχει αναφερθεί, η Φρειδερίκη επικαλέστηκε την φιλανθρωπία, στην προσπάθειά της να παρουσιαστεί ως φιλάνθρωπος βασίλισσα που αγαπά τον λαό της και το αποδεικνύει με έργα. Καθώς γνώριζε ότι ήταν δύσκολο να αγαπηθεί και να εκτιμηθεί μόνο λόγω του τίτλου της ως βασίλισσα, προσπάθησε να αγαπηθεί λόγω της προσφοράς της στον ελληνικό λαό, μέσα από την φιλανθρωπία. Άρχισε να ασχολείται με την πρόνοια και δημιούργησε μια σχέση εξάρτησης με τον κόσμο ώστε να πετύχει την ενεργή συμμετοχή στα πράγματα, την νομιμοποίηση του θεσμού της βασιλείας και την συμμετοχή της στο διεθνές κλίμα της εποχής, στον διχαστικό λόγο του Εμφυλίου αλλά και στις εξελίξεις του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Η ενασχόληση της με την προνοιακή πολιτική την έφερε κοντά με την Αμερική, συμμετείχε στην εξέλιξη και τον εκσυγχρονισμό της προνοιακής πολιτικής, σύμφωνα με τα Αμερικανικά πρότυπα, εξασφαλίζοντας την σταθερότητα στον μοναρχικό θεσμό συνεισφέροντας παράλληλα στην επικράτηση των αμερικανικών συμφερόντων και στην καταπολέμηση του κομμουνισμού.

Στο μετεμφυλιακό καθεστώς, η Φρειδερίκη συνέχισε να αποτελεί εθνικό σύμβολο, αναγνώριζε την κυριαρχία του Έθνους όπως όριζε το πολίτευμα, δεν περιορίστηκε όμως μόνο σε αυτό. Όταν ρωτήθηκε για το ποια πρέπει να είναι η θέση της μοναρχίας στην πολιτική σκηνή, η ίδια είπε « *είμεθα βεβαίως εθνικά σύμβολα, αλλ'αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να είμεθα μαριονέτες. Τούτο θα ήτο ανυπόφορον βάσανον*». ¹⁴² Είναι μια βασίλισσα με έντονη προσωπικότητα, δεν ήθελε να περιορίζεται στον ρόλο της ως εθνικό σύμβολο, ήθελε να έχει ουσιαστικό ρόλο όχι απλά συμβολικό. Επεδίωκε να έχει μια σχετική αυτονομία, δεν ήθελε να ορίζονται από άλλους οι κινήσεις της σαν να είναι «μαριονέττα».

---

¹⁴² *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το πολίτευμα της μετεμφυλιακής Ελλάδας, την Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία, κυρίαρχη ομάδα της χώρας είναι οι πολίτες και το Έθνος, με τον βασιλιά να είναι επικεφαλής του κράτους στα πλαίσια ενός δημοκρατικού πολιτεύματος.¹⁴³ Όμως, παρατηρήθηκε ότι επικρατούσε περισσότερο το κύρος της μοναρχίας, δεν κατάφερε η Βασιλεία να περιοριστεί σε έναν συμβολικό ρόλο. Ο θεσμός της μοναρχίας αποδείχθηκε ότι είχε σημαντική θέση στα ελληνικά πράγματα.

Το βασιλικό ζεύγος ήταν ενήμερο για την κατάσταση της χώρας, κυρίως ως προς τα πολιτικά πράγματα. Η Φρειδερίκη υποστήριξε ότι «η Ελλάς είναι μια χώρα με μικρά κοινωνική συνείδηση και παράδοσιν ανεπαρκούς ηγεσίας».¹⁴⁴ Επομένως σε αυτές τις συνθήκες η Βασιλεία θα προσπαθήσει να επιφέρει μια σταθερότητα, μια ασφάλεια και θα εξυψώσει το ηθικό των Ελλήνων, καθώς στην Ελλάδα επικρατεί αστάθεια στον πολιτικό χώρο, όπου «η πολιτική είναι εθνικόν άθλημα».¹⁴⁵ Ακόμη, η ίδια υποστηρίζει για την πολιτική στην Ελλάδα ότι αποτελεί «εθνικό σπορ», και ότι αυτό είναι κάτι ιδιαίτερα δυσάρεστο για εκείνη, όπως η ρετσίνα, το εθνικό κρασί. Για αυτό προσπάθησε να σταθεροποιήσει την δυναστεία με σκοπό να διατηρήσει την παραμονή της στο θρόνο. Η ίδια προβάλλει ως χαρακτηριστικό του εαυτού της ότι διαθέτει την «ζέσιν και την αποφασιστικότητα γεννημένου πολιτικού»¹⁴⁶, που κατάφερε να εδραιώσει την θέση της αλλά και να σταθεροποιήσει την θέση της μοναρχίας στην Ελλάδα.¹⁴⁷

Οι Βασιλείς θεωρήθηκαν υπερβολικά δραστήριοι στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής, κάτι που δεν θα έπρεπε να συμβαίνει καθώς δεν ήταν στις αρμοδιότητές τους. Σχολιάστηκε αρνητικά ότι ο βασιλιάς πίστευε ότι είχε το δικαίωμα να ορίζει τον προσανατολισμό της πολιτικής. Επικρατούσαν βασιλικές αρχές οι οποίες δεν ταιριάζουν με τις ιδέες του εκσυγχρονισμού που αρχίζει να ακολουθεί η ελληνική κοινωνία. Ο Βασιλιάς έκανε λάθη στην προσπάθειά του να συντηρήσει τα δικαιώματά του.¹⁴⁸ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επέμβασης της Βασιλείας στην εσωτερική πολιτική της χώρας, σχετίζεται και με την σύγκρουση του βασιλιά με τον Παπάγο το

---

¹⁴³ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2008, σ.23

¹⁴⁴ Η Καθημερινή, 29 Δεκεμβρίου 1949, σ. 1

¹⁴⁵ Ο.π

¹⁴⁶ Η Καθημερινή, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

¹⁴⁷ Η Καθημερινή, 18 Νοεμβρίου 1950, σ.1

¹⁴⁸ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τ. Α', εκδόσεις Σαββάλας, 2004, σ. 336-339

1951, όπου ο βασιλιάς δεν επέτρεπε στον στρατηγό Παπάγο να πολιτευτεί. Τότε μάλιστα αποδείχθηκε ότι η Βασιλεία δεν ήταν τόσο στενά συνδεδεμένη με τον στρατό, ο ελληνικός στρατός δρούσε με μια σχετική αυτονομία. Επομένως, μεταξύ των δύο από τους πυλώνες εξουσίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος, του στρατού και της Βασιλείας, δεν επικρατούσε ομαλότητα, αλλά πρόκειται για αντικρουόμενους πυλώνες.

Ακόμη, στα δύο πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950 η Βασίλισσα Φρειδερίκη σχολιάστηκε ότι είχε σημαντική ανάμειξη στα πολιτικά ζητήματα τη χώρας, όπως χαρακτηριστικά σχολίασε ο Μαρκεζίνης τα έτη αυτά ως «*βασιλεία της Φρειδερίκης*».¹⁴⁹ Ένας Αμερικανός γεροϋσιαστής σχολίασε ότι η βασίλισσα ήταν ικανότατη και πως αν εκείνη μιλούσε συχνότερα και μεσολαβούσε σε συζητήσεις πολιτικού επιπέδου, η Αμερική θα διπλασίαζε την βοήθεια προς την Ελλάδα¹⁵⁰.

Το 1952, ψηφίστηκε νέο Σύνταγμα στην Ελλάδα, το οποίο θεωρήθηκε αρκετά συντηρητικό. Στο Σύνταγμα ορίστηκε ότι το δικαίωμα της αντιβασιλείας ανήκε στην βασίλισσα Φρειδερίκη.¹⁵¹ Αυτό σήμαινε ότι η Φρειδερίκη αναλάμβανε να εκπροσωπήσει τον θεσμό της μοναρχίας κατά την απουσία του βασιλιά Παύλου. Με αυτόν τον τρόπο πέτυχε την περισσότερο ενεργή συμμετοχή της στα κοινά. Στις 12 Φεβρουαρίου 1952 η Φρειδερίκη ασκώντας τα καθήκοντα της ως αντιβασιλέας, προχώρησε στην υπογραφή διαταγμάτων σε συνεργασία με τον Ναύαρχο κ. Αντωνόπουλο, αρχηγό του στρατιωτικού οίκου της Α.Μ του Βασιλιά.¹⁵²

Αυτό ήταν κάτι που σχολιάστηκε αρνητικά, καθώς θεωρήθηκε ότι η ανάμειξη της Φρειδερίκης και η ανάληψη ενός τόσο σημαντικού δικαιώματος θα προκαλούσε «*σοβαράς επιπλοκάς*».¹⁵³

---

¹⁴⁹ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 31

¹⁵⁰ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

¹⁵¹ *Η Καθημερινή*, 3 Ιανουαρίου 1952 σ.4 και *Η Καθημερινή*, 12 Φεβρουαρίου 1952, σ. 6

¹⁵² *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 13

¹⁵³ *Η Καθημερινή*, 22 Φεβρουαρίου 1952

Όσον αφορά την θέση της βασίλισσας Φρειδερίκης στην Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία, η ίδια πολλές φορές φάνηκε να υπερβαίνει τον ρόλο της και να προβάλλει έντονα το αξίωμα της, ως Βασίλισσα. Σε μαρτυρία του Τσάτσου που περιλαμβάνεται στο *Ημερολόγιο βασίλισσας Φρειδερίκης*, φαίνεται ότι ο Τσάτσος διαπίστωσε για την Φρειδερίκη ότι είχε διατηρήσει σε ένα βαθμό στοιχεία της φεουδαρχικής νοοτροπίας και επεσήμανε την επικινδυνότητα του να διαθέτει η βασίλισσα κατάλοιπα περασμένων αιώνων στον σύγχρονο κόσμο του 20^{ου} αιώνα.¹⁵⁴

Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση της Φρειδερίκης απέναντι στην Ελένη Βλάχου, δημοσιογράφο και διευθύντρια της *Καθημερινής* από το 1951, όπου σε συζήτηση τους η Φρειδερίκη φαίνεται να ξεπερνάει τα όρια των καθηκόντων της, να προβάλλει περισσότερο το αξίωμα της, σαν να βρίσκεται σε μια συνταγματική μοναρχία, παρά σε βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία.¹⁵⁵ Το θέμα της συζήτησης των δύο γυναικών αφορούσε τον Παπάγο, η Φρειδερίκη είχε ενοχληθεί ιδιαίτερα με το γεγονός ότι η εφημερίδα *Καθημερινή* και ο Γεώργιος Βλάχος υποστήριζε την κάθοδο του Παπάγου στην πολιτική. Πράγματι η Φρειδερίκη φοβήθηκε τον Παπάγο και την μεγάλη αναγνώριση και υποστήριξη που δέχθηκε από τον ελληνικό λαό, καθώς δεν της άρεσε που ένιωσε ότι τον αγαπούσαν περισσότερο από ότι εκείνη.¹⁵⁶

Με ιδιαίτερο πείσμα και φανατισμό προσπάθησε να πείσει την Βλάχου ότι ο Παπάγος θα κατέστρεφε την χώρα και την Βασιλεία ώστε να σταματήσει η *Καθημερινή* να τον υποστηρίζει. Όταν με την σειρά της η Ελένη Βλάχου εξέφρασε την αντίθεση της στα λεγόμενα της Φρειδερίκης, εκείνη προβάλλοντας σθεναρά το αξίωμα της ως βασίλισσα, της επεσήμανε ότι ο λόγος της βασίλισσας θα έπρεπε να της είναι αρκετός ώστε να αλλάξει γνώμη. Αποδίδεται ως μια βασίλισσα που αποζητά τον σεβασμό, θεωρεί ότι λόγω του αξιώματός της θα έπρεπε να χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης.

Και για τον βασιλιά Παύλο η Φρειδερίκη έχει δηλώσει ότι «εάν ήτο μόνο ένας δημοκρατικός βασιλεύς, θα γινόταν βαρετός.»¹⁵⁷ Θεωρεί ότι ο βασιλιάς οφείλει να είναι δημοκρατικός αλλά και να διατηρήσει την εικόνα του ηγέτη, είναι ανώτερος λόγω του αξιώματός του.

---

¹⁵⁴ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 35

¹⁵⁵ *Ο.π.*, σ. 35

¹⁵⁶ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953

¹⁵⁷ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

Παράλληλα όμως υπάρχει και η όψη της Φρειδερίκης ως μια δημοκρατική βασίλισσα.¹⁵⁸ Η Φρειδερίκη, όταν ρωτήθηκε από την δημοσιογράφο Amalia de Castillo Ledon για την γνώμη της σχετικά με την δημοκρατία, είπε : « ..η δημοκρατία είναι ο ανθρωπισμός, το ουσιαστικώς ανθρώπινο και τίποτε άλλο».¹⁵⁹ Ορίζει ως επίκεντρο τον άνθρωπο . Ήταν μια δίκαιη και αξιοκρατική βασίλισσα. Πίστευε πολύ στις ικανότητες του ανθρώπου και προωθούσε όσους θεωρούσε ικανούς και έξυπνους. Δεν δίστασε να δεχθεί στον κύκλο της ακόμα και άτομα από το κομμουνιστικό περιβάλλον, όπως την Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, την οποία θεωρούσε ιδιαίτερα ικανή και την προσέλαβε στην γραμματεία της Πρόνοιας.¹⁶⁰ Ήταν μια διορατική βασίλισσα, ξεχώριζε τους έξυπνους ανθρώπους και τους ήθελε δίπλα της, ασχέτως της ιδεολογικής τους προτίμησης.¹⁶¹

Τέλος, ένα κομμάτι της εικόνας της που συζητήθηκε αρκετά αφορά το φύλο της, ποια ήταν η δράση της ως γυναίκα βασίλισσα. Η Φρειδερίκη αυτοπροβαλλόταν σε κάθε ευκαιρία ως μητέρα και ως σωστή σύζυγος πάντα δίπλα στον άντρα της, όπως άλλωστε όριζε το συντηρητικό ήθος για το γυναικείο φύλο, παράλληλα όμως ήταν μια δραστήρια βασίλισσα, με επιβλητική φυσιογνωμία και λόγο που ξεχώριζε. Πολλοί μάλιστα σχολίαζαν ότι ο βασιλιάς Παύλος είχε δευτερεύοντα λόγο και είχε επικρατήσει η προσωπικότητα της Φρειδερίκης. Ο Παύλος, ως βασιλιάς, έμοιαζε λιγότερο δραστήριος μπροστά στην βασίλισσα, η οποία είχε καταφέρει να μιλάνε όλοι για εκείνη, παρουσιαζόταν πολύ περισσότερο ενεργή στα κοινά και έμοιαζε να ασκούσε μεγαλύτερη επιρροή από εκείνον.¹⁶²

Αποδεικνύεται ότι το φύλο της δεν την εμπόδισε να συμμετάσχει ενεργά στις εξελίξεις και να εκπροσωπήσει επάξια τον θρόνο, ίσως και περισσότερο από τον βασιλιά Παύλο.¹⁶³ Η Φρειδερίκη ήταν ένας υπερκινητικός άνθρωπος, με άποψη για όλα τα ζητήματα. Δεν θεωρούσε ότι λόγω του φύλου της έχρηζε διαφορετικής μεταχείρισης σε σχέση με τον βασιλιά.

---

¹⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ.3

¹⁵⁹ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 17

¹⁶⁰ *Ο.π.*, σ. 31

¹⁶¹ https://www.youtube.com/watch?v=kk-LwTEr7_w, Ελένη Γλύκατζη- Αρβελέρ για Φρειδερίκη.

¹⁶² David Close, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία*, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 145

¹⁶³ *Η Καθημερινή*, 19 Απριλίου 1949, σ.1

Η συμμετοχή της Βασίλισσας ως γυναίκας στα δρώμενα είναι ένα προοδευτικό στοιχείο στα πλαίσια της συντηρητικής μετεμφυλιακής κοινωνίας, όπου η θέση της γυναίκας ήταν μειονεκτική σε σχέση με τον άνδρα, δεν είχε ίσες ευκαιρίες και ο ρόλος της ήταν αυτός της συζύγου, νοικοκυράς και μητέρας. Πράγματι, η Φρειδερίκη υποστήριζε πολύ το γυναικείο φύλο, αναγνωρίζοντας το μυαλό, τις δυνατότητες και την σπουδαία δράση των γυναικών, επισημαίνοντας σε ομιλία της, ήδη από το 1946, ότι *«έχει ανοίξει μια νέα περίοδος εις την ιστορία του τόπου, οι Ελληνίδες θα παίζουν αποφασιστικό ρόλο»*.¹⁶⁴

Η Βασίλισσα ενίσχυσε την θέση των γυναικών, δίνοντας αρμοδιότητες στις γυναίκες, όπως στον Έρανο ΠΒΕΕ ως Εντεταλμένες Κυρίες. Ξεκίνησε η γυναίκα, όπως και η ίδια η Φρειδερίκη, μέσα από την φιλανθρωπία και την προσφορά της στο έργο της πρόνοιας, και στην πορεία εξελίχθηκε και ασχολήθηκε και με τα κοινά, ακόμα και με την πολιτική.

Είχε δίπλα της, στο στενό της κύκλο, πληθώρα ικανών γυναικών, όπως η Λίνα Τσαλδάρη, η οποία ήταν μία από τις Εντεταλμένες Κυρίες του Εράνου ΠΒΕΕ και το 1956 αναδείχθηκε η πρώτη γυναίκα υπουργός, στο υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας.¹⁶⁵

Η Λίνα Τσαλδάρη προέτρεπε τις γυναίκες να μην δειλιάσουν να ψηφίσουν στις εκλογές του 1956 και να εκμεταλλευτούν το εκλογικό τους δικαίωμα, καθώς με την ψήφο τους θα υποστήριζαν την ολοκλήρωση της κοινωνικής μέριμνας, την προστασία της μητέρας, του παιδιού και της οικογένειας.¹⁶⁶ Αυτό αποτέλεσε ένα πολύ σημαντικό επίτευγμα για το γυναικείο φύλο και ένα ιδιαίτερα προοδευτικό γεγονός για την χώρα. Η ίδια η Φρειδερίκη σχολιάζει ότι πολλές γυναίκες *«έχουν μυαλό πολιτικών ανδρών»*.¹⁶⁷

---

¹⁶⁴ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 293

¹⁶⁵ Tasoula Vervenioti, «Charity and nationalism. The Greek Civil War and the entrance of Right-Wing Woman into Politics», New York and London, Routledge, 2002, σ. 11-12

¹⁶⁶ *Η Καθημερινή*, 12 Φεβρουαρίου 1956, σ. 6

¹⁶⁷ *‘Ο.π*

7. Η προνοιακή πολιτική της Βασίλισσας Φρειδερίκης στο μετεμφυλιακό καθεστώς.

Η προνοιακή πολιτική της Βασίλισσας Φρειδερίκης εξελίχθηκε πλέον στα πλαίσια του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Η Βασίλισσα Φρειδερίκη συνεχίζει την ενασχόληση της με την πρόνοια, προσεγγίζοντας ακόμα σε μεγάλο βαθμό το παιδί και τους νέους, καθώς ήταν σημαντικό να διατηρήσουν το ιδεολογικό φρόνημα, μακριά από τον κομμουνισμό, όσο εξελίσσεται ο Ψυχρός Πόλεμος. Παράλληλα, λόγω των αναγκών που προέκυψαν μετά το τέλος του πολέμου, η δράση των δομών και των υπηρεσιών του Εράνου ΠΒΕΕ μετά τον Εμφύλιο πόλεμο δεν περιορίστηκαν μόνο στα παιδιά αλλά άρχισαν να απευθύνονται στο γενικό σύνολο του πληθυσμού, στις ευάλωτες ομάδες. Η προνοιακή πολιτική της Φρειδερίκης έχει τον χαρακτήρα του εθνικού έργου και είναι ιδεολογικά προσανατολισμένη, με κυρίαρχο στόχο την διατήρηση της εθνοφροσύνης και της βασιλοφροσύνης την δεκαετία του 1950.

Αδιαμφισβήτητα η προνοιακή πολιτική της Βασιλείας *«έχει πάρει μια ηγετική θέση μέσα εις την Ιστορία της Πρόνοιας που ασκείται εις τον τόπον μας, διότι έχει ανοίξει πολλούς καινούργιους δρόμους»*.¹⁶⁸ Αξίζει να επισημανθεί ότι η προνοιακή πολιτική της Φρειδερίκης πορεύτηκε σε συνεργασία με το κράτος, με την συγκατάθεση του. Με την πάροδο του χρόνου αποδείχθηκε ότι υπήρξε ανάγκη για περισσότερη στήριξη από το κράτος στο ζήτημα της πρόνοιας, με την Φρειδερίκη να αναφέρει ότι υπήρχε *«ανάγκη για περισσότερη κρατική μέριμνα»*.¹⁶⁹

Ένας από τους βασικούς στόχους της Βασιλικής Πρόνοιας και της ίδιας της Φρειδερίκης ήταν να πετύχει τον εκσυγχρονισμό της πρόνοιας στην Ελλάδα, με την σύμπραξη της Αμερικής. Σε αρχείο που αναφέρεται στην χρηματοδότηση των υπηρεσιών και των οργανώσεων που είχε αναλάβει η Βασιλική Πρόνοια, επισημαίνεται ότι η Βασιλική Πρόνοια είχε ως κύριο μέλημά της τον εκσυγχρονισμό της πρόνοιας στην χώρα.¹⁷⁰ Η Φρειδερίκη υποστήριξε ότι επεδίωξε τον εκσυγχρονισμό, σε ομιλία της ανέφερε χαρακτηριστικά ότι προσπάθησε *«να*

---

¹⁶⁸https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, αρχείο του 1962, υπό την υψηλήν προστασία των Α.Α Μ.Μ των Βασιλέων, «Τί είναι και τί προσφέρει εις τον ελληνικόν λαόν η Βασιλική Πρόνοια», σ. 15

¹⁶⁹ Ο.π

¹⁷⁰https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf

καταστήση την Ελλάδα συγχρονισμένην χώραν, και ουχί απλώς ένα κράτος των αναμνήσεων του παρελθόντος». ¹⁷¹

Το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα που ακολουθεί η Ελλάδα μετεμφυλιακά αφορά και την προνοιακή πολιτική της χώρας. Ο κοινωνιολόγος Edward Shils το 1959 αναφέρει ότι τα σύγχρονα πλέον κράτη είναι κράτη κοινωνικής προνοίας (welfare states). ¹⁷² Ο εκσυγχρονισμός περιλαμβάνει εκτός των άλλων και την εξέλιξη-πρόοδο των ιδρυμάτων και των θεσμών πρόνοιας. ¹⁷³ Εδώ έρχεται η δράση της βασίλισσας Φρειδερίκης, η οποία με την συμμετοχή της στην προνοιακή πολιτική της χώρας, υποστηρίζει ότι έχει σκοπό σε συνεργασία με την Αμερική, να εκσυγχρονίσει την πρόνοια στην Ελλάδα.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να γίνει μια αναφορά στο σύνολο των δομών και των υπηρεσιών που σχετίζονται με την προνοιακή πολιτική της μοναρχίας μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, τις οποίες είχε αναλάβει ως επί το πλείστον ο Έρανος ΠΒΕΕ και η βασίλισσα Φρειδερίκη.

Συγκεκριμένα, μετά τον Εμφύλιο πόλεμο και παρόλο που έληξε επίσημα το «παιδοφύλαγμα», δεν καταργήθηκαν όλες οι Παιδοπόλεις. Συνέχισαν την λειτουργία τους 14 από αυτές. ¹⁷⁴ Ο αριθμός των παιδιών που φιλοξενούνταν σε αυτές τις Παιδοπόλεις ανέρχεται στα 2.950 παιδιά περίπου, ενώ 15.000 παιδιά επέστρεψαν στις εστίες τους, μετά την κατάργηση των περισσότερων Παιδοπόλεων. ¹⁷⁵ Οι Παιδοπόλεις που διατηρήθηκαν, λειτουργούσαν για τα ορφανά παιδιά ή όσων οι γονείς τους βρίσκονταν στη φυλακή ή για παιδιά που είχαν κάποιο ιδιαίτερο νόσημα. Οι «παιδικές φωλιές» όπως αποκαλούνταν οι Παιδοπόλεις, προσέφεραν στα παιδιά τροφή, στέγη και την κατάλληλη εκπαίδευση καθώς και ασφάλεια και προστασία, εφόσον τα παιδιά αυτά είχαν στερηθεί το σπίτι και την οικογένεια. ¹⁷⁶ Από τον Εμφύλιο και μετά παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς την προέλευση των τροφίμων αλλά και ως προς τον σκοπό της λειτουργίας των Παιδοπόλεων, ο οποίος ήταν κυρίως η επαγγελματική

---

¹⁷¹ Η *Καθημερινή*, 19 Απριλίου 1949, σ.1

¹⁷² Gilman Nils, *Mandarins of the future, Modernization Theory in Cold War America*, The Johns Hopkins University Press, 2003, σ. 1

¹⁷³ *Ο.π.*, σ. 3

¹⁷⁴ T. Vervenioti, «Charity and nationalism. The Greek Civil War and the entrance of Right-Wing Woman into Politics», New York and London, Routledge, 2002, σ. 11-12

¹⁷⁵ https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 4

¹⁷⁶ *Ο.π.*

εκπαίδευση και κατάρτιση των παιδιών. Ανάμεσα στις 14 Παιδοπόλεις συγκαταλέγονται δυο αγροτικές οικοκυρικές σχολές που απευθύνονταν στα κορίτσια και μία πρωτοβάθμια αγροτική σχολή και μία τεχνική σχολή που απευθύνονταν στα αγόρια. Παράλληλα υπήρχε η δυνατότητα στα παιδιά, εφόσον είχαν τις απαραίτητες επιδόσεις στα μαθήματα, να προχωρήσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο και για τους άριστους μαθητές να ακολουθήσουν Ανώτατες Σπουδές. Γίνεται λόγος για αποφοίτους Παιδοπόλεων που έγιναν δικηγόροι, γιατροί, καθηγητές κλπ, με υποτροφίες μάλιστα στο εξωτερικό.¹⁷⁷

Η δράση του Εράνου ΠΒΕΕ όμως δεν περιλάμβανε μόνο την ύπαρξη των Παιδοπόλεων. Εφόσον είχαν μειωθεί αισθητά οι Παιδοπόλεις και τα περισσότερα παιδιά είχαν επιστρέψει στις οικογένειες τους, ο Έρανος δεν θα μπορούσε να συνεχίσει την πορεία του έχοντας ως μόνη αρμοδιότητα την λειτουργία των εναπομεινάντων Παιδοπόλεων. Γι' αυτό και συνέχισε να δραστηριοποιείται στον χώρο της φιλανθρωπίας και από το 1950 δημιούργησε και διάφορες άλλες υπηρεσίες, σχετικά με την προστασία του παιδιού και όχι μόνο, όπως τα Σπίτια του Παιδιού, τις Ομάδες Βοήθειας Υπαίθρου, τα Αστικά Κέντρα και τα Κέντρα Νεότητας.

Πιο αναλυτικά, ο Έρανος έδωσε ιδιαίτερη σημασία στην ίδρυση στην επαρχία των Σπιτιών του παιδιού, την οποία ανακοίνωσε η Φρειδερίκη τον Μάρτιο του 1950.¹⁷⁸ Οι στόχοι της ίδρυσης τους ήταν δύο. Αρχικά ο ένας στόχος ήταν να εκπαιδεύσει κατάλληλα τα παιδιά ώστε με τις γνώσεις που θα αποκτούσαν να συντελέσουν στην αναγέννηση της αγροτικής οικονομίας της υπαίθρου. Ο δεύτερος στόχος ήταν να διατηρήσουν τα παιδιά την ηθική διαπαιδαγώγηση που τους παρείχαν οι Παιδοπόλεις, δηλαδή την σώφρονα στάση υπέρ του κράτους της εθνικοφροσύνης και υπέρ της μοναρχίας, ώστε να μην λοξοδρομήσουν και παρασυρθούν από την κομμουνιστική απειλή επιστρέφοντας στις «επικίνδυνες» περιοχές των ορεινών περιοχών.¹⁷⁹ Αναμφίβολα τα Σπίτια του παιδιού αποτέλεσαν μια προσπάθεια της Φρειδερίκης να κερδίσει και να διατηρήσει υποστηρικτές τους νέους του Έθνους και να τους απομακρύνει φυσικά από τον κομμουνισμό.¹⁸⁰ Δεν είναι τυχαίο ότι κριτήριο για την

---

¹⁷⁷https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 4

¹⁷⁸ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 211

¹⁷⁹ *Ο.π.*, σ. 210-211 και Τ. Vervenioti, «Charity and nationalism. The Greek Civil War and the entrance of Right-Wing Woman into Politics», New York and London, Routledge, 2002, σ. 11-12

¹⁸⁰ Vassiloudi-Theodorou, «Childhood in the maelstrom of political unrest: the childtown and the experience of displacement in the Thrace during the Greek Civil War (1946-49)».

δημιουργία των Σπιτιών του παιδιού αποτελούσε η γεωγραφική περιοχή, υπήρχαν κυρίως σε ορεινές και απομακρυσμένες περιοχές, περισσότερο εκτεθειμένες στην κομμουνιστική απειλή. Ήταν πολύ σημαντική η ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου στις περιοχές αυτές στα πλαίσια των ιδεολογικών συγκρούσεων εθνοφορών-κομμουνιστών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, «*τα σπίτια του παιδιού ως ζώνη ασφαλείας, που παράλληλα με τα στρατιωτικά φυλάκια, αποτελούν τον ηθικό προμαχώνα των συνόρων μας*».¹⁸¹

Τα Σπίτια του παιδιού απασχολούσαν κυρίως τα ανήλικα παιδιά, πολλά από αυτά πήραν την μορφή «λέσχης νεότητας», καθώς περιλάμβαναν βιβλιοθήκες, κέντρα μελέτης, αθλητικές ομάδες κλπ.¹⁸² Προσέφεραν σε 27.650 παιδιά την δυνατότητα να αποκτήσουν κάποια γενική παιδεία καθώς και τεχνικές γνώσεις.¹⁸³

Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί και η ύπαρξη του περιοδικού «Παιδόπολις» που μετονομάστηκε σε «Σπίτια του παιδιού», η έκδοσή του συνεχίστηκε μέχρι και το 1969. Δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της Φρειδερίκης και είχε σκοπό να διατηρήσει το ηθικό και εθνικό φρόνημα των παιδιών και την σχέση τους με το Στέμμα, μετά την επιστροφή τους από τις Παιδοπόλεις. Το περιεχόμενο του περιοδικού ήταν προσανατολισμένο στις ηθικές, θρησκευτικές και εθνικές διδαχές των Παιδοπόλεων. Τα Σπίτια του παιδιού αποτελούσαν όμως και ένα μέρος όπου μπορούσαν να απευθυνθούν σε αυτό και ενήλικες, αγρότες, κτηνοτρόφοι για συμβουλές σε θέματα εργασίας καθώς και μητέρες και άλλοι για παροχή βοήθειας.¹⁸⁴ Ακόμη, μέσω της Οικοτεχνίας απασχολήθηκαν πολλές γυναίκες, συνετέλεσε στο να εργάζονται εκεί τους νεκρούς μήνες της αγροτικής παραγωγής, βοήθησε στην άνοδο της οικονομίας στα χωριά και παράλληλα πέτυχε να «*διαφυλάξει την εθνική κληρονομιά της αληθινής λαϊκής τέχνης*».¹⁸⁵ Στα πλαίσια της οικοτεχνίας αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η ταπητουργία. Τα Σπίτια του παιδιού έδωσαν την δυνατότητα στον κάτοικο της υπαίθρου να ενημερωθεί για τις εξελίξεις, τις νέες τεχνολογίες κλπ, έτσι ώστε να συμμετάσχει και η επαρχία με την σειρά της στο εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα της χώρας. Σε περίπου 18 νομούς έγινε προσπάθεια για βελτίωση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, δόθηκαν

---

¹⁸¹https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 11

¹⁸² *Ο.π.*, σ. 6

¹⁸³ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 14

¹⁸⁴ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 213

¹⁸⁵https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoi_a.pdf, σ. 7

ως δωρεά και καλλιεργήθηκαν περίπου 11.107.721 δέντρα και κλίματα, δημιουργήθηκαν φυτώρια και υποδειγματικοί αγροί, στο σύνολό τους περίπου 34.245, λειτούργησαν 8.331 πρότυπες κτηνοτροφικές και πτηνοτροφικές εγκαταστάσεις, διενεργήθηκαν 224.611 προληπτικοί εμβολιασμοί σε ζώα, και πολλά άλλα.¹⁸⁶ Επομένως, η προνοιακή πολιτική έρχεται να προστατέψει όχι μόνο τα παιδιά αλλά μια ολόκληρη ευάλωτη ομάδα, το χωριό, το οποίο αντιμετώπιζε τις μεγαλύτερες δυσκολίες μετά τον Εμφύλιο πόλεμο.

Στα πλαίσια της προσπάθειας να καταστήσει περισσότερο ενεργή την ύπαιθρο, ο Έρανος της Φρειδερίκης δημιούργησε και τις Ομάδες Υπαίθρου. Η δημιουργία τους έγινε με πρωτοβουλία της ίδιας της βασίλισσας Φρειδερίκης, μετά από περιοδεία της στο Καρπενήσι, όπου βρέθηκε αντιμετώπη με απελπιστικές συνθήκες διαβίωσης στην περιοχή, ως μια από τις συνέπειες του Εμφυλίου πολέμου.¹⁸⁷ Από εκεί και έπειτα δόθηκε εντολή να διαμορφωθούν Ομάδες Υπαίθρου προς υποστήριξη αντίστοιχων περιοχών σε όλη την Ελλάδα. Αυτές οι Ομάδες επιτέλεσαν το έργο τους με την στήριξη των κατοίκων των χωριών και σε συνεργασία με τις διάφορες κρατικές υπηρεσίες. Όσον αφορά την δομή των Ομάδων Υπαίθρου, η κάθε μία διέθετε 4-6 συνεργεία αποτελούμενα από 14 τεχνίτες υπό την διεύθυνση μιας κοινωνικής λειτουργού. Σκοπός του κάθε συνεργείου ήταν να εγκαθίσταται σε ένα χωριό για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (ακόμα και ολόκληρο χρόνο) ώστε να επιτελέσει μια σειρά από έργα που έπρεπε να γίνουν, όπως ανέγερση σχολείων και νέων σπιτιών, βελτίωση οδικού δικτύου με την κατασκευή δρόμων, κατασκευή δικτύων ύδρευσης για πόσιμο νερό και πολλά άλλα. Τα χωριά που δέχθηκαν την υποστήριξη των Ομάδων Υπαίθρου ανέρχονται στα 1.489, στα οποία κατασκευάστηκαν περίπου 34.093 κατοικίες, 521 σχολεία, 634 εκκλησίες, 155 κοινοτικά καταστήματα, καθώς και τοποθετήθηκαν 229.565 μέτρα σωλήνων ύδρευσης και αποχέτευσης, 7.993 νεροχύτες 5.735 αφοδευτήρια κ.ο.κ.¹⁸⁸

Παράλληλα με την ύπαιθρο, πληθώρα προβλημάτων εντοπίστηκαν και σε συνοικισμούς των μεγαλύτερων πόλεων, για αυτό τον λόγο δημιουργήθηκαν τα

---

¹⁸⁶ <https://www.greekroyalfamily.gr/history-archive/documents.html?start=8>

¹⁸⁷ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 279

¹⁸⁸ https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 12-13 και <https://www.greekroyalfamily.gr/history-archive/documents.html?start=8>

Αστικά Κέντρα και τα Κέντρα Νεότητας. Πιο συγκεκριμένα, στους διάφορους συνοικισμούς παρατηρήθηκε υπερπληθυσμός, με αποτέλεσμα πολύ κακές συνθήκες διαβίωσης, πρωτόγονη στέγαση και φωτισμός καθώς και ανθυγιεινές συνήθειες για τους κατοίκους και ιδιαίτερα για τα παιδιά, με την ψυχαγωγία τους να περιορίζεται στους δρόμους, σε καφενεία ή σφαιριστήρια. Επισημαίνεται ότι τα άτομα που ζούσαν σε τέτοιους συνοικισμούς ήταν περισσότερο ευάλωτα στο να γίνουν οπαδοί ανατρεπτικών κινήσεων, επομένως τα Αστικά Κέντρα θα προσπαθούσαν με την δράση τους να προφυλάξουν τα άτομα των συνοικισμών αυτών στο να προβούν σε αντίστοιχες ενέργειες.¹⁸⁹ Όπως υποστήριξε και η Αμερικανική πλευρά, όπου επικρατούν οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης και μια γενική δυσαρέσκεια από τον πληθυσμό, ενισχύεται ο κομμουνισμός,¹⁹⁰ οπότε καλό θα ήταν να γίνουν αντίστοιχες ενέργειες για την βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων, προς αποφυγή της επέκτασης της κομμουνιστικής απειλής.

Μερικά από τα έργα των Αστικών Κέντρων ήταν η κατασκευή παιδικών χαρών, γυμναστηρίων και αιθουσών ψυχαγωγίας για την δραστηριότητα των παιδιών, ώστε να μην βρίσκονται στους δρόμους και στα σφαιριστήρια. Ακόμη, η δημιουργία κέντρων μελέτης και δανειστικών βιβλιοθηκών ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για τους μαθητές, όπως και τα διάφορα τεχνικά τμήματα που αποτέλεσαν σημαντική απασχόληση για τα παιδιά και τα εφοδίασε με χρήσιμες γνώσεις. Επιπρόσθετα, καθώς αποτελούσε βασικό στόχο της Πρόνοιας η στήριξη του θεσμού της οικογένειας, το Τμήμα Κοινωνικής Πρόνοιας με τις πολύτιμες συμβουλές των κοινωνικών λειτουργών για τους κατοίκους, παρείχαν υποστήριξη στις οικογένειες δίνοντας λύση σε προσωπικά και οικογενειακά ζητήματα σε περίπου 45.339 περιπτώσεις.¹⁹¹ Συνολικά λειτούργησαν 15 αστικά κέντρα σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιά, Βόλο και Καβάλα, με 381.755 συμμετοχές σε τεχνικά τμήματα ραπτικής, οικοκυρικής, ξυλουργικής και δακτυλογραφίας. Στα κέντρα μελέτης βρέθηκαν περίπου 12.224 και σχεδόν 57.519 βιβλία ήταν διαθέσιμα στους μαθητές στις βιβλιοθήκες. Όσον αφορά τις δραστηριότητες των παιδιών, 555.392 παιδιά συμμετείχαν στις διάφορες εκδηλώσεις, στα γυμναστήρια γυμνάζονταν 1.461

---

¹⁸⁹https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 14

¹⁹⁰<https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation%22>, «*The test of time: An interpretation of the enduring services of Near East Foundation*», 1953, σ. 21

¹⁹¹ <https://www.greekroyalfamily.gr/history-archive/documents.html?start=10>

νέοι και οι παιδικές χαρές γέμιζαν, με την παρουσία συνολικά περίπου 273.188 παιδιών.¹⁹²

Τα Κέντρα Νεότητος ήταν μόνο 5, σε Φλώρινα, Ιωάννινα και Πωγωνιανή. Βασικός σκοπός τους ήταν να δοθεί βοήθεια σε παιδιά από την περιφέρεια που πήγαιναν για να σπουδάσουν σε αυτές τις μεγάλες πόλεις, 959 σπουδαστές από την επαρχία βρήκαν σπίτι και στήριξη στα κέντρα για την μελέτη των μαθημάτων τους, την ψυχαγωγία τους και την ιατροφαρμακευτική τους περίθαλψη.¹⁹³

Από το 1956 ο Έρανος ΠΒΕΕ μετονομάστηκε πλέον επίσημα σε Βασιλική Πρόνοια, σε συνεργασία και με το Βασιλικό Εθνικό Ίδρυμα (Β.Ε.Ι.), όπως μετονομάστηκε ο Έρανος «Πρόνοια Συμμοριοπλήκτων» που ιδρύθηκε το 1949 με πρωτοβουλία του βασιλιά Παύλου.¹⁹⁴, και συμπεριλάμβανε το σύνολο της προνοιακής πολιτικής της Βασιλείας. Στόχος της Βασιλικής Πρόνοιας ήταν η βελτίωση σε βιοτικό, κοινωνικό και πνευματικό επίπεδο των Ελλήνων. Στις δράσεις της συμπεριλαμβάνεται η δημιουργία πρότυπων επαγγελματικών σχολών αλλά και η δραστηριοποίηση σε πεδία όπως ο καλλιτεχνικός χώρος, ο εκπαιδευτικός αλλά και στον τομέα της ψυχικής υγείας. Σημαντική ήταν η συμβολή του στην εκπαίδευση, καθώς φρόντιζε για την λειτουργία των Εσπερινών Σχολείων για Αναλφάβητους, για Τα Πρακτικά Γεωργικά Σχολεία, τις Πρακτικές Τεχνικές Σχολές, τις Οικοκυρικές Σχολές, την Σχολή των Αναβρύτων, τις Φοιτητικές - Μαθητικές Εστίες και άλλα. Είχε αποκτήσει πλέον η προνοιακή πολιτική της βασιλείας ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση, σε σημεία που υστερούσε το κράτος να προσφέρει καθώς και σε πολλούς τομείς, εκτός από την επαγγελματική κατάρτιση και επιμόρφωση των νέων, όπως την βελτίωση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, την οικοτεχνία, την κοινωφελή εργασία, τον αθλητισμό, τον πολιτισμό κλπ.¹⁹⁵ Η Βασιλική Πρόνοια φροντίζει για πληθώρα υπηρεσιών και δομών, εκτός των παραπάνω, όπως το Σώμα των Κοινωνικών Λειτουργών του Υπουργείου Προνοίας, το Σώμα Επιμελητών του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το κέντρο Βρεφών «Μητέρα», το Νοσοκομείο «Παιδών», την Σχολή Μαιών «Η Βασίλισσα Φρειδερίκη», το Νοσοκομείο Ατυχημάτων «Απόστολος Παύλος», τα Κρατικά προγράμματα στεγάσεως, τις Α' βοήθειες σε περιπτώσεις θεομηγιών και πολλά άλλα.¹⁹⁶

---

¹⁹² Ο.π

¹⁹³ Ο.π

¹⁹⁴ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 210

¹⁹⁵ Σ. Μπουρνάζος «Το Κράτος των Εθνικοφρόνων, Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2009, σ. 24-27

¹⁹⁶ <https://www.greekroyalfamily.gr/history-archive/documents.html>

«Η κοινωνική ευημερία είναι η αποστολή που καλούμαι να φέρω εις πέρας λόγω της θέσεώς μου.»,¹⁹⁷ αναφέρει η ίδια η βασίλισσα Φρειδερίκη.

Αν διατρέξει κανείς το *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, συνδυαστικά με τα άρθρα της περιόδου από την εφημερίδα *Καθημερινή*, θα εντοπίσει ότι πραγματικά το όνομά της βασίλισσας Φρειδερίκης βρίσκεται δίπλα σε κάθε αναφορά που σχετίζεται με κάποια δομή ή υπηρεσία της πρόνοιας είτε φιλανθρωπικής πρωτοβουλίας, τόσο ατομικής όσο και μέσω του Εράνου ΠΒΕΕ. Θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικό το έργο της Φρειδερίκης στην πρόνοια, καθώς όπως επισημαίνεται, στην Ελλάδα το κράτος πρόνοιας ήταν μια άγνωστη λέξη.¹⁹⁸ Γίνεται λόγος για «πολύμορφες υπηρεσίες πρόνοιας», χαρακτηρισμός που αποδίδει απόλυτα την λειτουργία και το έργο του Εράνου της Φρειδερίκης την περίοδο εκείνη. Αποδίδεται μάλιστα η Φρειδερίκη ως πρωτεργάτης της πρωτοβουλίας για την πρόνοια, με την ίδρυση του Εράνου κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου.¹⁹⁹

Είναι γνωστή η συμμετοχή της σε ανθρωπιστικά έργα για τις ευάλωτες ομάδες, κυρίως για τα παιδιά. Ένα από τα πολλά σχετικά παραδείγματα είναι και η επίσκεψη της Βασίλισσας στο νοσοκομείο Παίδων Αγία Σοφία, στο οποίο επιτήρησε τις εγκαταστάσεις και συνάντησε τα παιδιά που είχαν ανάγκη²⁰⁰, και η επίσκεψη της στο τμήμα λεπρών του νοσοκομείου Λοιμωδών Νόσων «Αγία Βαρβάρα», όπου βρέθηκε δίπλα στους ασθενείς λεπρούς και τους μίλησε προσωπικά για να τους δώσει κουράγιο και αισιοδοξία.²⁰¹ Ακόμη, συμμετείχε ως πρόεδρος σε συμβούλιο για την ενίσχυση του Εράνου «Πρόνοια Συμμοριοπλήκτων» του βασιλιά Παύλου, με σκοπό την ανέγερση περισσότερων σχολείων στην ύπαιθρο και βρέθηκαν στα εγκαίνια των τριών νέων διδακτηρίων με πρωτοβουλία του Εράνου, σχολείο Καλογρέζας, σχολείο Σαφραμπόλεως, σχολείο Περιστερίου.²⁰² Τον Νοέμβριο του 1952, η Βασίλισσα σε

---

¹⁹⁷ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α' (1938-1951), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 13

¹⁹⁸ *Η Καθημερινή*, 16 Οκτωβρίου 1954, σ. 3

¹⁹⁹ *Ο.π*

²⁰⁰ *Η Καθημερινή*, 24 Φεβρουαρίου 1952, σ. 5

²⁰¹ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 23

²⁰² *Ο.π*, σ. 16-17

περιοδεία της επισκέφτηκε την Μακρακώμη Φθιώτιδας, όπου εγκαινίασαν μαζί με τον βασιλιά Παύλο τα έργα αποπεράτωσης οικιών.²⁰³

Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, η προνοιακή πολιτική της Φρειδερίκης πλέον προσανατολίζεται, όπως αναφέρθηκε, στο σύνολο του πληθυσμού και ιδιαίτερα στις ευάλωτες και περιθωριοποιημένες ομάδες που έχουν ανάγκη την στήριξη της μοναρχίας. Το προφίλ της βασίλισσας Φρειδερίκης ως φιλεύσπλαχνης βασίλισσας, μάνα όλου του λαού, διατηρείται μέσα στα χρόνια, ιδιαίτερα μέσα από τις φιλανθρωπικές δραστηριότητες της. Για παράδειγμα, τον Φεβρουάριο 1954 θεμελίωσε προσφυγικά οικήματα²⁰⁴, τον Απρίλιο κατέθεσε τον θεμέλιο λίθο για την Αγροτική σχολή τυφλών²⁰⁵, τον Ιούνιο του 1955 ίδρυσε νέο ορφανοτροφείο το Αμαλίειον²⁰⁶, τον Δεκέμβριο του 1955 θεμελίωσε νέο νοσοκομείο για την αποκατάσταση ανάπηρων πολιτών «ο Άγιος Παύλος» στην Κηφισιά²⁰⁷ και συνεχίζει να φροντίζει για την «Φανέλα του στρατιώτου», κάνοντας έκκληση στον λαό για την συνδρομή του στην οργάνωση.²⁰⁸ Η Φρειδερίκη μέσω της Φανέλας του Στρατιώτη, έστειλε βοήθεια από την Ελλάδα στους Αμερικανούς στρατιώτες στον πόλεμο στην Κορέα, «από τα βουνά της Ελλάδος έως τα βουνά της Κορέας».²⁰⁹ Στο ταξίδι μάλιστα που πραγματοποίησε στην Τουρκία επισκέφτηκε Στρατιωτικό Νοσοκομείο για να στηρίξει τους τραυματίες που νοσηλεύονταν από την Κορέα..²¹⁰

Προς τα τέλη πια της δεκαετίας του 1950, παρατηρείται ότι η Φρειδερίκη συνεχίζει με αμείωτο ενδιαφέρον την δράση της γύρω από την προνοιακή πολιτική. Από το 1956 ο Έρανος της Φρειδερίκης έχει μετονομαστεί επίσημα πλέον σε Βασιλική Πρόνοια, περιλαμβάνει όλες τις ενέργειες σχετικά με την πρόνοια, και η Φρειδερίκη έχει τον έλεγχο για όλα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συμμετοχή της στα εγκαίνια του πρότυπου κέντρου της «Εταιρείας Προστασίας Αναπήρων Παιδών». Πρόκειται για την δημιουργία ενός υποδειγματικού κέντρου για παιδιά με αναπηρίες. Το κέντρο αυτό κατάφερε να είναι «συγχρονισμένον από κάθε άποψη... ώστε εξητήθησαν τα σχέδια

---

²⁰³ http://www.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=2629&thid=11560, και *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 61

²⁰⁴ *Η Καθημερινή*, 18 Φεβρουαρίου 1954, σ. 5

²⁰⁵ *Η Καθημερινή*, 22 Απριλίου 1954, σ. 1

²⁰⁶ *Η Καθημερινή*, 24 Ιουνίου 1955, σ. 6

²⁰⁷ *Η Καθημερινή*, 21 Δεκεμβρίου 1955

²⁰⁸ *Η Καθημερινή*, 11 Δεκεμβρίου 1955, σ. 8

²⁰⁹ *Η Καθημερινή*, 10 Δεκεμβρίου 1952, σ. 4

²¹⁰ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 30

του και ο τρόπος λειτουργίας του δια να ιδρυθούν όμοια με αυτό κέντρα του ιδίου σκοπού εις Βολιβίαν και άλλα κράτη». ²¹¹ Στην περίπτωση του πρότυπου αυτού κέντρου, είχε επιτευχθεί τόσο καλά η οργάνωση και η λειτουργία του, που αποτέλεσε παράδειγμα για άλλα κράτη, που δεν είχαν καταφέρει ακόμα να ξεκινήσουν τον εκσυγχρονισμό του προνοιακού συστήματός τους, όπως για παράδειγμα στην Νότια Αμερική. Για ακόμα μια φορά η Φρειδερίκη, ως η κυρίαρχη φιγούρα σε κάθε έργο της πρόνοιας, έτσι και εδώ ασχολήθηκε προσωπικά με την περιποίηση του κάθε παιδιού ξεχωριστά, «το βλέμμα της υπέσχετο την αμέριστον και συνεχή υψηλήν της φροντίδα». ²¹²

Μια ακόμα από τις ενέργειες της Βασιλικής Πρόνοιας αφορά την προικοδότηση άπορων κοριτσιών. Όπως είναι γνωστό την εποχή εκείνη, για να μπορέσει ένα κορίτσι να παντρευτεί, έπρεπε να έχει μια κατάλληλη προίκα, αλλιώς ήταν δύσκολο να προχωρήσει στην δημιουργία της δικής της οικογένειας. Η Φρειδερίκη με τον Παύλο ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για το μέλλον των νεαρών κοριτσιών και πραγματοποίησαν περιοδείες σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως στην Ήπειρο, στα νησιά του Αιγαίου και όπου ήταν αναγκαίο, για να δώσουν βιβλιάρια προικοδοτήσεως στα άπορα κορίτσια. ²¹³ Είναι μία από τις πρωτοβουλίες της Βασιλικής Πρόνοιας που αποσκοπούσε στην ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας, την αποκατάσταση των γυναικών και την ανάδειξη του ρόλου τους ως σύζυγοι και μητέρες.

Τέλος, η βασίλισσα ήταν ιδιαίτερα υποστηρικτική όχι μόνο για τα μικρά παιδιά αλλά και για τους νέους της Ελλάδας. Επεδίωκε να δημιουργηθούν εργαστηριακές συνθήκες στην Ελλάδα, ώστε να μην χρειάζεται τα ελληνόπουλα να πηγαίνουν στο εξωτερικό αλλά να παραμείνουν και να διαπρέψουν στην Ελλάδα. ²¹⁴ Η ίδια εντόπισε πολλούς ικανούς Έλληνες επιστήμονες από την Ελλάδα στο ταξίδι της στην Αμερική, όπως τον κ. Δούσμανη. ²¹⁵ Σε επιστολή της το 1958, μετά την επιστροφή της από το ταξίδι της στην Αμερική, έσπευσε να επικοινωνήσει με τον πρόεδρο της RCA, General Sarnoff, για να του ζητήσει να προωθήσει ένα πολύ ικανό παιδί από την Ελλάδα, τον Dousmani. D, ο οποίος την εντυπωσίασε με το μυαλό και τις ικανότητές του σχετικά με τα Ηλεκτρονικά («world of electronics»).²¹⁶ Το παιδί ήδη είχε διαπρέψει στο

---

²¹¹ *Η Καθημερινή*, 12 Δεκεμβρίου 1957, σ. 5

²¹² *Ο.π*

²¹³ *Η Καθημερινή*, 25 Μαΐου 1957, σ. 2 και *Η Καθημερινή*, 16 Μαΐου 1957, σ.4

²¹⁴ *Η Καθημερινή*, 13 Ιανουαρίου 1959, σ.3

²¹⁵ *Η Καθημερινή*, 13 Ιανουαρίου 1959, σ.3

²¹⁶ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 511

Πανεπιστήμιο Columbia, το οποίο είχε επισκεφθεί η ίδια στο ταξίδι της στις ΗΠΑ²¹⁷, και ήθελε πραγματικά να στηρίξει το αγόρι, τονίζοντας στην επιστολή ότι δεν θα ήθελε να μάθει ποτέ το παιδί ότι έστειλε εκείνη την επιστολή. Η πλευρά της φιλεύσπλαχνης βασίλισσας, που επεδίωκε σε κάθε ευκαιρία να υποστηρίξει την νεολαία της χώρας.

---

²¹⁷ *Η Καθημερινή*, 13 Νοεμβρίου 1958, σ. 6

8. Ο Αμερικανικός παράγοντας στο ζήτημα της πρόνοιας και η συνεργασία με την μοναρχία.

Η Αμερικανική επιρροή είναι διάχυτη σε όλους τους τομείς του ελληνικού κράτους, στην πολιτική, την κοινωνία, την οικονομία, τον πολιτισμό, όπως και στην προνοιακή πολιτική. Επομένως είναι σημαντικό να προσδιοριστεί η σημασία και η επιρροή του Αμερικανικού παράγοντα στο ζήτημα της πρόνοιας.

Το συνολικό έργο της Αμερικής σχετικά με την πρόνοια στην Ελλάδα, ιδιαίτερα σχετικά με το παιδί, εντάσσεται στο αντικομμουνιστικό κλίμα της περιόδου, στόχος ήταν η διατήρηση του φιλατλαντισμού, η απομάκρυνση από τον κομμουνισμό και η εξασφάλιση σταθερότητας στην χώρα. Παράλληλα, ο θεσμός της μοναρχίας και συγκεκριμένα η βασίλισσα Φρειδερίκη ήδη από τον Εμφύλιο πόλεμο είχε αποδεχθεί τις Αμερικανικές πρωτοβουλίες, σε θεωρητικό και σε πρακτικό επίπεδο, για την πρόνοια και έκανε φανερή την υποστήριξη της στις ΗΠΑ. Επομένως οι δύο από τους πυλώνες εξουσίας της μετεμφυλιακής περιόδου, ο Αμερικανικός παράγοντας και ο θεσμός της μοναρχίας, έγιναν ισχυροί σύμμαχοι στα πλαίσια του αντικομμουνιστικού αγώνα, με κοινό σημείο την προνοιακή πολιτική.

Συγκεκριμένα, μια πρώτη και ιδιαίτερα σημαντική Αμερικανική πρωτοβουλία και σημαντική στιγμή για την πρόνοια στην Ελλάδα ήταν η ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας, με την ύπαρξη ενός νέου επαγγέλματος, αυτό του κοινωνικού λειτουργού, για να συμβάλει στην καλύτερη δυνατή πρόνοια για το παιδί, ώστε να επουλωθούν τα τραύματα πολέμου, να καταπολεμηθεί ο ρατσισμός και οι αντιδημοκρατικές συμπεριφορές.²¹⁸ Οι κοινωνικοί λειτουργοί από ΗΠΑ και Βρετανία ανέπτυξαν νέες ιδέες σχετικά με το παιδί και την εξέλιξή του. Πραγματοποιήθηκε η μετάδοση των ιδεών σχετικά με την πρόνοια για το παιδί και παράλληλα η προώθηση φιλελεύθερων και ατομικών αξιών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ανάμεσα σε αυτές και η Ελλάδα.²¹⁹ Η προσπάθεια μετάδοσης του έργου της κοινωνικής εργασίας στην Ελλάδα ανήκει στα πλαίσια του Αμερικανικού επεκτατισμού, προς υποστήριξη της δράσης της

---

²¹⁸ Tara Zahra, "Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe", *The Journal of Modern History*, vol 81, No 1, *European Childhood in the 20th century*, 2009, The University of Chicago Press, σ. 48

²¹⁹ Ο.π, σ. 49

πρόνοιας, προβάλλοντας το έργο αυτό ως ανθρωπιστικό για τις ευάλωτες ομάδες, ιδιαίτερα τα παιδιά.

Το 1946 αναδύθηκε επίσημα στην Ελλάδα η κοινωνική εργασία ως ιδιαίτερος επαγγελματικός κλάδος, με την ίδρυση της πρώτης σχολής κοινωνικής εργασίας στην χώρα, με την Αμερική να πρωτοστατεί στην διαμόρφωση του προγράμματος σπουδών.²²⁰ Η USC, Unitarian Service Committee, αποτέλεσε την βασική επιτροπή που ασχολήθηκε με την κοινωνική εργασία, η οποία προώθησε τις αρχές της και στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις εντολές και τις κατευθύνσεις της Αμερικής, μέσω της Αμερικανικής Αποστολής στην Ελλάδα, στα πλαίσια της γενικότερης παρέμβασης των ΗΠΑ στη χώρα. Η USC , προώθησε στην Ελλάδα την ακαδημαϊκή ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας, για να προκύψουν οι κατάλληλα εκπαιδευμένοι και καταρτισμένοι κοινωνικοί λειτουργοί. Στήριξε παράλληλα και με οικονομική βοήθεια, με ανέγερση σχολών , εγκαταστάσεων, μετάφραση Αμερικανικών εγχειριδίων κλπ. ²²¹ Το 1949, με το τέλος Εμφυλίου, υπήρξε ακόμα μεγαλύτερη ανάγκη για απομάκρυνση από τον κομμουνισμό στο μετεμφυλιακό καθεστώς στα πλαίσια του Ψυχρού πολέμου. Ιδρύθηκε τότε και η δεύτερη σχολή κοινωνικής εργασίας, η σχολή της YWCA, Young Women's Christian Association, στην Κηφισιά.²²² Οι κοινωνικοί λειτουργοί που προέκυψαν στην Ελλάδα σχολιάστηκαν ότι αποτέλεσαν φερέφωνο των αμερικανικών συμφερόντων , προωθώντας την αμερικανική ιδεολογία, στα πλαίσια του αμερικανικού επεκτατισμού. Αναφέρεται ότι το έργο τους επιτεύχθηκε με την συμπαράσταση της μοναρχίας, και κυρίως της βασίλισσας Φρειδερίκης , η οποία υιοθέτησε προσωπικά την ανάπτυξη της κοινωνικής εργασίας, αποτελώντας κυρίαρχο υποστηρικτή της ανάπτυξης του επαγγέλματος του κοινωνικού λειτουργού.²²³

Παράλληλα, οι κοινωνικοί λειτουργοί που προέκυψαν επάνδρωσαν τα διάφορα ιδρύματα της Φρειδερίκης στην Ελλάδα, από τα οποία θα δοθούν και τα παιδιά για υιοθεσία στην Αμερική την δεκαετία του 1950. Επομένως τα ιδρύματα της χώρας λειτούργησαν σύμφωνα με τις παραπάνω θέσεις που εξέφρασε η Αμερική, με την εποπτεία και της Φρειδερίκης. Κυρίως το ΠΙΚΠΑ και το Μητέρα ήταν τα ιδρύματα

---

²²⁰ Vasilios Ioakimidis, «Expanding imperialism, exporting expertise: International Social Work and the Greek project, 1946-1974», 2011, σ. 4

²²¹ Tara Zahra, “Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe”, *The Journal of Modern History*, vol 81, No 1, *European Childhood in the 20th century*, 2009, The University of Chicago Press, σ. 54

²²² Vasilios Ioakimidis, «Expanding imperialism, exporting expertise: International Social Work and the Greek project, 1946-1974», 2011, σ. 7-8

²²³ *Ο.π.*, σ. 4

που συνδέθηκαν περισσότερο με τις υιοθεσίες στην Αμερική.²²⁴ Για την Ελλάδα η υιοθεσία στο εξωτερικό έγινε μια «πολιτική» κοινωνικής πρόνοιας παρέχοντας στην χώρα ένα τρόπο να διαχειριστεί τα παιδιά, εφόσον δεν υπήρχε στην Ελλάδα ένα σταθερό προνοιακό σύστημα που να φροντίζει για αυτά.²²⁵

Ακόμη μία από τις πρώτες αναφορές της Αμερικανικής επέμβασης στην Ελλάδα σχετικά με την πρόνοια, είναι η δράση του NEF (Near East Foundation – «Ίδρυμα Εγγύς Ανατολή»), το οποίο ιδρύθηκε στην Νέα Υόρκη το 1915 και λειτουργεί μέχρι σήμερα. Στην Ελλάδα, ξεκίνησε τις δράσεις του κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, συνέχισε όμως και μετεμφυλιακά, παράλληλα με τις δράσεις του Εράνου ΠΒΕΕ και του Υπουργείου Πρόνοιας. Το NEF ασχολήθηκε ιδιαίτερα για τα άστεγα παιδιά, με ενδιαφέρον για την εκπαίδευσή τους, ώστε να αποκτήσουν εξειδικευμένη κατάρτιση για να αποτελέσουν τα μέλη που θα στελέχωναν διάφορες σημαντικές θέσεις σε δομές της πρόνοιας ή ακόμα και σε θέσεις αγροτικής και οικιακής οικονομίας.²²⁶ Ακόμη το NEF, μεταξύ των πολλών ενεργειών του στην Ελλάδα, προχώρησε και στην ίδρυση εννιά κέντρων δράσης με σκοπό την διάσωση των παιδιών που προέρχονταν από 1.700 κατεστραμμένα χωριά κατά τον Εμφύλιο πόλεμο.²²⁷ Τότε και η Βασίλισσα Φρειδερίκη ίδρυσε τον Έρανο ΠΒΕΕ, προς την υποστήριξη αυτών των παιδιών, με την δημιουργία 60 κέντρων (Παιδοπόλεις), στα οποίες φαίνεται ότι το NEF είχε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και διοίκηση τους.²²⁸ Επισημαίνεται ότι όταν το NEF παρέδωσε τα ηνία του προγράμματος στους Έλληνες, τα κέντρα πρόνοιας λειτουργούσαν «*under the inspiring leadership of Queen Frederica*», δηλαδή υπό την εποπτεία της βασίλισσας.²²⁹ Είναι μια πρώτη σύνδεση του ονόματος της Φρειδερίκης με την Αμερικανική πλευρά για την πρόνοια στην Ελλάδα. Απόδειξη ότι η Φρειδερίκη υποστήριξε το εγχείρημα της Αμερικής και συνέβαλε με την σειρά της στην ενίσχυση και στην εξέλιξη του. Οι δράσεις του NEF είχαν σκοπό την βελτίωση της υγείας και του ήθους των νέων ανθρώπων και την απομάκρυνση από κομμουνιστικές

---

²²⁴ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 43-45

²²⁵ *Ο.π.*, σ. 263

²²⁶ <https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation%22>, «*The way up: Near East Foundation at work in underdeveloped areas*», 1951, σ. 9-10

²²⁷ *Ο.π.*, σ. 5

²²⁸ *Ο.π.*, σ.5

²²⁹ <https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation%22>, «*The test of time: An interpretation of the enduring services of Near East Foundation*», 1953, σ. 11

δραστηριότητες. ²³⁰ Επομένως επικρατούσε εύλογα ο αντικομμουνιστικός προσανατολισμός στα κέντρα της οργάνωσης, όπως παρατηρήθηκε άλλωστε και στις Παιδοπόλεις της Φρειδερίκης. Ο βασικός στόχος του Ιδρύματος ήταν να επιφέρει την απαραίτητη σταθερότητα σε χώρες όπου επικρατούν οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης και μια γενική δυσαρέσκεια από τον πληθυσμό, στοιχεία που θα επέφεραν την ενίσχυση του κομμουνισμού. ²³¹

Παράλληλα, η Αμερική είχε ασχοληθεί ιδιαίτερα με το ζήτημα της προστασίας του παιδιού στην Ελλάδα μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Σε πρακτικό επίπεδο πραγματοποιήθηκαν δράσεις σχετικά με την στήριξη προς τα ορφανά πολέμου κυρίως μέσω της αποστολής οικονομικής βοήθειας. Σε αρχικό στάδιο, η προστασία του παιδιού αφορούσε την πρόνοια από απόσταση, τις «εικονικές» υιοθεσίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται καλύτερα με τον όρο *child sponsorship* ²³², δηλαδή οικονομική στήριξη – χορηγία για το παιδί, η οποία περιλάμβανε την αποστολή οικονομικής και υλικής βοήθειας, ρούχα, τροφή, παιχνίδια κλπ. Μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πρώτο είδος υιοθεσίας, γονείς από την Αμερική γίνονταν θετοί γονείς για τα παιδιά που είχαν ανάγκη, αλλά από απόσταση και χωρίς τις τυπικές διαδικασίες μιας επίσημης υιοθεσίας, όπως θα συμβεί αργότερα. Γι' αυτό και χαρακτηρίστηκαν συμβολικές - εικονικές υιοθεσίες. ²³³ Τα παιδιά που τους παρεχόταν η χορηγία-υιοθεσία ήταν και ανήλικα παιδιά, όχι μόνο βρέφη, καθώς όπως αναφέρθηκε και παραπάνω δόθηκε μεγάλη σημασία στον θεσμό της οικογένειας, να έχει το παιδί την στήριξη μιας οικογένειας, παρά να εισαχθεί σε κάποιο Ίδρυμα. Πράγματι, τα προγράμματα επιχορήγησης των παιδιών αποκάλυψαν τον σημαντικό ρόλο της οικογένειας στο να μεταφέρουν και τις Αμερικανικές αντιλήψεις για την διαμάχη του Ψυχρού πολέμου. Για ακόμα μια φορά υποστηρίχθηκε έντονα ότι η οικογένεια είναι το κλειδί για την παγκόσμια πάλη εναντίον του κομμουνισμού. Οι Αμερικανοί χορηγοί-θετοί γονείς μέσω των συμβολικών υιοθεσιών θα κέρδιζαν νέους φίλους για την Αμερική, ενώ με την στοργή και την αγάπη στα πολύ σημαντικά χρόνια ανάπτυξης του παιδιού, θα παραχθούν πολίτες με τα κατάλληλα προσωπικά χαρακτηριστικά που χρειάζεται ο

---

²³⁰ <https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation%22>, «The way up: Near East Foundation at work in underdeveloped areas», 1951, σ. 6

²³¹ <https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation%22>, «The test of time: An interpretation of the enduring services of Near East Foundation», 1953, σ. 21

²³² Sara Fieldston, *Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs*, 2014, σ. 240

²³³ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ.93

Ελεύθερος Κόσμος που πρεσβεύει η Αμερική.²³⁴ Τα προγράμματα επιχορήγησης των παιδιών προωθήθηκαν από την Αμερική με στόχο την σταδιακή διαμόρφωση διεθνών δεσμών μεταξύ των ανθρώπων και των εθνών. Η αρχή θα γινόταν με τα παιδιά, ώστε αυτά να γίνουν σταθεροί και μόνιμοι φίλοι με την Αμερική, άρα και υποστηρικτές της μακροπρόθεσμα.²³⁵ Όπως ανέφερε χαρακτηριστικά η Christina Klein : «*στις ΗΠΑ επικράτησε η «λογική ενσωμάτωσης», μια προσπάθεια να καλωσορίσουν και άλλα-νέα μέλη στον «Ελεύθερο Κόσμο», στην κατασκευή μιας οικογένειας εθνών με επικεφαλής όμως την ίδια, την Αμερική.*»²³⁶

Στις 28 Φεβρουαρίου 1949 η ελληνική κυβέρνηση σύναψε σύμβαση με τη φιλανθρωπική οργάνωση με την επωνυμία «Ίδρυμα Θετών Γονέων διά Πολεμοπαθή Παιδιά» (Foster Parents Plan For War Children) που είχε έδρα τη Νέα Υόρκη. Μέσω του PLAN, πολλά παιδιά υιοθετήθηκαν «συμβολικά» στην Ελλάδα, προσδιορίζονται μάλιστα ως ζηλευτά παιδιά. Έστειλαν γράμματα αγάπης στους θετούς γονείς να τους ευχαριστήσουν, ένιωθαν ότι έχουν μια οικογένεια. Ένα από τα γράμματα ενός παιδιού αναφέρει ότι «*εάν αυτό το πρόγραμμα συνέβαινε παντού θα ήταν όλοι χαρούμενοι*» όπως και ότι «*το πρόγραμμα ανακούφισης είναι ένας ειρηνικός κόσμος.*»²³⁷

Παράλληλα, σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση ενισχύθηκε η δράση του CARE (Cooperative for American Remittances to Europe), μιας σημαντικής οργάνωσης που είχε ιδρυθεί ήδη από το 1945, η οποία μετονομάστηκε σε Cooperative for American Relief Everywhere, πλέον ως CARE International, και αποτελούσε και αυτή μια σημαντική πρωτοβουλία για την οικονομική στήριξη στα παιδιά, με την παροχή ρουχισμού, τροφής κλπ. Επιπρόσθετα, σημαντική ήταν και η δράση της οργάνωσης GWRA, η οποία από το καλοκαίρι του 1946 λάνσαρε το Orphan Support Program, με στόχο την εύρεση ανάδοχων γονέων για τα ορφανά παιδιά στην Ελλάδα. Σύντομα η οργάνωση αντικαταστάθηκε από την AXEPA, η οποία ανέλαβε το ζήτημα των ορφανών και ενίσχυσε τις υιοθεσίες στο εξωτερικό.²³⁸

Ορισμένοι ανέφεραν ότι η περίθαλψη και στήριξη για το παιδί συνδέεται με τα αναπτυσσόμενα στρατηγικά ενδιαφέροντα του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Οι

---

²³⁴ Sara Fieldston, *Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs*, 2014, σ. 247

²³⁵ *Ο.π.*, σ. 240-241

²³⁶ *Ο.π.*, σ. 247

²³⁷ *Evening Star*, Washington D.C, 17 Μαρτίου 1955

²³⁸ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 93-94

κομμουνιστές από την πλευρά τους έσπευσαν να συνδέσουν τις πρακτικές αυτές ως προσπάθεια των ΗΠΑ να επεκταθούν. Οι διάφοροι οργανισμοί πάλεψαν να αποδείξουν την πολιτική ουδετερότητα τους, να μην αναφέρονται στις πολιτικές τοποθετήσεις των γονιών, απλά να αναφέρεται ότι έχουν χάσει γονείς στον Εμφύλιο πόλεμο. Κάποια στιγμή θα εγκαταλειφθεί η πολιτική ουδετερότητα των οργανισμών και δράσεων. Παρατηρείται σταδιακά ένας προσανατολισμός αντικομμουνιστικός.²³⁹ Για παράδειγμα, αναφέρεται ότι στα κεντρικά του PLAN στην Νέα Υόρκη γινόταν εξονυχιστικός έλεγχος στην αλληλογραφία των παιδιών με τους ανάδοχους Αμερικάνους γονείς, από φόβο μήπως με την υποστήριξή τους στα παιδιά δινόταν βοήθεια στους κομμουνιστές.

Εν συνεχεία, κατά τη δεκαετία 1950, αν και διατηρήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι «εικονικές υιοθεσίες», επικράτησαν κυρίως οι επίσημες υιοθεσίες, οι οποίες απέκτησαν εξέχοντα ρόλο στην κοινωνική πολιτική της Αμερικής,²⁴⁰ η υιοθεσία αποτέλεσε πρακτική της κοινωνικής πολιτικής της Αμερικής. Η περίπτωση των υιοθεσιών παιδιών από την Ελλάδα στην Αμερική δεν είναι ένα μεμονωμένο φαινόμενο. Είναι μέρος της διεθνούς υιοθεσίας, στα μέσα του 1950, κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν μαζικές υιοθεσίες παιδιών από πολλές χώρες προς τις ΗΠΑ, σε διάφορα κύματα, υπό διαφορετικές συνθήκες και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.²⁴¹ Το κίνημα των ελληνικών υιοθεσιών ανήκει στο πρώτο κύμα υιοθεσιών στην Αμερική μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, που αφορά τα «ορφανά πολέμου» και πρόκειται συνολικά για 19.000 υιοθεσίες παιδιών από χώρες της Ευρώπης και της Ανατολικής Ασίας κατά την περίοδο 1950-1960.²⁴² Συγκεκριμένα η Ελλάδα βρίσκεται στην δεύτερη κατά σειρά χώρα με τον μεγαλύτερο αριθμό υιοθεσιών στην Αμερική.²⁴³

---

²³⁹Sara Fieldston, *Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs*, 2014, σ. 243

²⁴⁰ Barbara Melosh, *Strangers and kin The American Way of Adoption*, Harvard University Press, 2002, σ. 105

²⁴¹Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019 σ. 266

²⁴² Mary Ann Davis, *Children for Families or Families for Children, The Demography of Adoption Behavior in the U.S*, The Demography of Adoption Behavior in the U.S, Springer, 2011, σ.129- 132

²⁴³ Ο.π., σ. 132 πίνακας

Οι υιοθεσίες στο εξωτερικό (intercountry adoptions) περιγράφονται σαν ένας τύπος μετανάστευσης που ακολουθεί τις θεωρίες περί Μετανάστευσης.²⁴⁴ Το κίνημα των ελληνικών υιοθεσιών μπορεί καλύτερα να προσδιοριστεί ως ένα ακόμη κύμα Ελλήνων μεταναστών.²⁴⁵

Η μεταναστευτική πολιτική των ΗΠΑ συνδέεται με το θεωρητικό πλαίσιο που είχε αναπτύξει η Αμερική σχετικά με την ελευθερία της μετακίνησης, ως χαρακτηριστικό του Ελεύθερου Κόσμου που πρεσβεύει, σε αντίθεση με τον κομμουνισμό που ως ολοκληρωτικό καθεστώς εγκλωβίζει και σκλαβώνει τους ανθρώπους.²⁴⁶ Η μετακίνηση των πληθυσμών, σύμφωνα με την ιστορία της μαζικής μετανάστευσης, αναφέρει ότι μπορεί να γίνει αποδεκτή με την προϋπόθεση ότι η περισσότερη κινητικότητα σημαίνει περισσότερη ελευθερία. Στην πολιτική κουλτούρα της Αμερικής, ο όρος «Ελευθερία» δεν είχε ποτέ σταθερή σημασία, αλλά ο προσδιορισμός της συνδέεται με την «κινητικότητα», την μετακίνηση.²⁴⁷ Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έγινε λόγος περί «αιχμαλωσίας» των ανατολικών Ευρωπαίων πίσω από το «σιδηρούν παραπέτασμα», το οποίο χαρακτηρίστηκε ως σύμβολο ανελευθερίας και σύνορο μεταξύ Ελεύθερου και Σκλαβωμένου κόσμου. Παράλληλα θεωρήθηκε ότι η Μόσχα επεδίωκε τον πολιτικό έλεγχο των Ανατολικοευρωπαίων, οι οποίοι θεωρούνταν ανελεύθεροι μέσα στην ίδια τους τη χώρα. Επομένως η Αμερική πρεσβεύει ότι η ελευθερία της μετακίνησης αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα.²⁴⁸

Για αυτό τον λόγο οι υιοθεσίες μελετώνται σύμφωνα με τους μεταναστευτικούς Νόμους των ΗΠΑ. Συγκεκριμένα, οι ελληνικές υιοθεσίες στην Αμερική την δεκαετία του 1950 μπορούν να μελετηθούν σε τρεις διαφορετικές φάσεις, σύμφωνα με τις εξελίξεις που επέφεραν συγκεκριμένοι μεταναστευτικοί νόμοι των ΗΠΑ, ο Νόμος Displaced Person Act / Νόμος περί Εκτοπισθέντων το 1948, ο Νόμος περί Αρωγής προσφύγων / Refugee Relief Act το 1953 και οι Μεταναστευτικοί Νόμοι του 1957 και του 1959. Μεταξύ 1948-1952 κατέφθασαν στις ΗΠΑ 1.246 Ελληνόπουλα, μέχρι το τέλος του 1956 περίπου 506-510 παιδιά και μέχρι το τέλος του 1962, 1.360 παιδιά.²⁴⁹

---

²⁴⁴ Mary Ann Davis, *Children for Families or Families for Children, The Demography of Adoption Behavior in the U.S.*, The Demography of Adoption Behavior in the U.S, Springer, 2011, σ. 130

²⁴⁵ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ.84

²⁴⁶ Ο.π, σ. 211

²⁴⁷ Tara Zahra, *The great departure, mass migration from eastern Europe and the making of the Free World*, New York and London: W.W. Norton & Company, 2016, σ. 8-9

²⁴⁸ Ο.π, σ. 22

²⁴⁹ Ο.π, σ. 264

Οι αριθμοί αυτοί είναι ενδεικτικοί, θεωρείται ότι ένα μεγάλο μέρος των υιοθεσιών πραγματοποιήθηκαν παράνομα, επομένως δεν αναγράφηκαν στα επίσημα στοιχεία, έγιναν παράτυπα χωρίς την συμμετοχή των επίσημων και πιστοποιημένων οργανώσεων που τις διευθετούσαν αλλά μέσω ιδιωτικών πρωτοβουλιών, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια. Συνολικά, το διάστημα 1950-1960 δόθηκαν για υιοθεσία συνολικά περίπου 3.200 Ελληνόπουλα σε Ελληνοαμερικανικές και Αμερικανικές οικογένειες. Σύμφωνα με τα στοιχεία, ανάμεσα στις πρώτες δέκα χώρες που συμμετείχαν στις υιοθεσίες παιδιών σύμφωνα με τους μεταναστευτικούς νόμους μεταπολεμικά, η Ελλάδα βρισκόταν στην δεύτερη θέση σε αριθμό παιδιών που δόθηκαν για υιοθεσία στην Αμερική.²⁵⁰ Όμως, σύμφωνα με τα στοιχεία που αναφέρουν τον συνολικό αριθμό των ετήσιων υιοθεσιών παιδιών σε οικογένειες στην Αμερική, αναλογικά με τον πληθυσμό της κάθε χώρας, η Ελλάδα έρχεται στην πρώτη θέση ως χώρα με τον μεγαλύτερο αριθμό παιδιών για υιοθεσία, αναλογικά με τον πληθυσμό της.²⁵¹

Από τα μέσα του 1950 το ζήτημα της ελληνικής υιοθεσίας δεν αφορούσε μόνο την προστασία του παιδιού στα πλαίσια του πολέμου και του αντικομμουνισμού, είχε γίνει πλέον μαζικό φαινόμενο. Στην πορεία η υιοθεσία έγινε σύμβολο της αμερικανικής επέκτασης των ΗΠΑ, μέσω αυτής σώζει τον κόσμο από τον κομμουνισμό, προασπίζοντας τον Ελεύθερο Κόσμο.²⁵² Η υιοθεσία κατέληξε σε πολλές περιπτώσεις αν όχι αναγκαστική, αναπόφευκτη.²⁵³ Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 έγινε λόγος πρώτη φορά για το ζήτημα των παράνομων υιοθεσιών, όταν το 1959, ο γεροϋσιαστής, Thomas Hennings, προχώρησε σε καταγγελία για μαύρη αγορά (black market), που αφορούσε την πώληση παιδιών, κυρίως βρεφών, από ιδιώτες, τους οποίους χαρακτήρισε ως «international baby racketeers». ²⁵⁴ Οι διαμεσολαβητές κατηγορήθηκαν ότι είχαν χρησιμοποιήσει την πώληση βρεφών ως μέσο πλουτισμού και σαφώς ως πρακτική, προωθούσε τις παράνομες υιοθεσίες, εφόσον δεν μεσολαβούσε κοινωνικός λειτουργός και επίσημος οργανισμός στην διαδικασία της υιοθεσίας. Πράγματι, πραγματοποιήθηκαν πολλές τέτοιες παράνομες υιοθεσίες,

---

²⁵⁰ Mary Ann Davis, *Children for Families or Families for Children, The Demography of Adoption Behavior in the U.S*, The Demography of Adoption Behavior in the U.S, Springer, 2011, σ. 132

²⁵¹ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 81

²⁵² *Ο.π.*, σ. 87-88 και L. Baerentzen, «Το «παιδομάζωμα» και οι Παιδουπόλεις της βασίλισσας», εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1992, σ. 149

²⁵³ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 5

²⁵⁴ *Ο.π.*, σ. 108

δηλαδή χωρίς τις νόμιμες διαδικασίες και χωρίς την μεσολάβηση αρμόδιων και πιστοποιημένων φορέων και οργανώσεων. Σε άρθρο της εφημερίδας *Evening Star* το 1958, αναφέρεται μια τέτοια περίπτωση υιοθεσίας, όπου ένα ζευγάρι Ελληνοαμερικανών απευθύνθηκε σε έναν ιδιώτη με το όνομα George Petros, ο οποίος είχε εστιατόριο στην Αμερική και μεσολάβησε ώστε το ζευγάρι να υιοθετήσει άμεσα ένα παιδί από την Ελλάδα, χωρίς τις επίσημες διαδικασίες.²⁵⁵

Το 1996, μετά την δημοσίευση μιας σειράς άρθρων σε Αμερικανικές εφημερίδες, βρέθηκε έντονα στο επίκεντρο το ζήτημα των παράνομων υιοθεσιών. Ενδεικτικά αναφέρονται τίτλοι δημοσιευμένων άρθρων όπως, «*Ιστορίες κλεμμένων παιδιών και χαμένων ταυτοτήτων. Απόηχοι ενός ελληνικού σκανδάλου στη Νέα Υόρκη*» («*The New York Times*», 13/4/1996), «*Τα μωρά της Ελλάδας που έγιναν αντικείμενο μαύρης αγοράς επιστρέφουν στην πατρίδα. Κλεμμένα παιδιά απαιτούν να μάθουν την ιστορία τους*» («*Seattle Times*», 22/9/1996) κλπ.²⁵⁶ Από τότε άρχισε να ερευνάται ιδιαίτερα το σκάνδαλο των παράνομων υιοθεσιών, και ήρθαν στο φως πολλά στοιχεία για αυτή τη σκοτεινή υπόθεση.²⁵⁷ Τότε έγινε επιτακτική η ανάγκη να διερευνηθεί ενδελεχώς το σκάνδαλο αυτό και στην Ελλάδα. Ο τότε υπουργός δικαιοσύνης Ευάγγελος Βενιζέλος απευθύνθηκε στον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου για να γίνει έρευνα ως προς την νομιμότητα των ιδρυμάτων και για το αν σχετίζονται πράγματι με παράνομες υιοθεσίες.²⁵⁸

Ταυτόχρονα, το πρόσωπο της Φρειδερίκης συνδέθηκε με το ζήτημα των παράνομων υιοθεσιών. Αρχικά, ο Έρανος ΠΒΕΕ κατηγορήθηκε ότι προχώρησε σε υιοθεσίες παιδιών από τις Παιδοπόλεις, τα οποία δόθηκαν σε ανάδοχες οικογένειες, σε ένα μεγάλο ποσοστό σε οικογένειες της Αμερικής, οι οποίες δεν είναι ξεκάθαρο αν έγιναν παράνομα ή όχι. Υπάρχουν μαρτυρίες που αναφέρονται σε παιδιά που «εξαφανίστηκαν» από τα διάφορα ιδρύματα του Εράνου, που πιθανολογείται ότι υιοθετήθηκαν από τέτοιες οικογένειες. Όμως δεν υπάρχουν αναφορές σε επίσημα αρχεία που να το επιβεβαιώνουν, καθώς και το αρχειακό υλικό είναι περιορισμένο.²⁵⁹ Σίγουρα γίνεται λόγος για τα διάφορα ιδρύματα της χώρας που είχε υπό την εποπτεία

---

²⁵⁵ *Evening Star*, Washington D.C, 18 Νοεμβρίου 1958, σ. Β-3

²⁵⁶ <https://www.kellyfanarioti.com/synentefxis/ta-quot-paidia-ton-vrefodochon-quot-poy-yiothetithikan-stin-ameriki/>

²⁵⁷ Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 164-179

²⁵⁸ *Η Καθημερινή*, 20 Απριλίου 1996, σ. 7

²⁵⁹ Λ. Χασιώτης, *Τα παιδιά του Εμφυλίου*, εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2013, σ. 207-209

της η Φρειδερίκη, τα οποία διέθεταν πολλά παιδιά για υιοθεσία. Μέσα και από το σύνολο των μαρτυριών παρατηρείται κυρίως η εμπλοκή του Ορφανοτροφείου Αθηνών, του Ορφανοτροφείου Πάτρας και του ιδρύματος «Άγιος Στυλιανός» στην Θεσσαλονίκη, τα οποία φαίνεται να λειτουργούν αυτόνομα και να συνεργάζονται σε πολλές περιπτώσεις με ιδιώτες – διαμεσολαβητές για να προχωρήσει μια υιοθεσία, οι οποίοι δεν είχαν την απαιτούμενη εμπειρία ώστε να τοποθετήσουν κατάλληλα ένα παιδί για υιοθεσία. Παράλληλα, το ίδρυμα *Μητέρα* και το ΠΙΚΠΑ, τα οποία λειτουργούσαν αποκλειστικά υπό την εποπτεία της Φρειδερίκης, συνδέθηκαν με τις υιοθεσίες παιδιών στην Αμερική, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1950. Η Βασιλεία προώθησε με αυτόν τον τρόπο τις υιοθεσίες στο εξωτερικό. Στο ίδρυμα *Μητέρα* η κόρη της Βασίλισσας, πριγκίπισσα Σοφία, έκανε την πρακτική της σχετικά με την φροντίδα παιδιών, κατά το 1956-1958. Το 1957 η Φρειδερίκη σε λόγο της αναφέρει ότι τα ιδρύματά της έχουν προσφέρει για υιοθεσία το 70% των βρεφών έως το πολύ έξι μηνών. Επισημαίνει ότι τα περισσότερα παιδιά ήταν όμορφα, ξανθά και γεμάτα υγεία, τα οποία προτιμούσαν οι Αμερικάνοι και τα επέλεξαν για υιοθεσία. Υπήρχαν όμως και πολλά παιδιά με ειδικές ανάγκες και με προβλήματα υγείας, είχαν «ελαττώματα» όπως τα παρουσίαζε η Φρειδερίκη, τα οποία βρισκόνταν στο ΠΙΚΠΑ, αλλά παρόλα αυτά οι Αμερικάνοι που αναζητούσαν να υιοθετήσουν παιδί δεν είχαν πρόβλημα αν το παιδί είχε και κάποιο φυσικό «ελάττωμα». ²⁶⁰ Ακόμη, το 1959 η βασίλισσα σε μια ανακοίνωσή της μίλησε και πάλι για το ζήτημα της υιοθεσίας, αναφέροντας στο ότι θα μπορούσε να αποκτήσει περισσότερα κέρδη το ίδρυμα *Μητέρα* από τις υιοθεσίες στις ΗΠΑ.²⁶¹ Πράγματι ο Έρανος της Φρειδερίκης, που φρόντιζε για το σύνολο των ιδρυμάτων της χώρας είχε μεγάλα κέρδη από τις υιοθεσίες αλλά και από πολλές δωρεές που έκαναν στα ιδρύματα ξένες πρωτοβουλίες. Από το 1956-1970 περίπου 1.820 παιδιά υιοθετήθηκαν μόνο από το ίδρυμα *Μητέρα*.²⁶² Σε άρθρο της *Καθημερινής* αναφέρεται η υπόθεση ενός Αμερικανού δημοσιογράφου, του Φίλιπ Κλάρκ, ο οποίος ήθελε να υιοθετήσει δύο Ελληνόπουλα ηλικίας 5 ετών από ορφανοτροφείο κοντά στα Μετέωρα. Στην υπόθεση της υιοθεσίας γίνεται λόγος για την βοήθεια που του παρείχε η Λίνα Τσαλδάρη, ως τότε υπουργός Προνοίας, ώστε να επισπεύσει τις διαδικασίες.

---

²⁶⁰Gonda Van Steen, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019, σ. 59

²⁶¹Ο.π, σ. 113

²⁶² Ο.π, σ. 61-62

Αλλά φαίνεται πως και η βασίλισσα Φρειδερίκη ήταν απολύτως ενημερωμένη για αυτή την υιοθεσία, γεγονός που την καθιστά άμεσα εμπλεκόμενη.²⁶³ Έχει συζητηθεί ότι και ο εκκλησιαστικός χώρος ίσως έχει κάποια σύνδεση με τις υιοθεσίες των παιδιών, κάτι που χρήζει σαφώς περαιτέρω μελέτης.

---

²⁶³ *Η Καθημερινή*, 4 Σεπτεμβρίου 1957, σ. 3

9. Η εικόνα της Βασίλισσας Φρειδερίκης στην Αμερική.

Η Αμερική, από την πλευρά της, στήριξε την ελληνική μοναρχία, με σκοπό να εξασφαλίσει έναν σταθερό σύμμαχο στην χώρα, ο οποίος θα λειτουργούσε σύμφωνα με τα αμερικανικά συμφέροντα και θα συνέισφερε στην επικράτηση τους.

Πράγματι, η Αμερική εμφανίζεται να έχει αγαπήσει τους Έλληνες Βασιλείς και ιδιαίτερα την Φρειδερίκη. Αυτό φάνηκε σε μεγάλο βαθμό κατά την διάρκεια του ταξιδιού του βασιλικού ζεύγους στις ΗΠΑ το 1953, όπου η Αμερική πραγματικά υποδέχθηκε θερμά τους Έλληνες Βασιλείς, παρόλο που δεν είχε κάποια παράδοση με τον βασιλικό θεσμό. Ειδικά η Φρειδερίκη φαίνεται ότι είχε παρουσιαστεί στο ευρύ κοινό ως μια σπουδαία και αξιόλογη βασίλισσα, που συνέβαλε όσο κανείς στον αγώνα εναντίον των κομμουνιστών. Η Ελλάδα κατά την διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου ήταν η πρώτη χώρα που ήρθε σε επαφή με τις ωμότητες των κομμουνιστών, με την Φρειδερίκη να στηρίζει έμπρακτα ως εθνικό σύμβολο την αντικομμουνιστική πλευρά. Επομένως τρέφουν οι Αμερικάνοι ένα σεβασμό για την μεγάλη βοήθεια που προσέφεραν οι βασιλείς στον αντικομμουνιστικό αγώνα.²⁶⁴ Οι Έλληνες Βασιλείς παρουσιάζονται ως «φιλόπονοι μονάρχαι»²⁶⁵, ακριβώς λόγω της ενασχόλησης τους με την προνοιακή πολιτική, με την περίθαλψη και διάσωση των παιδιών και την μετέπειτα υποστήριξη τους στον ελληνικό λαό, με την συμβολή τους στην αποκατάσταση των ζημιών που προκάλεσε ο Εμφύλιος πόλεμος.

Πληθώρα σχολίων αφορούν περισσότερο την εικόνα της βασίλισσας Φρειδερίκης. Η εφημερίδα *Washington Post* σε άρθρο της υπογραμμίζει ότι η βασίλισσα, μετά τον Εμφύλιο πόλεμο δεν σταμάτησε ποτέ να εργάζεται και να προσφέρει στον ελληνικό λαό για την ευημερία και την αποκατάστασή του.²⁶⁶ Παραμένει η εικόνα της βασίλισσας, που στηρίζει τους αδύναμους και μέσω της προνοιακής πολιτικής της φροντίζει για όσα αδυνατεί να προσφέρει το κράτος στους δύσκολους καιρούς που

---

²⁶⁴ *Η Καθημερινή*, 1 Νοεμβρίου 1953

²⁶⁵ *Η Καθημερινή*, 9 Σεπτεμβρίου 1951, σ.1

²⁶⁶ *Ο.π*

ακολούθησαν μετεμφυλιακά. Παρουσιάζεται ως φιλεύσπλαχνη βασίλισσα , είναι χαρακτηριστική η αγάπη που τρέφει για τον λαό της.²⁶⁷

Ακόμη, η Φρειδερίκη προβλήθηκε και από τον Αμερικανικό Τύπο ως εθνικό σύμβολο στα πλαίσια του αντικομμουνισμού, συγκεκριμένα ως Μάνα όλων των Ελλήνων. Ταυτίστηκε με τον όρο μητέρα και προβλήθηκε ως μητέρα όλων των παιδιών. Για αυτόν τον ρόλο της τιμήθηκε από την επιτροπή Αμερικανίδων μητέρων στην Νέα Υόρκη και ανακηρύχθηκε ως «η εξέχουσα μητέρα»²⁶⁸. Η Φρειδερίκη κατάφερε να ενσαρκώσει το πρότυπο της μητέρας και συζύγου που επικρατούσε την μεταπολεμική περίοδο στην Αμερική, ενισχύοντας ακόμα περισσότερο την θετική εικόνα της στις ΗΠΑ.

Ο λόγος που η Αμερική σεβάστηκε τον βασιλικό θεσμό και ιδιαίτερα την βασίλισσα Φρειδερίκη είναι επειδή «φέρεται με χάριν και ενισχύεται δια των πράξεων».²⁶⁹ Το πρόσωπο της Φρειδερίκης είχε κερδίσει τον θαυμασμό της Αμερικής μέσα από τις πράξεις της και τον τρόπο που βασιλεύε. Ένας ακόμα λόγος που εκτιμήθηκε η Φρειδερίκη ήταν η απλότητα της. Ένα σχόλιο κατά την παραμονή της στην Αμερική, αφορά την απλότητά της, μοιάζει να βρίσκεται στις ΗΠΑ σαν «ταπεινή φοιτήτρια».²⁷⁰ Ακόμα και οι Αμερικανοί πολίτες είχαν παρατηρήσει την λιτότητα στον τρόπο ζωής της , ένα ταξιτζής σχολίασε «Αυτή η κυρία, ασχέτως αν είναι Βασίλισσα ή όχι , είναι μια θαυμάσια γυναίκα. Είναι ο τύπος που αρέσει σε εμάς τους Αμερικανούς»²⁷¹ Αποδεικνύεται ότι η Φρειδερίκη γνώριζε τί είναι αρεστό στην Αμερική και προσάρμοσε την εικόνα της με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνει αγαπητή και προσιτή, ακόμα και στον λαό της Αμερικής. Με την απλότητα της κέρδισε και την Αμερικανική κοινωνία, για τους Αμερικάνους ήταν σπουδαία αρετή. Όπως της είχε πει στο Παρίσι ένας ράπτης ο Ντεσσέ, «Να είσθε απλή σαν Αμερικανίδα νέα».²⁷²

---

²⁶⁷ Η Καθημερινή, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

²⁶⁸ Η Καθημερινή, 19 Απριλίου 1949, σ.1

²⁶⁹ Η Καθημερινή, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

²⁷⁰ Η Καθημερινή, 24 Οκτωβρίου 1958, σ. 1

²⁷¹ Η Καθημερινή, 26 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

²⁷² Η Καθημερινή, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

Η «Φρέντυ» (υποκοριστικό της Φρειδερίκης) διακρινόταν για την ακατανίκητη γοητεία της, την δύναμη του χαρακτήρα της και την «ευθυκρισίαν» της.²⁷³ Ως προς την εμφάνιση της, ήταν κομψή με λεπτή μέση. Πολλά από τα σχόλια για την εικόνα της βασίλισσας την εγκωμιάζουν για την εξωτερική της εμφάνιση και υπογραμμίζουν την χάρη και την ομορφιά της. Σε άρθρο της *Daily News*, παρουσιάζεται ως «η γοητευτικότερα εκ των ολίγων βασιλισσών που έχει επισκεφθή την Ουασιγκτόνα». Παρόμοια γράφει και άρθρο της εφημερίδας «*Ταχυδρόμος της Ουασιγκτόνας*», «*Η πιο όμορφη Βασίλισσα που έχει επισκεφθή την Ουασιγκτόνα.*»²⁷⁴

Ένας Αμερικανός γεροϋσιαστής χαρακτήρισε την Φρειδερίκη ως «η πιο χαριτωμένη μικρή βασίλισσα»²⁷⁵, είχε ύψος 1,57, ήταν λεπτή με «τσαχπίνικο» προσωπάκι. Με την ευγενική φυσιογνωμία της δύσκολα μπορούσες να την αντιπαθήσεις, την διευκόλυνε σε αυτό η εμφάνιση της καθώς κέρδιζε τον συνομιλητή της.

Ο ίδιος ο Μάρσαλ όταν αναφέρθηκε στην Φρειδερίκη, την παρουσίασε ιδιαίτερα χαρισματική, με γοητεία, ευφυΐα και ομορφιά. Όλα τα παραπάνω ενίσχυναν σαφώς την εικόνα της. Και ο Βαν Φλητ υποστήριξε ότι είχε ως βασίλισσα όλα τα χαρίσματα και ήταν ιδιαίτερα αγαπητή στον λαό της. Επομένως, φαίνεται ότι είχε κερδίσει την εύνοια και την συμπάθεια σημαντικών ανθρώπων, από τον πολιτικό και στρατιωτικό χώρο.²⁷⁶ Λαμβάνει πληθώρα θετικών σχολίων και είναι ιδιαίτερα συμπαθής, «η βασίλισσα Φρειδερίκη είναι θελκτική, ωραία και κομψή..»²⁷⁷.

Χαρακτηρίζεται ως μια εκπληκτική γυναίκα, «χαριτωμένη νεαρά Βασίλισσα, με προσωπικόν, δυναμισμόν και γοητευτικήν ευγλωττίαν»²⁷⁸. Για ακόμη μια φορά την χαρακτηρίζουν ιδιαίτερα συμπαθή, με επικοινωνιακές δεξιότητες και μεταδοτικότητα. Μάλιστα αναφέρεται ότι κάποτε στην προσπάθειά της να περιγράψει τις δραματικές συνέπειες του ελληνικού λαού στον Εμφύλιο πόλεμο, έκανε δύο πολύ σκληρούς Αμερικανούς γεροϋσιαστές να κλάψουν. Είχε καταφέρει να γίνει σε μεγάλο βαθμό δημοφιλής στο εξωτερικό και να διαμορφώσει μια θετική εικόνα στο πρόσωπο της.

---

²⁷³ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

²⁷⁴ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

²⁷⁵ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

²⁷⁶ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1953, σ. 3

²⁷⁷ *Η Καθημερινή*, 7 Ιουνίου 1956, σ. 3

²⁷⁸ *Η Καθημερινή*, 9 Σεπτεμβρίου 1951, σ.1

Παράλληλα, προβάλλεται ως μια «δημοκρατική βασίλισσα» και ως οξείαν σχολιάστρια των διεθνών πολιτικών ζητημάτων.²⁷⁹ Μπορεί η ίδια να μην ασκούσε πολιτική, συμμετείχε όμως έστω και έμμεσα στα πολιτικά δρώμενα και είχε άποψη που πολύ πιθανό να επηρέαζε τις πολιτικές εξελίξεις.

Τέλος, είναι μια Βασίλισσα με ενδιαφέροντα, ενήμερη για παγκόσμια θέματα. Ως «μελετήτρια της ατομικής ενέργειας», ασχολήθηκε με το ζήτημα της πυρηνικής ενέργειας, ένα πολύ σοβαρό θέμα που αφορούσε την παγκόσμια κοινότητα. Ήθελε να συντελέσει στο να χρησιμοποιηθεί η ενέργεια αυτή για ειρηνικούς σκοπούς, γιατί αλλιώς θα επέφερε πραγματικά τραγικά αποτελέσματα. Συνομίλησε με επιστήμονες και τεχνικούς που εργάζονταν πάνω σε σχέδια ιατρικής και βιολογικής έρευνας.²⁸⁰ Η ίδια επισημαίνει ότι « η ζωή μας μελλοντικώς θα εξαρτηθεί εκ της ατομικής ενέργειας..»²⁸¹ και τονίζει ότι παρ' όλο που ακούγεται ότι η χρήση της ενέργειας θα επιφέρει καταστροφικά αποτελέσματα, υπάρχει και η άλλη πλευρά η οποία υποστηρίζει ότι η πυρηνική ενέργεια μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για δημιουργικούς σκοπούς.²⁸²

Μέσα από τον Τύπο παρουσιάζεται ότι και από την πλευρά της η βασίλισσα Φρειδερίκη στηρίζει την Αμερική, δηλώνει σε κάθε ευκαιρία την υποστήριξη της προς την χώρα. Επισημαίνει ότι και εκείνη όσο και ο ελληνικός λαός έχει πειστεί ότι η Αμερική δεν έχει απώτερους σκοπούς πέρα από το να στηρίζει την Ελλάδα. Τάσσεται όπως είναι αναμενόμενο, στο πλευρό της Αμερικανικής ιδεολογίας και υποστηρίζει τις Αμερικανικές ενέργειες που αφορούν την Ελλάδα, ιδιαίτερα όσον αφορά τον αντικομμουνιστικό αγώνα. Για παράδειγμα, ήταν σύμφωνη με την εγκατάσταση των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα, καθώς αυτό θα επιφέρει την ενδυνάμωση του δυτικού συνασπισμού.²⁸³ Μάλιστα, για να ενισχύσει την θέση της Ελλάδας στον Δυτικό Συνασπισμό ως ο ισχυρότερος σύμμαχος της Αμερικής, αναφέρεται στον Εμφύλιο πόλεμο και υπενθυμίζει την νίκη της Ελλάδας απέναντι στον κομμουνισμό.

---

²⁷⁹ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ.3

²⁸⁰ *Η Καθημερινή*, 3 Νοεμβρίου 1958, σ. 5

²⁸¹ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

²⁸² *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

²⁸³ *Η Καθημερινή*, 9 Σεπτεμβρίου 1951, σ.1

Παίρνει θέση στις εξελίξεις του Ψυχρού πολέμου, με το μέρος της Αμερικής, υποστηρίζοντας με βεβαιότητα ότι εκείνη θα καταφέρει να επικρατήσει στον Ψυχρό πόλεμο, αν μπορέσει να ηγηθεί με την ιδεολογία της, με τις πνευματικές ιδέες και αξίες της.²⁸⁴ Σε ομιλία της υπογραμμίζει ότι η Αμερική θα καταφέρει να κερδίσει τον ιδεολογικό πόλεμο με αντίπαλο την ΕΣΣΔ, με όπλα τα ιδεώδη της και την πνευματική υπεροχή της. Αναφέρει χαρακτηριστικά : « ... η Αμερική εμφορείται και από το αδάμαστον πνεύμα που ισοφαρίζει την υλικήν δύναμιν της αντιπάλου παρατάξεως.»²⁸⁵.

«Αι ελπίδες του κόσμου στρέφονται προς την χώραν σας που είναι η ισχυροτέρα χώρα της Γης», ανέφερε χαρακτηριστικά η Φρειδερίκη. Αναγνωρίζει την τεράστια δύναμη της Αμερικής και επιδιώκει με κάθε τρόπο να διατηρήσει την συμμαχία της μοναρχίας με την Αμερική.

---

²⁸⁴ *Η Καθημερινή*, 25 Οκτωβρίου 1958, σ. 6

²⁸⁵ *Η Καθημερινή*, 30 Οκτωβρίου 1958, σ. 3

Επίλογος (Συμπεράσματα)

Η Φρειδερίκη είναι μια βασίλισσα με χαρακτηριστική φυσιογνωμία, που κατάφερε να αφήσει ανεξίτηλο το στίγμα της στην Ελλάδα κατά την βασιλεία της. Πρόκειται για μια δυναμική βασίλισσα, ενημερωμένη και ευαισθητοποιημένη, με ενεργό ρόλο και συμμετοχή στα δρώμενα. Προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα και συνέβαλε κατά κόρον στην αποκατάσταση του θεσμού της μοναρχίας στην χώρα, με την συγκρότηση και την εδραίωση μιας νέας και δυναμικής μοναρχίας.

Η εικόνα της την απασχόλησε ιδιαίτερα. Προσπάθησε πολύ να διαμορφώσει μια συγκεκριμένη εικόνα γύρω από το πρόσωπο της και το κατάφερε σε μεγάλο βαθμό, όχι μόνο στα πλαίσια του ελληνικού κράτους αλλά και στο εξωτερικό. Ήταν ιδιαίτερα επικοινωνιακή, γνώριζε ότι με αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να διαδώσει τις απόψεις της και να επιτύχει ακόμα μεγαλύτερη αναγνώριση στο πρόσωπό της. Χρησιμοποίησε το Ραδιόφωνο και τον Τύπο για να προβάλει την εικόνα της, γνώριζε πως να τον διαχειρίζεται προς όφελος της. Ήταν φιλική και πρόθυμη στο να δίνει συνεντεύξεις, είχε οικειότητα με τους δημοσιογράφους αλλά και με το κοινό της, εκφωνώντας πολλές φορές ομιλίες, χωρίς ιδιαίτερη προετοιμασία. Και ο Τύπος με την σειρά του ασχολήθηκε με την Φρειδερίκη, ίσως και περισσότερο από τον βασιλιά Παύλο, γεγονός που αποδεικνύει την μεγαλύτερη δημοτικότητα της βασίλισσας, είχε επιτύχει να στρέψει την προσοχή επάνω της.

Θα είχε ενδιαφέρον, ως μελλοντική υπόθεση εργασίας, να ερευνηθεί στο κατά πόσο υπήρξε ίσως ένα είδος καμπάνιας δημοσίων σχέσεων για την Φρειδερίκη. Η εικόνα της τροφοδοτήθηκε σίγουρα από την ίδια, αλλά πιθανόν να υπήρχε και κάποιος κύκλος δίπλα της που να προωθούσε αυτήν την εικόνα, να την κατηύθυνε και να την επηρέαζε.

Αναμφίβολα, η βασίλισσα Φρειδερίκη είχε μια ιδιαίτερη προσωπικότητα με πολλές πτυχές, οι οποίες και συγκροτούν την αμφιλεγόμενη εικόνα της. Είναι ένα πρόσωπο που της ασκήθηκε δριμεία κριτική. Σχολιάστηκε ότι υποκινούσε υποχθόνια καταστάσεις και για πολλούς εκείνη αποτέλεσε την ηγετική φυσιογνωμία της μοναρχίας, εις βάρος του βασιλιά Παύλου, που έμεινε στην ιστορία ως ένας μαλθακός βασιλιάς.

Η ενασχόληση της με τον Έρανο ΠΒΕΕ και η ανάμειξη της σε μια σειρά ποικιλόμορφων ενεργειών σχετικά με την προνοιακή πολιτική την έφερε αντιμέτωπη με πληθώρα αρνητικών σχολίων.

Σύμφωνα με την βασίλισσα Φρειδερίκη, η αγάπη ήταν η κινητήρια δύναμη για το έργο της πρόνοιας.²⁸⁶ Η Φρειδερίκη και ο Παύλος είχαν πίστη στην Αγάπη.²⁸⁷ Αδιαμφισβήτητα ήταν μεγάλη η προσφορά της Βασιλικής Πρόνοιας στον ελληνικό λαό. Η Ελλάδα μετά τον Εμφύλιο πόλεμο βρέθηκε αντιμέτωπη με τραγικές συνέπειες, η πείνα, η φτώχεια και η ανέχεια αφορούσε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, ιδιαίτερα στην ελληνική ύπαιθρο. Η προνοιακή πολιτική της Φρειδερίκης ξεκινώντας από την περίθαλψη και την προστασία των παιδιών προχώρησε στο σύνολο του πληθυσμού, συμβάλλοντας στην βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Ελλήνων.

Παράλληλα όμως, η βασίλισσα Φρειδερίκη χρησιμοποίησε την προνοιακή πολιτική ως μέσο για να επιτύχει προσωπικές της βλέψεις αλλά και σκοπιμότητες του εθνικόφρονος κράτους, παράλληλα με την προώθηση των Αμερικανικών συμφερόντων. Η προνοιακή πολιτική της μοναρχίας ήταν προσανατολισμένη ιδεολογικά, ανήκει στο αντικομμουνιστικό πνεύμα της περιόδου και συνδέεται με την επεκτατική πολιτική της Αμερικής στα πλαίσια του Ψυχρού πολέμου.

Ο θεσμός της μοναρχίας αποτέλεσε κυρίαρχο σύμμαχο της Αμερικής, για αυτό και αποτελεί σημαντικό κομμάτι η συνεργασία της βασίλισσας με τον Αμερικανικό παράγοντα στο ζήτημα της πρόνοιας. Η Φρειδερίκη γνώριζε την δύναμη της Αμερικής, επεδίωκε τις καλές σχέσεις μαζί της και συμμετείχε με την σειρά της στην επέκταση και διάδοση της Αμερικανικής ιδεολογίας.

---

²⁸⁶https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, σ. 1

²⁸⁷ *Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης*, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β' (1952-1959), εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2019, σ. 598

Συγκεκριμένα, η Ελλάδα μετεμφυλιακά, με την ένταξη της στον ψυχροπολεμικό εκσυγχρονισμό, ακολουθεί ένα εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα με την υποστήριξη της Αμερικής, το οποίο αφορά και την πρόνοια. Από την πλευρά της Αμερικής, ο εκσυγχρονισμός αντιπροσώπευε το πιο σαφή και συστηματικό σχέδιο της Αμερικής για αναμόρφωση των ξένων κοινωνιών.²⁸⁸ Μέσα από την παροχή οικονομικής βοήθειας, την μετάδοση τεχνικών γνώσεων και την κατάλληλη καθοδήγηση, οι φτωχές και αδύναμες χώρες θα ακολουθούσαν τις ανεπτυγμένες χώρες. Αυτές οι χώρες, ανάμεσα τους και η Ελλάδα, θα γίνονταν οι σύμμαχοι της Αμερικής στον Ψυχρό πόλεμο. Παράλληλα, με την ανάδειξη των δύο υπερδυνάμεων του Ψυχρού πολέμου, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, ο εκσυγχρονισμός της Αμερικής αφορούσε πλέον και την επίθεση στον κομμουνισμό.²⁸⁹ Οι εκσυγχρονιστές υποστήριζαν ότι ο κομμουνισμός αποτελεί μια «παθολογική» και μη συμβατή μορφή του σύγχρονου κόσμου.²⁹⁰ Επομένως πρωταγωνιστεί για ακόμα μια φορά ο αντικομμουνισμός, με τον εκσυγχρονισμό να συνδέεται και με τον αντικομμουνισμό.

Συνακόλουθα, το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα στην Ελλάδα απέκτησε αντικομμουνιστικό ιδεολογικό πρόσημο, με την μεταφορά των Αμερικανικών αντικομμουνιστικών προτύπων σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας.

Στην μετεμφυλιακή Ελλάδα συγκροτήθηκε μια προνοιακή πολιτική με εκσυγχρονιστικό περιτύλιγμα και με έντονο αντικομμουνιστικό περιεχόμενο, με πρωταγωνίστρια την βασίλισσα Φρειδερίκη, να εκπροσωπεί τις συντηρητικές όψεις της εθνικοφροσύνης.

---

²⁸⁸ Gilman Nils, *Mandarins of the future, Modernization Theory in Cold War America*, The Johns Hopkins University Press, 2003, σ. 5

²⁸⁹ *Ο.π.*, σ. 14

²⁹⁰ *Ο.π.*, σ.14

Πηγές-Βιβλιογραφία

Αρχειακές πηγές

Ψηφιακό Αρχείο Εφημερίδας *Η Καθημερινή*

Ψηφιακό αρχείο της *EPT*

Chronicling America, άρθρα του Αμερικανικού Τύπου

https://web.archive.org/web/20071009020427/http://www.royalhouseofgreece.gr/vasiliki_pronoia.pdf, « Τί είναι και τί προσφέρει εις τον ελληνικό λαό η Βασιλική Πρόνοια», υπό την υψηλήν προστασία των Α.Α Μ.Μ των Βασιλέων, 1962

<http://www.greekroyalfamily.gr>, η επίσημη ιστοσελίδα της Ελληνικής Βασιλικής οικογένειας, περιλαμβάνει αρχεία και ενημερωτικά φυλλάδια της εποχής με φωτογραφίες και περιγραφές για τις δομές της Βασιλικής Πρόνοιας

<https://archive.org/search.php?query=subject%3A%22Near+East+Foundation+%22>, φυλλάδια για το Near East Foundation, «The way up : Near East Foundation at work in underdeveloped areas», 1951 και «The test of time : An interpretation of the enduring services of Near East Foundation», 1953

Ιστοσελίδα του Ε.Ο.Α (Εθνικό Οπτικοακουστικό Υλικό):
http://mam.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=3449&thid=196711#tdesc

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βερβενιώτη, Τασούλα, «Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα», (επιμ) Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αι. Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση, 1945-1952*, τ Δ2, Αθήνα, εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2009.

Βερβενιώτη, Τασούλα, «Τα παιδιά του εμφυλίου Παιδομάζωμα ή Παιδοφύλαγμα», *Ιστορία Νέου Ελληνισμού, Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-49*, Αλβανικό έπος-Κατοχή και Αντίσταση- Εμφύλιος , τ 8' Αθήνα, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2004.

Βερβενιώτη, Τασούλα, «Το εθνικό παιδοφύλαγμα και ο Έρανος της Βασίλισσας Φρειδερίκης(1947-1950)», (επιμ. Παπαδημητρίου Δέσποινα - Σεραφείμ Σεφεριάδης), *Αθέατες όψεις της ιστορίας, κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιαννουλόπουλο*, εκδόσεις Ασίνη, 2012.

Baerentzen, Lars, « Το “παιδομάζωμα” και οι Παιδουπόλεις της βασίλισσας», *Μελέτες για τον Εμφύλιο Πόλεμο 1945 – 1949*, (επιμ.) Baerentzen Lars, Ole L. Smith, Ο.Ιατρίδης Γιάννης, Αθήνα, εκδόσεις Ολκός, 1992.

Close, David, *Ελλάδα 1945-2004: Επίτομη ιστορία. Πολιτική, κοινωνία, οικονομία, Θεσσαλονίκη*, εκδόσεις Θύραθεν, 2005.

Γκριτζώνας, Κώστας, *Τα παιδιά του Εμφυλίου, συμβολή στην αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας για το λεγόμενο παιδομάζωμα*, εκδόσεις Φιλίστωρ, 1998.

Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784-1974, επιμ. Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα, Τόμος Δεύτερος, Αθήνα , Ινστιτούτο Ελληνικών Ερευνών-103 Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2008.

Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη, 2001.

Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Α'(1938-1951), Αθήνα, εκδόσεις Καπόν, 2019.

Ημερολόγιο Βασίλισσας Φρειδερίκης, επιμ. Σταματόπουλος Κώστας, Μέρος Β'(1952-1959), Αθήνα, εκδόσεις Καπόν, 2019.

Μαρκεζίνης, Σπυρίδων, *Σύγχρονη Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος (1936-1975)*, τόμος Β', Αθήνα , εκδόσεις «Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος», 1994.

Meynaud, Jean, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965*, τ. Α', εκδόσεις Σαββάλας, 2004.

Μπουρνάζος, Στρατής, «Το Κράτος των Εθνοφρόνων, Αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, τ Δ'-μέρος β', 1945-1952 Ανασυγκρότηση-Εμφύλιος-Παλινόρθωση*, εκδόσεις Βιβλιόραμα, 2009.

Παλαιόπουλος, Γεώργιος, *Στη μεθόριο του Εμφυλίου, η United Nations Special Committee on the Balkans στο μέτωπο του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, εκδόσεις Επίκεντρο, 2015.

Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα, εκδόσεις Σαββάλας, 2006.

Ριζάς, Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη, 2008.

Τσακαλώτος, Θρασύβουλος «40 χρόνια στρατιώτης της Ελλάδος. Πως εκερδίσαμε τους αγώνες μας 1940-1949» Αθήναι, εκ των τυπογραφείων της Ακροπόλεως, 1960.

Χασιώτης, Λουκιανός, *Τα παιδιά του Εμφυλίου Από την «κοινωνική πρόνοια» του Φράνκο στον «Έρανο» της Φρειδερίκης (1939-1950)*, Αθήνα εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013.

Ξενόγλωσση

Davis, Mary Ann, *Children for Families or Families for Children, The Demography of Adoption Behavior in the U.S*, Springer, 2011.

Fieldston, Sara, «Little Cold Warriors: Child Sponsorship and International Affairs», 2014.

Ioakimidis, Vasilios, «Expanding imperialism, exporting expertise: International Social Work and the Greek project, 1946-1974», 2011.

Kaisidou, Vassiliki, «To Remember and Forgive, The Afterlives of Queen Frederica's Childtowns in Contemporary Greek Fiction», 2018.

Mando, Dalianis and Mark, Mazower, «Children in Turmoil during the Civil War: Today's Adults», *After the War was over, Reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943-1960*, (επιμ) Mark Mazower, Princeton University Press, 2000.

Melosh, Barbara, *Strangers and kin The American Way of Adoption*, Harvard University Press, 2002.

Nils, Gilman, *Mandarins of the future, Modernization Theory in Cold War America*, The Johns Hopkins University Press, 2003

Transnational Histories of the Royal Nation, (επιμ) Milinda Banerjee, Charlotte Backerra and Cathleen Sarti, Palgrave Macmillan, 2017.

Van Steen, Gonda, *Adoption Memory and the Cold War*, University of Michigan Press, 2019.

Vassiloudi, Vassiliki – Theodorou, Vassiliki, «Childhood in the maelstrom of political unrest: the childtowns (Παιδοπόλεις / paidoupoleis) and the experience of displacement in the Thrace during the Greek Civil War (1946-1949) ».

Vervenioti, Tasoula, «Charity and nationalism. The Greek Civil War and the entrance of Right-Wing Woman into Politics», *Ring right woman from Conservatives to Extremists Around the world*, (επιμ) Paola Bacchetta – Margaret Power, New York and London, Routledge, 2002.

Zahra, Tara, «Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe», *The Journal of Modern History*, vol 81, No 1, *European Childhood in the 20th century*, The University of Chicago Press, 2009.

Zahra, Tara, *The great departure, mass migration from eastern Europe and the making of the Free World*, New York and London: W.W. Norton & Company, 2016.